

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Ročník 59 (2023)
Číslo 1

1—23

MARCELA TRÁVNÍČKOVÁ, MARTIN KREIDL: Stabilita koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte: zesílil po roce 1989 „ochranný efekt manželství“?

ALENA KŘÍŽKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ: Za stejnou práci stejná odměna? Genderová rovnost v odměňování v různých kontextech trhu práce

VÁCLAV WALACH, PATRIK GALETA, ALICA BRENDZOVÁ, PETR KUPKA: Znevýhodnění mezi znevýhodněnými? Prediktory bydlení na ubytovnách v českých sociálně vyloučených lokalitách

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází šestkrát ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 6 times a year (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: Ondřej Cisař

Výkonná redaktorka: Kristýna Příbylová

Redakční rada: Kristýna Bašná (SOÚ AV ČR, Praha), Luděk Brož (EÚ AV ČR, Praha), Dušan Drbohlav (PřF UK, Praha), Radka Dudová (SOÚ AV ČR, Praha), Anna Pospěch Durnová (Universität Wien), Slavomíra Ferenčuhová (SOÚ AV ČR, Praha), Martin Hájek (FSV UK, Praha), Dana Hamplová (SOÚ AV ČR, Praha), Stanislav Holubec (HÚ AV ČR, Praha; PF JČU, České Budějovice), Tomáš Katrňák (FSS MU, Brno), Karel Kouba (UHK, Hradec Králové), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR, Praha), Aleš Kudrnáč (SOÚ AV ČR, Praha), Lukáš Linek (SOÚ AV ČR, Praha), Jaroslava Hasmanová Marhánková (FSV UK, Praha), Martina Mysíková (SOÚ AV ČR, Praha), Miroslav Novák (FSV UK, CEVRO, Praha), Zuzana Podaná (FF UK, Praha), Marek Skovajsa (FF UK, Praha), Jan Spousta (soukromý sektor), Csaba Szaló (FSS MU, Brno), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR, Praha), Marta Vohlídalová (SOÚ AV ČR, Praha)

ENGLISH EDITION

Editor-in-Chief: Dana Hamplová

Book Review Editor: Pieter Vanhuysse

Managing Editor: Robin Cassling

Editorial Board: Miloslav Bahna (Slovak Academy of Sciences), Ondřej Cisař (Czech Academy of Sciences/Charles University), Seán L. Hanley (University College London), Zdenka Mansfeldová (Czech Academy of Sciences), William Outhwaite (Newcastle University), Jiří Příbáň (Cardiff University), Isaac Reed (University of Virginia), Marek Skovajsa (Charles University), Tomáš Sobotka (Vienna Institute of Demography), Pieter Vanhuysse (University of Southern Denmark), Claire Wallace (University of Aberdeen)

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 210 310 217 | e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

sekretariát/secretary: Martina Hartmanová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq, tisk/printed by: ERMAT Praha, s. r. o.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2023

ISSN 0038-0288 (print), 2336-128X (online)

STATI

<i>Marcela Trávníčková, Martin Kreidl: Stabilita koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte: zesílil po roce 1989 „ochranný efekt manželství“?</i>	3
<i>Alena Křížková, Kristýna Pospíšilová: Za stejnou práci stejná odměna? Genderová rovnost v odměňování v různých kontextech trhu práce</i>	31
<i>Václav Walach, Patrik Galeta, Alica Brendzová, Petr Kupka: Znevýhodnění mezi znevýhodněnými? Prediktory bydlení na ubytovnách v českých sociálně vyloučených lokalitách</i>	65

NEKROLOG

<i>Zemřel Atlas české sociální antropologie. Josef Kandert (22. července 1943 – 8. prosince 2022) (Zdeněk R. Nešpor)</i>	95
--	----

RECENZE

<i>Tomáš Profant: Kritika rozvoje: Od kolonialismu k postrozvojové praxi (Layla Bartheldi)</i>	99
<i>Lucie Vidovičová, Marcela Petrová Kafková, Barbora Hubatková, Lucie Galčanová Batista: Stárnutí na venkově: Podoby aktivního stárnutí a kvalita života v rurálních oblastech (Martina Veverková)</i>	101
<i>Marie Bohatá a kolektiv: Etika a integrita veřejné správy (Aneta Soukopová)</i>	106

GENDER AVÝZKUM

GENDER AND RESEARCH

transdisciplinární časopis genderových studií
a feministické teorie

ročník 23, číslo 2/2022

Jazyk, pohlaví a gender / Language, Sex and Gender

Z obsahu:

Jana Valdrová: Genderově neutrální jména:
současný stav a perspektivy

Lujza Urbancová: Rodovo vyvážená slovenčina
v súčasnej spoločnosti

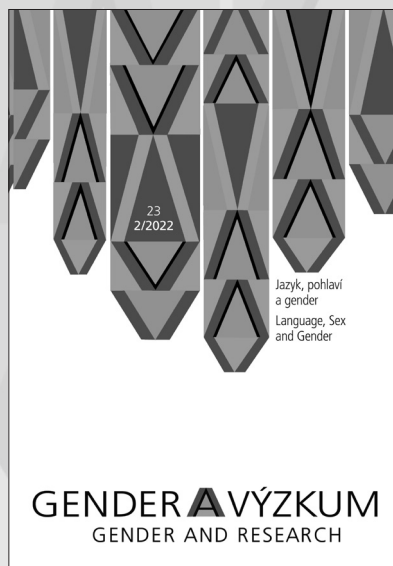
Vít Kolek: Způsoby označování osob z hlediska
ne/binarity genderu: kvantitativní sonda
do titulních stran vybraných českých periodic

Claudia Posch: Women, Who Climb - A Corpus
Linguistic Tour Description with Potential Danger
Zones

Karoline Irschara: Using a Corpus-Assisted
Discourse Studies Approach to Analyse Gender:
A Case Study of German Radiology Reports

Damjan Popiča, Vojko Gorjanca: Corpus-
Linguistic Analysis of Speech Communities
on Anti-Gender Discourse in Slovene

Knižní recenze, zprávy

Časopis je dostupný online na: <https://www.genderonline.cz>

Časopis dvakrát ročně vydává oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Je zařazen v databázi SCOPUS, ERIH PLUS, CEJSH a dalších. Jako časopis zastávající politiku otevřeného přístupu je veden v databázi DOAJ.

Prodej a objednávky zajišťuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 210 310 217, e-mail: prodej@soc.cas.cz.

Předplatné V ČR zajišťuje firma SEND (<http://send.cz/casopis/732>).

Stabilita koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte: zesílil po roce 1989 „ochranný efekt manželství“?*

MARCELA TRÁVNÍČKOVÁ, MARTIN KREIDL**

Fakulta sociální studií, Masarykova univerzita, Brno

The Stability of Co-residential Partnerships after First Birth: Did the ‘Protective Effect of Marriage’ Increase after 1989?

Abstract: This article investigates the stability of co-residential partnerships after first birth in the Czech Republic. It explores the ‘marriage premium’, which refers to the advantage that children born to married parents have in comparison to other parental arrangements, and also highlights change in the “marriage premium” after 1989. The analysis also examines the effect of marriage timing: Does the marriage premium differ between pre-birth and post-birth marriages? Did the effect of timing also change after 1989? The analysis is based on Czech GGS (Generations and Gender Survey) data from 2005. Direct marriages are the most stable unions, cohabitations are the least stable. Among couples who were not married, the odds of dissolution increased by 142 per cent (in comparison to marriages without pre-marital cohabitation). This ‘marriage premium’ increased after 1989. Marriage timing has come to play an increasingly important role. In the pre-1989 marriage cohort, pre-birth and post-birth marriage had the same stabilising effect. After 1989, however, pre-delivery wedding stabilises unions more than post-delivery legitimising marriages. We conclude that the era of highly individualised partnership choices has clearly shone a light on the consequences of these choices for subsequent union stability.

Keywords: marriage, cohabitation, coresident partnership, union instability
Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 1: 3–30
<https://doi.org/10.13060/csr.2023.001>

* Tato stať vznikla s finanční podporou Grantové agentury ČR (proj. č. 20-12364S).

** Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: Mgr. Marcela Trávníčková, prof. Martin Kreidl, Ph.D., Fakulta sociální studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: travnickovamarcela@gmail.com, kreidlm@fss.muni.cz.

Úvod

V sociologické i demografické literatuře panuje široká shoda na tom, že pro dítě je – za jinak stejných podmínek – výhodnější, pokud vyrůstá v manželské rodině svých biologických rodičů [McLanahan, Sawhill 2015; Ribar 2015; Torche, Abufhele 2021]. Manželská rodina je – přinejmenším v průměru za celou populaci – pro dítě vhodnější než rodina kohabituujících rodičů [Manning 2015; Popenoe 2009] i než rodina rekonstituovaná (např. s jedním vlastním a jedním nevlastním rodičem [viz Heintz-Martin, Langmeyer 2020; Raley, Sweeney 2020] nebo rodina jen s jedním rodičem [Hastings, Schneider 2021]. Ochranný efekt manželství – v anglosaské literatuře v posledních letech často nazývaný „manželskou prémie“ [Torche, Abufhele 2021] – je možné ilustrovat i na negativních efektech, které na děti mají přechody od rodičovské rodiny k jiným uspořádáním [Amato 2000; Bernardi, Radl 2014; Härkönen, Bernardi, Boertien 2017; Kreidl, Štípková, Hubatková 2017].

V tomto textu analyzujeme – s použitím českých retrospektivních dat – stabilitu rodičovského páru po narození prvního dítěte. Důraz na (ne)stabilitu partnerství po narození dítěte doplňuje dřívější analýzy partnerské nestability, které se zaměřovaly na všechna manželství/partnerství od jejich vzniku [např. Fučík 2018; Pakosta 2008; Šprocha 2021; Šťastná 2005; Trávníčková, Kreidl 2021]. V našem výzkumu zdůrazňujeme odlišnosti mezi páry s ohledem na povahu jejich svazku. První otázka, kterou si klademe, je popisná. Chceme ukázat, jaká je (ne)stabilita koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte a jak se liší podle kontextu. Zejména nás zajímá, jaká je role manželství ve srovnání s nesezdaným soužitím. Předpokládáme, že nesezdané soužití bude zvyšovat riziko rozpadu vztahu, a to jak v případě, že pár bude žít v kohabitaci na začátku vztahu (oproti přímému manželství), tak v případě, že nesezdaný bude i v době narození prvního dítěte (oproti uzavření manželství před narozením dítěte) [např. Žilincíková 2017]. V tradici sociologické teorie životní dráhy [Pařízková 2012] chceme rovněž ukázat, jaké jsou důsledky odlišného řazení událostí v životě lidí. Pokud rodiče uzavřeli manželství, klademe druhou otázku: Záviseí stabilita partnerství i na pořadí porodu a svatby?

Třetím cílem naší analýzy je ukázat, jak se partnerská nestabilita a význam řazení životních tranzicí proměňují v závislosti na širším společenském kontextu. Rok 1989 v tomto případě představuje mezník, který odděluje pozdní socialismus (dobu charakteristickou vysokou mírou univerzality životních událostí a standardizace životních drah [viz Fialová 2006; Rabušic, Možný 1998]) od doby masivního rozšíření nových jevů ve sféře partnerského života a jejich rostoucí provázanosti s individuálními statusy, postoji a preferencemi [viz např. Hamplová 2007; Hasmanová Marhánková, Kreidl 2012; Hašková 2014; Možný, Rabušic 1992; Sobotka, Toulemon 2008; Štípková 2015]. Obecně lze očekávat, že po roce 1989 poklesne stabilita koresidenčních vztahů. Společenské změny po roce 1989 mimo jiné indikují, že jednotlivé tranzice a jejich načasování budou mít – díky svému propojení s měřenými i neměřenými charakteristikami lidí – stále zásad-

nější dopad na pozdější životní dráhu. Ukázat, zda k této proměně došlo, je čtvrtým cílem naší analýzy. Očekáváme, že stabilita rodičovských partnerství bude po roce 1989 silněji záviset na konkrétní podobě předchozí partnerské dráhy rodičů.

Stabilita koresidenčních partnerství: podobnosti, rozdíly a jejich vysvětlení

Vztahy kohabituujících rodičů jsou v průměru méně stabilní než vztahy manželské [Heuveline, Timberlake, Furstenberg 2003; Kiernan 2002; Liefbrer, Dourleijn 2006]. Negativní vliv kohabitace přetrvává, i pokud jsou ve vztahu děti [Manning 2015; Popenoe 2009; Žilincíková 2017; Zartler 2021]. Často se proto v literatuře mluví o „ochranném efektu manželství“ nebo o „manželské prémii“ [Craigie, Brooks-Gunn, Waldfogel 2012; Kearney, Levine 2017; Torche, Abufhele 2021]. Dále bylo opakovaně zjištěno, že manželství, kterým předcházelo nesezdané soužití, jsou méně stabilní než manželství přímá [Axinn, Thornton 1992; Lillard, Brien, Waite 1995; Liefbrer, Dourleijn 2006; Jose, O’Leary, Moyer 2010]. Vysvětlení těchto odlišností nabízí výzkumníci pomocí dvou perspektiv: perspektivy selekce a perspektivy zkušenosti.

Podle perspektivy selekce mají lidé kohabituující před svatbou odlišné charakteristiky než lidé, kteří spolu před svatbou nežili. Mezi takové měřitelné charakteristiky patří například nižší vzdělání, rozvedení rodiče nebo nižší religiozita [Dush, Cohan, Amato 2003; Härkönen, Brons, Dronkers 2021]; uvádí se nicméně, že se lidé volící předmanželskou kohabitaci mohou odlišovat i v řadě neměřených charakteristik. Z této teorie lze odvodit, že by se postupně – s větším rozšířením a společenským přijetím nesezdaných soužití – měl negativní vliv předmanželského nesezdaného soužití na manželskou nestabilitu oslabovat. Kohabitace se postupem doby stává méně selektivní a kohabituující páry jsou – s ohledem na jejich měřitelné i neměřitelné charakteristiky – stále méně a méně odlišné od jiných párů. Předmanželské nesezdané soužití zřejmě přestává být rizikovým faktorem rozchodu [Reinhold 2010].¹ Komplementárním jevem je narůstající selektivita přímého manželství, které v této fázi populačního vývoje volí hodnotově i statusově specifické kategorie osob; stabilita přímých manželství tedy postupně narůstá [Liefbroer, Dourleijn 2006; Brown, Manning, Payne 2017].

Perspektiva zkušenosti předpokládá, že nesezdané soužití působí na partnery způsobem, který podkopává kvalitu pozdějšího manželství a sílu partnerského závazku [Dush, Cohan, Amato 2003]. Kohabitace například zvyšuje toleranci k rozvodu [Kreidl, Žilincíková 2021] a snižuje religiozitu partnerů [Axinn,

¹ Tato hypotéza dosáhla dílčího potvrzení například na datech z USA, kdy v manželské kohortě po roce 1996 již předmanželská kohabitace nebyla spojena se zvýšenou nestabilitou manželství [Manning, Cohen 2012]. Později ale jiné studie tento závěr zpochybnilly [Kuperberg 2014; Rosenfeld, Roesler 2019; Kerrigan, Bailey 2021].

Thornton 1992]. Nesezdané soužití také zvyšuje úroveň partnerských konfliktů [James, Beattie 2012]. Toto kauzální působení bylo identifikováno v panelových datech a jde nad efekt selektivity do nesezdaného soužití. Povaha kauzálního působení nesezdaného soužití se – v komparativním pohledu – nezdá jakkoli souviset s rozšířením kohabitací ve společnosti [Kreidl, Žilinčíková 2021] a lze tedy usuzovat, že se ani negativní vliv předmanželské kohabitanace na partnerskou stabilitu nebude měnit v čase.

Jak kohabitanace, manželství a děti ovlivňují stabilitu partnerství?

Vztahu mezi kohabitací, manželstvím a případným rozpadem vztahu se věnovala již řada prací [např. Reinhold 2010; Jose, O'Leary, Moyer 2010; Manning, Cohen 2012; Rosenfeld, Roesler 2019; Sassler, Lichter 2020]. Tyto studie se shodují, že manželství je – v průměru – stabilnějším svazkem než nesezdané soužití. V této analýze jsme se rozhodli zaměřit na další faktory, které mohou výrazně ovlivnit podobu vztahu: narození prvního dítěte a rozhodování o podobě partnerství, které partneři po početí a před narozením / po narození dítěte činí. Dítě představuje společný celoživotní závazek. Zatímco manželé vyjádřili svůj závazek skrze svatební obřad, pro páry žijící v nesezdaném soužití může být narození dítěte (respektive jeho početí) prvním takovým významným společným závazkem. Pro některé z nich se může jednat o stěžejní okamžik, na jehož základě se rozhodnou vstoupit do manželského svazku. Příchod dítěte může vyvolávat pocit, že by se pár měl ve svém vztahu někam „posunout“, protože nesezdané soužití je, přinejmenším ve střední Evropě [Heuveline, Timberlake 2004], vnímáno spíše jako test vztahu či předstupeň manželství a „hlavním důvodem, který rozhoduje o vstupu do manželství (...), je těhotenství“ [Hărăguș 2015: 343].

Mezi nesezdanými rodiči v USA jsou nicméně tranzice do manželství přibližně stejně časté jako rozchody. Například na základě dat z roku 2002 se do jednoho roku rozejde 11 % rodičů, kteří v době narození dítěte kohabitovali, zatímco 15 % z nich vstoupí do manželství. Pět let po narození dítěte již spolu není třetina kohabituujících rodičů, zatímco 40 % uzavřelo sňatek [Manlove et al. 2012]. Vysoká nestabilita nesezdaných soužití v USA může být dána tím, že velká část kohabituujících nevnímá vztah jako předstupeň k manželství, ale vidí jej jako alternativu k singlovství [Heuveline, Timberlake 2004]; i proto nás zajímá, jaký je vliv narození dítěte (a jeho načasování) na stabilitu partnerství v odlišném sociokulturním kontextu. V ČR totiž podrobný rozbor partnerských trajektorií po početí dítěte – podobně jako v celé řadě dalších zemí – není k dispozici.

Přítomnost dítěte má vliv na stabilitu vztahu bez ohledu na jeho historii či současnou podobu. Například Žilinčíková [2017] ve své komparativní analýze dochází k závěru, že přítomnost dítěte snižuje riziko rozpadu vztahu jak v manželství, tak v nesezdaném soužití; manželství (s dětmi) jsou však ve všech zemích stabilnější než kohabitanace (s dětmi). Srovnáme-li možné kombinace koresidenčního vztahu a rodičovství, pak platí, že „bezdětná kohabitanace nese nejvyšší riziko

rozpadu, následována kohabitací s dítětem, bezdětným manželstvím a manželstvím, v němž je dítě“ [ibid.: 659].

Pokud jsou tedy kohabitanice (s dítětem či bez něj) méně stabilní než manželství (s dítětem či bez něj), můžeme očekávat, že rodičovská tranzice z kohabitanice do manželství povede ke zvýšení stability rodičovského páru? V teoretické rovině lze takovou hypotézu skutečně zformulovat, empiricky však pro ni nacházíme jen dílčí oporu. Manning, Smock a Majumdar [2004] například analyzují děti narozené v USA do nesezdaného soužití nebo prvního manželství mezi lety 1990 a 1995. Potvrzují, že děti narozené kohabitujiícím rodičům mají (ve srovnání s dětmi vdaných matek) až dvakrát vyšší pravděpodobnost, že se jejich rodiče rozejdou. Zatímco u bílých dětí platí, že sňatek kohabitujiících rodičů zvýší stabilitu vztahu, pro afroamerické ani hispánské děti toto zjištění neplatí [Manning 2001]. Manning [2004] identifikovala stabilizující efekt tranzice do manželství i v situaci, kdy k početí dítěte došlo v kohabitaci, ale dítě se narodilo už v manželství; srovnávací (a méně stabilní) skupinou v tomto případě byla nesezdaná partnerství, kde k manželství nedošlo.

Ještě podrobněji se na otázku, zda (a za jakých okolností) má tranzice do manželství stabilizující efekt, dívají Wu a Musick [2008] s pomocí dat z USA z roku 1995. Rozlišují čtyři možné sekvence událostí, podle nichž se dítě může narodit (1) do manželství, kterému nepředcházela kohabitanice, (2) do manželství, kterému předcházela kohabitanice, (3) do kohabitanice, kdy rodiče sňatek uzavřou později (až po narození dítěte) a (4) do nesezdaného soužití bez sňatku. Hlavním zjištěním jejich analýzy je, že u párů, které žily v nesezdaném soužití a později vstoupily do manželství, nezáleží na pořadí, v jakém dané události následují; z hlediska stability rodičovského partnerství jsou tedy trajektorie druhá a trajektorie třetí identické (přímá manželství jsou i v této studii nejstabilnější a kohabitanice bez manželství jsou nejméně stabilní – a to i při kontrole řady pozorovaných kovariátů). Wu a Musick zdůrazňují, že je pro stabilitu svazku klíčové, že páry v druhé a třetí trajektorii zřejmě plánují současně svatbu i dítě, ale netrvají na konkrétním pořadí, což nabízí důležitý vhled do fungování „vzájemného závazku partnerů, stejně jako do jejich budoucích očekávání“ [Wu, Musick 2008: 724].

Novější studie z USA [Musick, Michelmores 2015], která zpracovává i data z roku 2010, tyto závěry potvrzuje. Nicméně z ní také vyplývá, že po přelomu tisíciletí došlo k důležité změně v roli kohabitanice při formování rodin. Zatímco v roce 1995 bylo jakékoliv nesezdané soužití (ať už po něm následovala svatba, či ne) spojeno s vyšší nestabilitou svazku, o 10 let později tomu tak již nebylo. Pokud pár uzavřel manželství (přímo, po předmanželské bezdětné kohabitaci či po předmanželské kohabitaci s dítětem), byla partnerství stejně stabilní a nezáležela na přesném pořadí událostí. Jediná trajektorie, která se pojila s vyšší partnerskou nestabilitou, byla kohabitanice bez manželství. Předmanželské nesezdané soužití tak již podle těchto autorek (v USA, na počátku 21. století) nesnižuje stabilitu následných manželství. To může například naznačovat, že se nesezdané soužití v USA po přelomu tisíciletí stále častěji přesouvá z kategorie „alternativa k singlovství“ do kategorie „předstupeň k manželství“ nebo i do kategorie „fáze

v manželském procesu“ [Heuveline, Timberlake 2004]. Ve volbě předmanželské (tj. z definice věci dočasné) kohabitace je tak již obsažen plán a závazek na dlouhodobé partnerské soužití, případně i rodičovství, a na konkrétním pořadí událostí přestává záležet.

Proměna partnerství v ČR po roce 1989

Od konce osmdesátých let minulého století můžeme v ČR sledovat výrazné změny v intenzitě i načasování demografických jevů [např. Fialová, Kalibová 2010; Křestanová 2020; Rabušic, Možný 1998; Sobotka et al. 2008; Chaloupková 2010]. Před rokem 1989 bylo rodinné chování v ČR charakterizováno několika typickými znaky, mezi něž patří vysoká sňatečnost a nízký věk při vstupu do manželství, po jehož uzavření se v krátkém časovém horizontu narodily děti, nejčastěji dvě [srov. např. Fialová, Kalibová 2010; Možný 2004; Rabušic, Možný 1998].

Mezi nejvýraznější demografické změny v České republice po roce 1989 patří pokles sňatečnosti a vyšší věk při vstupu do manželství. Oba tyto jevy jsou částečně způsobeny větším rozšířením nesezdaných soužití [Sobotka et al. 2008; Rabušic, Možný 1998]. Ta se postupně již od kohort narozených v šedesátých letech 20. století stala převažující formou prvního koresidenčního svazku a byla vnímána jako jakási manželství „na zkoušku“ [Kreidl, Štípková 2012], aby se pak po roce 1989 stala nejen běžnou, ale všeobecně očekávanou součástí rodinného startu [Hamplová 2000, 2003; Hasmanová Marhánková, Kreidl 2012; Katrňák et al. 2010]. Rostoucí věk při uzavření sňatku je kromě rostoucího počtu nesezdaných soužití spojen i s celkovým posunem dalších významných životních událostí rané dospělosti, jako je dokončení studia, odstěhování od rodičů, vstup do prvního vztahu nebo získání stabilního zaměstnání [Hašková 2014; Vohlídalová 2014; Sobotka et al. 2008; Štípková, Kreidl 2012].

Odklad sňatečnosti do pozdějšího věku je připisován i neochotě žen vdávat se v době těhotenství [Chaloupková 2011], která jde ruku v ruce s posunem v názorech na nesezdané soužití. Z výzkumů CVVM např. vyplývá, že od roku 2003 do roku 2017 souhlas s tvrzením, že „Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli nejdříve uzavřít sňatek“, poklesl z 59 % na 31 % a souhlas s tvrzením, že „Pro výchovu dětí je velmi důležité, aby měli jejich rodiče uzavřen sňatek“, poklesl za stejné období z 52 % na 25 % [CVVM 2017]. A tak zatímco v osmdesátých letech minulého století byla více než polovina českých nevěst těhotných [Sobotka et al. 2008] a těhotenství bylo častým důvodem k uzavření manželství [Fialová 2006; Možný 2002], po roce 1989 tyto „legitimizační“ sňatky [Holland 2013] z velké části mizí. Částečně se tak stalo díky rozšíření efektivnějších forem antikoncepce [Sobotka et al. 2008], částečně díky již zmíněné rostoucí toleranci nemanželského rodičovství. Pokud ženy vůbec s manželstvím ve svých životních plánech počítají, mohou uzavření sňatku odložit až po narození dítěte a zhusta tak i činí. I proto se zdá, že se – v typologii Heuvelina a Timberlakea [2004] – nesezdaná soužití v ČR postupně posouvají z kategorie „předstupeň k manželství“ do kategorie „fáze man-

želského procesu“, tj. do stavu, kdy je rozhodnutí o budoucím uzavření sňatku již součástí rozhodnutí o společném životě a přesné načasování narození dítěte a svatby je otázkou osobního vkusu a preference partnerů.

Navzdory proměnám normativního prostřední nicméně u většiny mladých lidí jak manželství, tak založení rodiny zůstávají i v novém tisíciletí součástí životních plánů [Hamplová 2000; Katrňák et al. 2010]. Dokonce ani ve vzorku českých neprovdaných matek z roku 2006 nepřevažovalo úplné odmítnutí manželství; tyto matky nicméně necítily potřebu narození dítěte legitimovat sňatkem. Toto rozhodnutí bylo silně propojeno s vnímanou nejistou budoucností vztahu s otcem dítěte [Chaloupková 2007]. Otázka, zda (a kdy) vstoupit do manželství, se tak i v této specifické populaci stala otázkou vysoce individualizovaného vyhodnocení okolností a podmínek; stala se otázkou osobní volby.

Období po roce 1989 bylo charakterizováno širokým přijetím dříve okrajových forem partnerství (jako jsou nesezdané soužití, sólo-rodčovství nebo LAT soužití [viz Formánková, Křížková 2015; Hamplová 2007; Chaloupková 2011; Morávková, Kreidl 2017; Možný, Rabušic 1992; Sobotka, Toulemon 2008; Štípková 2015]), stejně jako rostoucí různorodosti a destandardizace životních drah [Hašková et al. 2014; Hasmanová Marhánková, Kreidl 2012; Chaloupková 2011] a de-institucionalizace dříve převažujících partnerských forem [Fučík, Chromková Manea, Rabušic 2019]. Z této rostoucí různorodosti odvozujeme, že z odlišných partnerských voleb a rodičovských rozhodnutí budou pramenit čím dál odlišnější důsledky pro pozdější partnerskou nestabilitu. Zatímco před rokem 1989 poměrně silný tlak společenských norem dával jen malý prostor pro individuální rozhodnutí a systematickou odlišnost, po roce 1989 dochází k nárůstu stratifikace demograficky relevantních hodnot [Hamplová 2018] a nastává období silněji hodnotově strukturovaných a statusově rozvrstvených odlišností v partnerském a rodičovském chování [viz např. Brons, Liefbroer, Ganzeboom 2021; Fučík 2018; Klímová Chaloupková, Hašková 2020; Koops, Liefbroer, Gautier 2021a, 2021b; Kreidl 2012; Žilinčíková, Hiekel 2018]. Hodnoty, které ovlivňují rozhodnutí na počátku partnerské dráhy (druh partnerství, načasování partnerských tranzicí), jsou nicméně též hodnotami, které predikují rozpad partnerství [Kreidl, Žilinčíková 2021]. Proto je předvídatelné, že se budou posilovat i vazby mezi ranými a pozdějšími volbami životní dráhy, konkrétně vazby mezi typem a načasováním partnerských tranzicí a pozdějším rozchodem. Z toho vyplývá i jedna z klíčových premis naší analýzy: Partnerská rozhodnutí učiněná před narozením dítěte se budou po roce 1989 silněji pojít s následnou partnerskou nestabilitou.

Data, proměnné a metody

Pro analýzu používáme data z první vlny Generations and Gender Survey (GGS) z roku 2005 pro Českou republiku. GGS je součástí výzkumného programu „Generations and Gender Programme“ (GGP), jehož cílem je „poskytovat vysoce kvalitní data pro vědecký výzkum o populační dynamice a změnách rodiny,

vztazích mezi generacemi a změnách v sociálních rolích žen a mužů při zohlednění hospodářských, sociálních a kulturních kontextů“ [Generations and Gender Programme 2020].

Analýzu provádíme pomocí analýzy přežití, konkrétně využíváme Coxův regresní model proporcionálních rizik, který do modelu zahrnuje vliv vysvětlujících proměnných a je definován pomocí rizikové funkce výskytu sledované události [Cleves, Gould, Gutierrez 2004]. Analýza přežití umožňuje zahrnout do analýzy i pozorování, která jsou cenzorována zprava, což je považováno za jednu z velkých výhod těchto analytických postupů [Yamaguchi 1991; Lelièvre, Bringé 1998]. Jedná se o pozorování, kdy jedinec po celou dobu sledování událost nezažil, a tudíž neznáme její přesné načasování.

Studovanou událostí je rozpad koresidenčního vztahu, do kterého se narodilo první dítě. V tom případě žena v dotazníku uvedla, že první dítě měla s některým z bývalých partnerů. Pokud měla žena první dítě s partnerem, se kterým žila i v okamžiku sběru dat, pak je pozorování cenzorováno zprava, neboť se koresidenční vztah, do kterého se narodilo první dítě, do doby sběru dat nerozpadl. Období vystavení riziku rozpadu koresidenčního vztahu je definováno od měsíce a roku narození prvního dítěte do rozpadu vztahu (nebo do roku sběru dat). Analytický čas je měřen v měsících. S ohledem na počet pozorování, sledovaných událostí a cíl analýzy jsme se rozhodli ukončit analýzu po 20 letech od narození prvního dítěte. Nejpozději po této době jsou tedy všechna pozorování cenzorována zprava.

Hlavní vysvětlující proměnné přebíráme z předchozích prací [Wu, Musick 2008; Musick, Michelmores 2015]. Pracujeme s modelem čtyř možných trajektorií koresidenčního vztahu. Pokud M = manželství, N = narození prvního dítěte a K = kohabitace, vypadají tyto trajektorie schematicky takto:

$$\begin{aligned} &M \rightarrow N \\ &K \rightarrow M \rightarrow N \\ &K \rightarrow N \rightarrow M \\ &K \rightarrow N \end{aligned}$$

Pro potřeby analýzy a vytvoření trajektorií jsme specifikovali tři hlavní nezávislé proměnné: typ vztahu na jeho začátku, typ vztahu při narození dítěte, a zda pár později během vztahu uzavřel manželství. Všechny tyto proměnné jsou dichotomické, proměnné typ vztahu na jeho začátku a typ vztahu při narození dítěte nabývají hodnot 0 = manželství, 1 = kohabitace. Proměnná, zda žena během vztahu uzavřela s otcem dítěte sňatek, je v čase variující² a nabývá hodnot 0 = ano a 1 = ne.

² Pro vytvoření v čase variující proměnné jsme využili tzv. dělení času na epizody [Jann 2004].

Tabulka 1. Model parametrů a vybraných kontrastů pro partnerské a rodičovské trajektorie

Trajektorie	Parametry	Vybrané kontrasty
1: $M \rightarrow N$	β_3	2 vs. 1: β_2
2: $K \rightarrow M \rightarrow N$	$\beta_2 + \beta_3$	3 vs. 2: β_1
3: $K \rightarrow N \rightarrow M$	$\beta_1 + \beta_2 + \beta_3$	3 vs. 4: β_3
4: $K \rightarrow N$	$\beta_1 + \beta_2$	

Zdroj: Wu, Musick 2008: 717.

Poznámka: M – manželství, N – narození dítěte, K – kohabitace.

Analýzu provádíme pomocí analýzy přežití, v níž logaritmus rizika rozpadu partnerství je funkcí základního výchozího rizika pro specifickou dobu trvání $q(t)$, typu vztahu při narození dítěte, typu vztahu na jeho začátku, zda se žena vdala v čase t a kontrolních proměnných:

$$\log r(t) = q(t) + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3(t) + \text{kontrolní proměnné}$$

Bez kontrolních proměnných pak následující model (Tabulka 1) představuje dané parametry pro čtyři trajektorie a vybrané kontrasty mezi nimi. Dalšími vysvětlujícími proměnnými je kohorta narození dítěte, rozvod rodičů matky, vzdělání respondentky a její věk v době narození dítěte.

Klíčovou proměnnou pro podchycení změny v čase je *kohorta narození prvního dítěte*. Ta je odvozena z proměnných udávajících měsíc a rok narození každého biologického dítěte. Proměnná je dichotomizovaná, kde 0 = před rokem 1989 a 1 = po roce 1989. Kohorta narození dítěte byla – podobně jako další proměnné (*měsíc a rok začátku vztahu*, *měsíc a rok konce vztahu*; z nich je pak odvozen analytický čas) – odvozena z respondenty retrospektivně udávaných životních událostí. Z těchto údajů jsme pak rekonstruovali sekvenci událostí a *typ vztahu na jeho začátku*, *typ vztahu při narození dítěte* a údaj, zda rodiče někdy *vstoupili do manželství*. Proměnná *vzdělání respondentky* nabývá pěti hodnot: 1 = základní, 2 = střední, 3 = přípravné kurzy, nástavba, 4 = vysokoškolské, 5 = neodpověděla. *Rozvod rodičů* je proměnná, jež tvoří odpovědi na otázku, zda se rodiče respondentky někdy rozešli. *Věk matky v době narození prvního dítěte* je rozdělen do čtyř kategorií: 1 = 15–19, 2 = 20–22, 3 = 23–26, 4 = 27 a více let.

V původním datovém souboru se nacházelo 10 006 respondentů ve věku 18 až 79 let. Z něj byli vyloučeni všichni muži a dále respondentky, u nichž jsme neznali měsíc a rok narození prvního dítěte, u kterých jsme nedokázali určit, zda první dítě měly s bývalým, či současným partnerem, a které neuvedly měsíc a rok začátku nebo konce vztahu. Vyloučeny byly také respondentky, které uved-

Tabulka 2. Vybrané popisné charakteristiky analyzovaného datového souboru. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do koresidenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 2 775

	Celkem
Rozchod (podíl)	37 %
Typ vztahu na začátku vztahu (manželství)	73 %
Typ vztahu při narození dítěte (manželství)	92 %
Nevstoupila do manželství	5 %
Kohorta začátku vztahu (před rokem 1989)	74 %
Zažila rozvod rodičů (podíl)	12 %
Vzdělání respondentky	
Základní	20 %
Střední	64 %
Přípravné kurzy, nástavba	3 %
Vysokoškolské	11 %
Neodpověděl/a	1 %
Celkem vzdělání respondentky	100 %
Partnerská/rodičovská trajektorie	
Svatba → Narození dítěte	73 %
Kohabitace → Svátba → Narození dítěte	19 %
Kohabitace → Narození dítěte → Svátba	4 %
Kohabitace → Narození dítěte	4 %
Celkem partnerská trajektorie	100 %

ly věk na začátku vztahu nebo v době vstupu do manželství menší jak 15 let. Do analýzy nebyly zahrnuty matky, které v době narození prvního dítěte neměly koresidenční vztah. Respondentce, která uvedla stejný měsíc a rok začátku vztahu a uzavření sňatku, jsme nulový počet měsíců uplynulých od začátku vztahu změnili na 0,5, aby zůstala zahrnuta v analýze. Několik respondentek jsme ze souboru vyloučili, protože čas, který – podle odpovědi v dotazníku – uplynul mezi začátkem vztahu a vstupem do manželství, byl záporný. Výsledný soubor obsahuje 2 775 respondentek (matek) a 640 událostí (rozchodů). Základní popisné charakteristiky souboru jsou uvedeny v Tabulce 2.

Tabulka 3. Rozložení jednotlivých proměnných podle typu vztahu na jeho začátku a při narození dítěte a podle kohorty narození dítěte. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do korespondenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 2 775

	Na začátku vztahu				Při narození dítěte			
	manželství před 1989	manželství po 1989	kohabitan před 1989	kohabitan po 1989	manželství před 1989	manželství po 1989	kohabitan před 1989	kohabitan po 1989
Partnerství se rozpadlo (podíl)	43	21	45	25	43	21	48	33
Vstoupila do manželství	100	100	88	78	100	100	59	31
Zažila rozvod rodičů (podíl)	10	11	13	19	10	13	13	25
Vzdělání respondentky								
Základní	25	7	25	12	24	7	31	22
Střední	62	73	61	67	62	71	56	62
Přípravné kurzy, nástavba	2	3	3	5	3	4	1	5
Vysokoškolské	10	15	10	15	10	16	7	10
Neodpověď/a	1	1	1	1	1	1	5	1

Základní popisná analýza

Koresidenční vztah, do kterého se narodilo první dítě, skončil rozchodem či rozvodem pro 37 % respondentek (viz Tabulku 2). Plných 73 % respondentek tato svá partnerství začínala jako manželství. V době narození dítěte pak bylo vdaných 92 % z nich a plných 95 % někdy vstoupilo do manželství (viz Tabulku 2). Tři čtvrtiny sňatků byly uzavřeny před rokem 1989. Před rokem 1989 se také narodilo 70 % prvorozených dětí v našem analytickém souboru. Rozvod svých rodičů zažilo 12 % respondentek. Tabulka 3 shrnuje popis dalších proměnných v analýze. Podíl respondentek, které zažily rozvod svých rodičů, roste v čase. Zůstává zachováno, že ženy s rozvedenými rodiči častěji volí jako formu vztahu (ať už na začátku vztahu, nebo při narození dítěte) nesezdané soužití.

Tabulka 4. Procentní podíl koresidenčních vztahů, které skončily rozpadem, podle partnerské/rodičovské trajektorie a kohorty roku narození dítěte. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do koresidenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 2 775

	Procento rozešlých do roku sběru dat (2005)	Počet pozorování
Svatba → Narození dítěte	38 %	2 038
Kohabitace → Svátba → Narození dítěte	32 %	514
Kohabitace → Narození dítěte → Svátba	33 %	98
Kohabitace → Narození dítěte	46 %	125
Celkem	37 %	2 775
Kohorta narození dítěte před rokem 1989		
Svatba → Narození dítěte	43 %	1 582
Kohabitace → Svátba → Narození dítěte	44 %	257
Kohabitace → Narození dítěte → Svátba	42 %	60
Kohabitace → Narození dítěte	57 %	42
Celkem	44 %	1 941
Kohorta narození dítěte po roce 1989		
Svatba → Narození dítěte	20 %	456
Kohabitace → Svátba → Narození dítěte	21 %	257
Kohabitace → Narození dítěte → Svátba	18 %	38
Kohabitace → Narození dítěte	40 %	83
Celkem	23 %	834

Tabulka 4 přehledně shrnuje, jaké procento koresidenčních vztahů se – do doby sběru dat – rozpadlo podle trajektorie a podle kohorty narození dítěte. Pokud se budeme na obě období (před rokem i po roce 1989) dívat souhrnně, vidíme, že nejvyšší míra nestability je u kohabitací bez manželství (těch se do roku 2005 rozpadlo 46 %). Nejstabilnějšími se jeví manželství, kterým předcházela kohabitace, ale dítě se narodilo až po svatbě (v této skupině se do roku 2005 rozpadlo 32 % vztahů). Kohabitace bez manželství jsou nejméně stabilní jak ve skupině vztahů, které začaly před rokem 1989 (podíl rozpadlých vztahů je zde 57 %), tak ve skupině vztahů, které začaly po roce 1989 (v této skupině se do roku 2005 rozpadlo 40 % kohabitací). Souhrnný pohled na partnerskou nestabilitu, který nabízí Tabulka 4, nicméně může být zavádějící, protože nezohledňuje vliv dalších proměnných (např. socioekonomický status, rodičovský rozvod, věk matky při začátku vztahu atp.). I proto je vhodné přistoupit k mnohorozměrné statistické analýze, která tyto další proměnné kontroluje.

Mnohorozměrná analýza – interpretace odhadnutých parametrů Coxovy regrese

V následující části představíme výsledky mnohorozměrné analýzy přežití, která je provedena pomocí Coxovy regrese. Odhadnuté parametry vybraných modelů jsou prezentovány v Tabulce 5. Začínáme jednoduchým Modelem 1, v němž je zachycen pouze efekt hlavních vysvětlujících proměnných: typ vztahu na počátku vztahu, při narození dítěte, a zda žena vstoupila do manželství. Vidíme, že pokud žena žila na začátku vztahu v kohabitaci, pak má o 65 % vyšší riziko rozpadu vztahu ve srovnání s ženou, která koresidenční vztah začala v manželství. Nesezdané soužití při narození dítěte dále zvyšuje (ve srovnání s manželstvím) riziko rozpadu vztahu o 30 %. Nevstoupila-li žena během vztahu nebo do konce sběru dat do manželství, je riziko rozpadu partnerství ještě dále zvýšeno o 34 %.

Po přidání proměnné kohorty narození dítěte (model M2) zůstává struktura efektů nezměněná. I nadále vidíme, že kohabitace na počátku vztahu zvyšuje riziko rozpadu – i když se tento efekt oslabil na 48 % (oproti 65 % v Modelu 1). Toto srovnání naznačuje, že v Modelu 1 pozorovaný efekt kohabitace na nestabilitu byl z jedné čtvrtiny nepravým vztahem – část „efektu“ nesezdaného soužití je totiž vysvětlena tím, že jsou nesezdaná soužití častější po roce 1989, kdy jsou vztahy obecně méně stabilní. Dále v Modelu 2 vidíme, že pokud se první dítě narodilo ženě po roce 1989, pak má tato matka riziko rozpadu vztahu o 88 % vyšší ve srovnání s matkou, které se dítě narodilo před rokem 1989.

Model 3 v Tabulce 5 pak představuje model se všemi třemi hlavními nezávisle proměnnými, kohortou narození dítěte i dalšími kontrolními proměnnými. Vidíme, že ani statistické zohlednění vzdělání matky, věku matky při narození dítěte či zkušenosti s rozvodem rodičů neoslabuje zjištěné efekty typu vztahu a načasování manželství. I nadále v Modelu 3 vidíme, že kohabitace na začát-

Tabulka 5. Odhadnuté parametry a standardní chyby (v závorkách) Coxovy regrese pro rozpad koresidenčního vztahu. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do koresidenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 2 775

	M1	M2	M3
Kohabitanace na začátku vztahu (manželství je referenční kategorie)	1,647*** (0,164)	1,484*** (0,150)	1,436*** (0,146)
Kohabitanace při narození dítěte (manželství je referenční kategorie)	1,301 (0,229)	1,360 (0,239)	1,233 (0,220)
Nevstoupila do manželství	1,337 (0,264)	1,233 (0,244)	1,368 (0,272)
Kohorta narození dítěte po r. 1989 (před rokem 1989 je referenční kategorie)		1,881*** (0,178)	1,691** (0,304)
Vzdělání respondentky (základní je referenční kategorie)			
Střední			1,135 (0,119)
Přípravné kurzy, nástavba			1,391 (0,338)
VŠ			1,550** (0,230)
Neodpověděla			0,985 (0,360)
Rodiče se nerozvedli (rozvod rodičů je referenční kategorie)			0,567*** (0,059)
Kohorta začátku vztahu po r. 1989 (před rokem 1989 je referenční kategorie)			1,087 (0,206)
Věk v době narození prvního dítěte (15–19 let je referenční kategorie)			
20–22 let			0,682*** (0,067)
23–26 let			0,666*** (0,074)
27 a více let			0,611*** (0,086)

Poznámka: *** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,010$, * $p \leq 0,050$.

ku vztahu zvyšuje ve srovnání s manželstvím o 44 % riziko, že se vztah později rozpadne. I zbývající hlavní proměnné (typ vztahu při narození dítěte, pozdější manželství) si v Modelu 3 udržely sílu, kterou měly v Modelu 2 a 3: kohabitanace při narození dítěte zvyšuje riziko rozpadu vztahu o 23 %, a pokud žena během vztahu nevstoupila do manželství, zvýšilo se riziko rozpadu partnerství o 37 %. I v Modelu 3 pozorujeme, že ženy, kterým se dítě narodilo po roce 1989, mají vyšší riziko rozpadu vztahu ve srovnání s ženami, které první dítě měly před rokem 1989, a to o 69 %.

Další efekty v Modelu 3 nejsou překvapivé a souhlasí s tím, co o korelácích partnerské nestability víme z dřívějších studií: Riziko rozpadu vztahu koreluje s dosaženým vzděláním matky (matky s dokončenou VŠ mají o 55 % vyšší riziko rozchodu než matky s dokončenou ZŠ, viz Model 3, Tabulka 5). Pokud se rodiče nerozvedli, je riziko rozpadu vztahu sníženo o 43 % (přesně o $43,3\% = (1 - 0,567) \times 100$, viz Model 3). Vidíme také, že nízký věk (do 19 let) při narození dítěte je spojen s vyšším rizikem rozchodu. Ženy, které první dítě porodily mezi 20. až 22. rokem svého života, mají o 32 % nižší riziko rozpadu vztahu ve srovnání s ženami, kterým se první dítě narodilo ve velmi mladém věku (15–19 let). Matky, které první dítě přivedly na svět mezi svými 23. a 26. narozeninami, mají o 33 % nižší riziko rozpadu vztahu a prvorodičky starší 27 let pak o 39 % nižší, vždy ve srovnání s velmi mladými prvorodičkami.

Trajektorie událostí a jejich vliv na rozpad vztahu

Abychom mohli rozlišit pravděpodobnosti rozpadu svazku pro jednotlivé kohorty narození dítěte, musíme nejdříve postulovat modely rizik rozpadu koresidenčního svazku pro obě kohorty narození dítěte zvlášť. Na základě znalosti rizik rozpadu vztahu pro hlavní nezávisle proměnné z oddělených modelů můžeme dále určit riziko rozpadu vztahu pro jednotlivé trajektorie (viz níže). Tabulka 6 tedy zobrazuje dva modely, jeden pro kohortu narození dítěte před rokem 1989, druhý po roce 1989 (včetně). V obou jsou zahrnuty také kontrolní proměnné. Z odhadnutých parametrů v Tabulce 6 vidíme, že kohabitace na začátku vztahu signifikantně zvyšuje riziko rozpadu vztahu (ve srovnání se vstupem do přímého manželství) o 54 % pro kohortu narození dítěte před rokem 1989, zatímco pro kohortu roku narození dítěte po roce 1989 o 38 %. Nesezdané soužití při narození dítěte má téměř nulový vliv oproti manželství při narození dítěte pro starší kohortu, zatímco pro mladší kohortu nesezdané soužití při narození dítěte toto riziko zvyšuje o 38 %. Zůstala-li žena po porodu svobodná, má o 24 % (kohorta do roku 1989) a 51 % (kohorta po roce 1989) vyšší riziko rozpadu vztahu než provdaná matka. Pro kohortu roku narození dítěte po roce 1989 se také oslabuje efekt vzdělání, zatímco rozvod rodičů i věk v době narození prvního dítěte mají i v kohortě po roce 1989 významný vliv na riziko rozchodu. Dokonce se zdá, že se vliv věku matky při narození dítěte na partnerskou nestabilitu posílil. Např. ve starší kohortě mají matky ve věku 27 a více let o 29 % nižší riziko rozvodu než matky ve věku 15–19 let; v mladší kohortě je riziko rozchodu u matek nad 27 let sníženo o 59 % (viz poslední řádek Tabulky 6).

Nyní můžeme přejít k Tabulce 7, která souhrnně zachycuje riziko rozpadu koresidenčního partnerství na základě čtyř trajektorií. Souhrnné efekty prezentujeme nejdříve pro celý datový soubor (hodnoty odvozeny z modelu M2 v Tabulce 5) a poté odděleně pro obě kohorty roku narození dítěte (hodnoty z obou modelů Tabulky 6). Výpočet jednotlivých pravděpodobností je popsán v metodě analýzy a je přebrán z analýzy, kterou provedli Wu a Musick [2008].

Tabulka 6. Odhadnuté parametry a standardní chyby (v závorkách) Coxovy regrese pro rozpad koresidenčního vztahu odděleně pro kohorty narození dítěte. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do koresidenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 2 775

	Kohorta narození dítěte	
	Před rokem 1989	Po roce 1989
Kohabitace na začátku vztahu (manželství je referenční kategorie)	1,544*** (0,193)	1,378 (0,241)
Kohabitace při narození dítěte (manželství je referenční kategorie)	1,035 (0,248)	1,377 (0,397)
Nevstoupila do manželství	1,240 (0,354)	1,511 (0,456)
Vzdělání respondentky (základní je referenční kategorie)		
Střední	1,227 (0,145)	0,808 (0,186)
Přípravné kurzy, nástavba	1,602 (0,445)	0,943 (0,475)
VŠ	1,626** (0,281)	1,290 (0,392)
Neodpověděla	1,250 (0,529)	0,553 (0,410)
Rodiče se nerozvedli (rozvod rodičů je referenční kategorie)	0,570*** (0,073)	0,600** (0,108)
Věk v době narození prvního dítěte (15–19 let je referenční kategorie)		
20–22 let	0,687*** (0,081)	0,668* (0,122)
23–26 let	0,763** (0,098)	0,482*** (0,106)
27 a více let	0,711** (0,117)	0,412*** (0,114)

Poznámka: *** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,010$, * $p \leq 0,050$.

Podívejme se nejdříve na první panel Tabulky 7, kde je analyzován kompletní datový soubor. Vidíme, že žena, která porodila dítě do manželství, jemuž předcházelo nesezdané soužití, má ve srovnání s ženou, které se dítě narodilo do přímého manželství, o 44 % vyšší riziko rozpadu vztahu (údaj 1,44 v řádce M → N a sloupci K → M → N Tabulky 7). Pokud se první dítě narodilo do nesezdaného soužití a jeho rodiče poté uzavřeli sňatek, má matka dítěte o 77 % vyšší riziko rozpadu vztahu ve srovnání s ženou, která před manželstvím nekohabitovala, a o 23 % vyšší riziko oproti ženě, která před svatbou kohabitovala, ale dítě se narodilo již do manželství. Nejvyšší riziko rozpadu vztahu mají ženy, které během vztahu do manželství nevstoupily, a to o 142 % vyšší při srovnání s ženou, která před svatbou nežila v nesezdaném soužití, o 69 % vyšší oproti ženě, která před svatbou kohabitovala, ale dítě porodila po svatbě, a o 37 % vyšší ve srovnání s matkou, která v nesezdaném soužití žila v době narození prvního dítěte, ale poté si otce dítěte vzala (viz poslední sloupec prvního panelu Tabulky 7).

Tabulka 7. Odhadnuté parametry pro rozpad koresidenčního partnerství podle partnerské/rodičovské trajektorie a kohorty narození dítěte. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do koresidenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 2 775

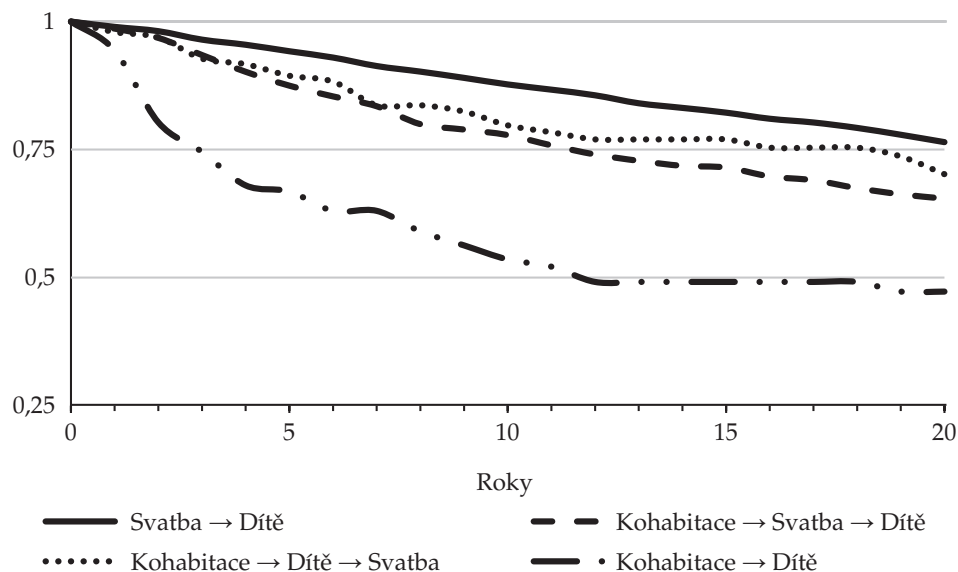
	M → N	K → M → N	K → N → M	K → N
Obě kohorty				
M → N	1	1,44	1,77	2,42
K → M → N		1	1,23	1,69
K → N → M			1	1,37
K → N				1
Kohorta před rokem 1989				
M → N	1	1,54	1,60	1,98
K → M → N		1	1,04	1,28
K → N → M			1	1,24
K → N				1
Kohorta po roce 1989				
M → N	1	1,38	1,90	2,87
K → M → N		1	1,38	2,08
K → N → M			1	1,51
K → N				1

Poznámka: Hodnoty převzaty z modelu M2 v Tabulce 5 a obou modelů Tabulky 6.

Pokud se dítě narodilo před rokem 1989, přičemž jeho matka byla v době jeho narození vdaná, ale před svatbou kohabitovala, pak má tato matka o 54 % vyšší riziko rozpadu vztahu než žena, která se vdala bez předcházející kohabitace. Pokud se žena vdala až po narození dítěte, pak má o 60 % vyšší riziko rozpadu vztahu oproti ženě, která vstoupila do přímého manželství, ale téměř se neliší od ženy, která před svatbou kohabitovala, ale dítě se narodilo již do manželství. Nejvyšší riziko rozpadu vztahu mají ženy, které se během vztahu nevдалy – dvakrát vyšší ve srovnání s těmi, které se vдалy přímo, a o 28 % a 24 % vyšší oproti ženám, které před svatbou kohabitovaly, kdy svatba byla před narozením a po narození dítěte.

V kohortě po roce 1989 měly ženy, které kohabitovaly před manželstvím, do kterého se jim narodilo první dítě, riziko rozpadu vztahu o 38 % vyšší ve srovnání s ženami, které se vдалy přímo. Matky, které se vдалy až po narození dítěte, mají téměř dvakrát (o 90 %) vyšší riziko rozpadu svazku ve srovnání s matkami,

Graf 1. Kaplan-Meierovy křivky přežití zachycující podíl trvajících koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte podle partnerské/rodičovské trajektorie. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do koresidenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 2 775

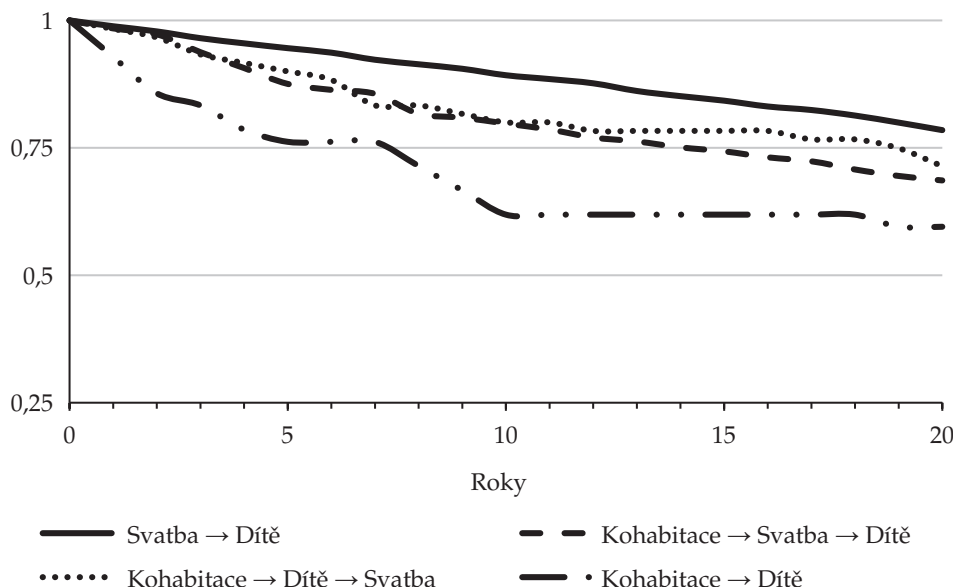

kteřé uzavřely přímé manželství, a o 38 % vyšší riziko oproti ženám, které zažily předmanželskou kohabitaci, ale dítě se narodilo až po svatbě. Nejvyšší pravděpodobnost rozpadu svazku opět mají ženy, které se během vztahu nevdały. Ve srovnání s ženami, kterým se dítě narodilo do přímého manželství, mají téměř třikrát (2,9krát) vyšší riziko rozpadu svazku, ve srovnání s matkami, které se vdały po předchozím nesezdaném soužití, mají riziko konce vztahu dvakrát vyšší a při srovnání s těmi, kterým se dítě narodilo do kohabitanace a vdały se až po jeho narození, o 51 % vyšší.

Pro lepší vizualizaci stability koresidenčního partnerství po narození prvního dítěte přidáváme ještě tři grafy, které ve zcela neparametrizované podobě pomocí Kaplan-Meierových křivek přežití zachycují, jaký podíl koresidenčních vztahů přetrvává po narození dítěte. V každém grafu rozlišujeme již zmíněné trajektorie. V případě Grafu 2 a 3 také rozlišujeme kohortu narození dítěte. Všechny grafy sledují rodičovská partnerství v prvních 20 letech od narození prvního dítěte.

Z Grafu 1 je patrné, že nejvyšší stabilitu mají koresidenční partnerství žen, kterým se první dítě narodilo do přímého manželství. Naopak výrazně nejmenší podíl vztahů přetrvávajících v čase tvoří nesezdaná soužití, do nichž se narodilo

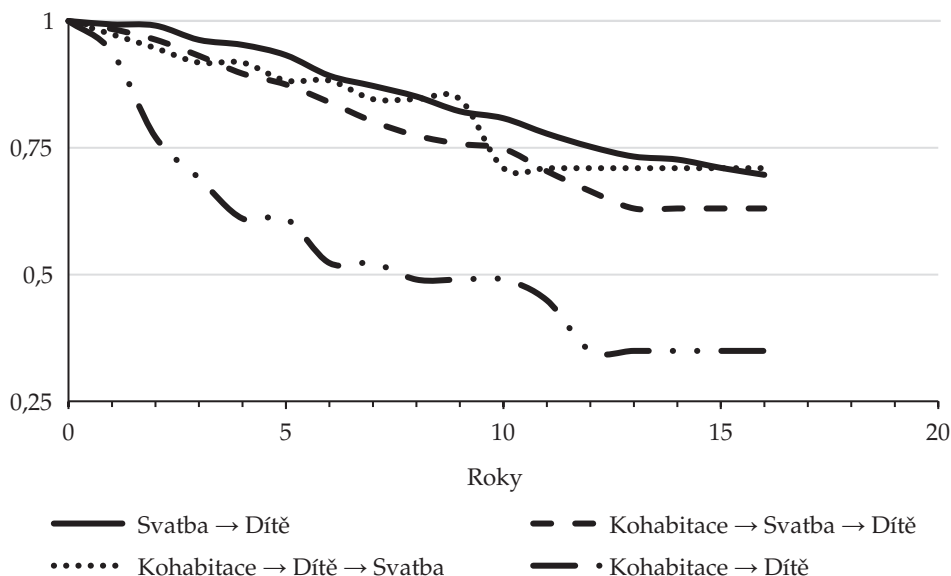
Graf 2. Kaplan-Meierovy křivky přežití zachycující podíl trvajících koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte podle partnerské/rodičovské trajektorie pro kohortu dětí narozených před rokem 1989. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do koresidenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 1 941

dítě a v nichž se žena nevдалa. V případě, že žena žila s partnerem v nesezdaném soužití a poté se vdala a měla dítě, se zdá, že příliš nezáleží na pořadí svatby a narození dítěte. Křivka znázorňující trajektorii, kdy žena žila v kohabitaci na začátku vztahu, poté se vdala a následně měla dítě, má podobný průběh jako křivka trajektorie, kdy žena žila v kohabitaci i při narození dítěte a vdala se až poté. Obě křivky jsou přitom viditelně podobnější první trajektorii přímého manželství než vztahu bez svatby.

Graf 2 zobrazující trajektorie pro kohortu před rokem 1989 je velmi obdobný grafu obou kohort. Nejmenší riziko rozchodu zažívají přímá manželství, nejvyšší riziko zažívají kohabitace bez svatby. Změnu můžeme pozorovat v Grafu 3, v němž nejvyšší riziko zůstává pro ženy, které se nevдалy, ale dochází ke sbližování křivky přímého manželství a ostatních křivek, v jejichž trajektorii je svatba (ať už před narozením, či po narození dítěte). Zdá se tedy, že mezi kohortami narostl ochranný efekt manželství, kdy rodičovská kohabitace v mladší kohortě přestává být rizikovým faktorem pro stabilitu svazku. Ze srovnání Grafu 2 a Grafu 3 je také zřetelně vidět narůstající důležitost načasování manželství. Ve starší kohortě

Graf 3. Kaplan-Meierovy křivky přežití zachycující podíl trvajících koresidenčních partnerství po narození prvního dítěte podle partnerské/rodičovské trajektorie pro kohortu dětí narozených po roce 1989. Dospělé ženy z ČR, kterým se první dítě narodilo do koresidenčního vztahu, dotazované v roce 2005. Počet pozorování = 834

bylo riziko rozchodu téměř totožné, pokud se matka vdala před narozením dítěte nebo až po narození dítěte (v prvním případě bylo riziko rozchodu vyšší o 4 %). V mladší kohortě (dětí narozené po roce 1989) bylo ale riziko rozchodu významně vyšší (o 38 %), pokud ke svatbě došlo až po narození dítěte, a ne před jeho narozením (srov. také Tabulku 7, třetí panel).

Závěrečné shrnutí a diskuse

O stabilitě koresidenčních vztahů se v literatuře mluví zejména v souvislosti s ne-sezdaným soužitím, jež je spojeno s vyšší nestabilitou [např. Dush, Cohan, Amato 2003]. Naopak uzavření manželství, i v případě, že mu předcházela kohabitace, je spojeno se zvýšením stability vztahu [Manning, Smock, Majumdar 2004]. Podobně stabilizační vliv má i narození dítěte, zvláště narodí-li se do manželství [Manning 2004; Žilinčíková 2017]. Podle závěrů některých autorů [např. de Vaus, Qu, Weston 2005; Reinhold 2010; Manning, Cohen 2012] ale negativní vliv předmanželské kohabitace klesá s tím, jak je kohabitace rozšířenější ve společnosti a přestává být selektivní.

Tento text se zaměřil na stabilitu koresidenčního partnerství po narození prvního dítěte a její změnu v České republice. Konceptuálně jsme navázali na dřívější práce pracující s daty z USA [Wu, Musick 2008; Musick, Michelmores 2015]. V tradici výzkumu životní dráhy jsme sledovali, jak některé partnerské volby (vstup do manželství a jeho načasování ve vztahu k rodičovství) ovlivňují pozdější nestabilitu rodičovského partnerského svazku. Z narůstající destandarizace a individualizace životních drah jsme odvodili očekávání, že bude v čase narůstat vliv individuálních voleb respondentů na jejich další partnerský život.

Analýza potvrzuje předpoklad, že *předmanželská kohabitace snižuje stabilitu partnerství oproti přímému manželství*. V souhrnu všech sledovaných partnerství jsme zjistili, že matky žijící v nesezdaném soužití mají až o 142 % vyšší riziko rozchodu než matky, které vstoupily do manželství přímo (bez předchozího nesezdaného soužití). Pokud matka na počátku vztahu žila v nesezdaném soužití, ale později se provdala, je riziko rozchodu (ve srovnání s přímým manželstvím) vyšší, ale není zdaleka tak vysoké jako u kohabitací bez manželství.

Ochranný efekt rodičovského manželství v kohortě dětí narozených po roce 1989 významně narostl. Před rokem 1989 měly matky žijící v nesezdaném soužití (oproti matkám v přímém manželství) riziko rozchodu vyšší o 98 %. Po roce 1989 bylo riziko rozchodu v nesezdaných soužitích zvýšené již o 187 %. Zároveň míra rizika po roce 1989 stále silněji závisela na předchozí partnerské dráze matky; *zejména se stále významněji odlišovaly všechny partnerské dráhy zahrnující manželství (přímé, před narozením i po narození dítěte) od nesezdaného soužití*. Například ve starší kohortě měly matky v nesezdaném soužití o 28 % vyšší riziko rozchodu než matky, které se po předmanželské kohabitaci provdaly (a pak měly dítě). V mladší kohortě je toto riziko již o 108 % vyšší!

Stále důležitější roli hraje i načasování manželství v životní dráze matky. Ve starší kohortě roku (narození před rokem 1989) můžeme pozorovat, že na načasování svatby a narození potomka příliš nezáleží (manželství uzavřená před narozením a po narození dítěte se v míře nestability liší jen nepatrně). V mladší kohortě (po roce 1989) začalo být nicméně načasování svatby velmi důležité: ženy, kterým se nejdříve narodilo dítě a až poté se vdaly, mají o 38 % vyšší riziko rozpadu vztahu než ženy, které se nejdříve vdaly a až poté porodily své první dítě. Toto zjištění zdůrazňuje roli individualizovaných partnerských voleb, které jsou zřejmě – v souladu s teoretickými předpoklady – asociovány s dalšími (v naší analýze neměřenými) proměnnými, které mají významný vliv i na pozdější nestabilitu rodičovského partnerství. Mohlo by například jít o proměnné měřící religiozitu, vnímanou důležitost tradiční rodiny, otevřenost rozchodu/rozvodu nebo obecně o sílu partnerského závazku. Explicitní prozkoumání role těchto hodnot v rozhodování, zda mít dítě před svatbou (nebo až po ní), se zdá být logickým pokračováním zde představeného výzkumu.

Závěrem se ještě vraťme k dalším zjištěním z naší analýzy, z nichž některá rovněž podporují naši tezi, že po roce 1989 narůstá význam voleb v rané fázi životní dráhy pro pozdější partnerské tranzice. Nejlépe to je vidět na věku mat-

ky při narození dítěte. Ten je dlouhodobě jedním z nejvýznamnějších rizikových faktorů [Booth, Edwards 1985; Härkönen, Dronkers 2006], který souvisí s tím, že lidé v mladším věku nemají tolik času poznat svého partnera, u kterého se navíc možná ještě nestihly naplno projevit všechny důležité charakteristiky [Oppenheimer 1998]. Před rokem 1989 byl velmi nízký věk matky při porodu (do 19 let) spojen se zvýšením rizika rozchodu o 29 % (oproti matkám ve věku 27 a více let). Po roce 1989 je však riziko rozchodu u nejmladších matek zvýšené již o 59 %! I za tímto zvýšením pravděpodobně stojí rostoucí selektivita podle nepozorovaných proměnných, která pramení z toho, že v takto nízkém věku se matkami stává stále méně žen. Podíl žen ve věku do 20 let na úhrnné plodnosti ČR poklesl od roku 1990 do roku 2002 z 13 % na 5 % [Vašková 2006].

Viděli jsme také velmi zřetelnou proměnu vztahu mezi vzděláním matky a rizikem rozpadu vztahu. Ve starší kohortě vysokoškolské vzdělání matky významně (o 63 %) zvyšovalo riziko následného rozchodu. V mladší kohortě se tento efekt významně oslabil (na 29 %) a ztratil statistickou významnost. V analýze se potvrdil jeden z dobře zdokumentovaných faktorů rozpadu vztahu, kterým je rozchod rodičů [Wolfinger 1999; Šťastná 2005]. Matky, jejichž rodiče se nerozvedli, mají o 43 % nižší pravděpodobnost rozpadu vlastního koresidenčního partnerství než ty matky, jež zažily rozpad vztahu svých rodičů.

K analýze byla použita data Generations and Gender Survey pro Českou republiku z roku 2005, jež obsahují informace o historii partnerských vztahů a o dětech respondenta. Přesto jsme během analýzy narazili na několik omezení vyplývajících z dat, jakým je například jejich retrospektivní povaha. Pro výzkum stability koresidenčního partnerství po narození prvního dítěte by jistě byla přínosná data longitudinální, která nejsou tolik náchylná k selektivnímu (ne)uvádění minulých partnerských vztahů. Prospektivní design by také mohl pomoci porozumět například motivacím a postojům respondentů a jejich hodnotám při formování partnerských voleb v rané dospělosti.

MARCELA TRÁVNÍČKOVÁ je absolventkou magisterského studijního programu Sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

MARTIN KREIDL je profesorem na katedře sociologie Masarykovy univerzity v Brně. Věnuje se zejména komparativnímu výzkumu rodiny z perspektivy sociální stratifikace. Je národním koordinátorem české účasti v mezinárodním výzkumném programu *Generations and Gender* (GGP).

Literatura

- Amato, P. R. 2000. „The Consequences of Divorce for Adults and Children.“ *Journal of Marriage and Family* 62 (4): 1269–1287, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>.
- Axinn, W., A. Thornton. 1992. „The Relationship between Cohabitation and Divorce: Selectivity or Causal Influence?“ *Demography* 29: 357–374, <https://doi.org/10.2307/2061823>.
- Bernardi, F., J. Radl. 2014. „The Long-term Consequences of Parental Divorce for Children's Educational Attainment.“ *Demographic Research* 30: 1653–1680, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2014.30.61>.
- Booth, A., J. N. Edwards. 1985. „Age at Marriage and Marital Instability.“ *Journal of Marriage and Family* 47 (1): 67–75, <https://doi.org/10.2307/352069>.
- Brons, A., A. C. Liefbroer, H. B. G. Ganzeboom. 2021. „Parental Socioeconomic Status and the Timing of First Marriage: What Is the Role of Unmarried Cohabitation? Results from a Cross-national Comparison.“ *Demographic Research* 45: 469–516, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2021.45.15>.
- Brown, S. L., W. D. Manning, K. K. Payne. 2017. „Relationship Quality among Cohabiting versus Married Couples.“ *Journal of Family Issues* 38 (12): 1730–1753, <https://doi.org/10.1177/0192513X15622236>.
- Cleves, M. A., W. W. Gould, R. G. Gutierrez. 2004. *An Introduction to Survival Analysis Using Stata*. United States of America: Stata Press.
- Craigie, T. L., J., Brooks-Gunn, J. Waldfogel. 2012. „Family Structure, Family Stability and Outcomes of Five-year-old Children.“ *Families, Relationships and Societies* 1 (1): 43–61, <https://doi.org/10.1332/204674312X633153>.
- CVVM. 2017. *Postoje českých občanů k manželství a rodině – únor 2017* [online]. Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR [cit. 16. 9. 2020]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2177/f9/ov170320.pdf.
- Dush, C. M. K., C. L. Cohan, P. R. Amato. 2003. „The Relationship between Cohabitation and Marital Quality: Change across Cohorts?“ *Journal of Marriage and Family* 65 (3): 539–549, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00539.x>.
- Fialová, L. 2006. „Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století.“ *Demografie* 48 (2): 97–108.
- Fialová, L., K. Kalibová. 2010. „Formování a rozpad partnerských svazků.“ Pp. 133–156 in B. Burcin, L. Fialová, J. Rychtaříková et al. *Demografická situace České republiky. Proměny a kontexty 1993–2008*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Formánková, L., A. Křížková. 2015. „Love Will Keep Us Apart? Understanding Living Apart Together Partnerships in the Post-state-socialist Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 51 (6): 993–1022, <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.6.226>.
- Fučík, P. 2018. „Vzdělání a riziko rozvodu.“ Pp. 109–121 in D. Hamplová, T. Katrňák (eds.). *Na vzdělání záleží*. Brno: CDK.
- Fučík, P., B. E. Chromková Manea, L. Rabušic. 2019. „K problému deinstitucionalizace manželství.“ Pp. 33–60 in L. Rabušic, Z. Kusá, B. Chromková Manea, K. Strapcová. 2019. *Odděleně spolu? Česko a Slovensko optikou vývoje hodnot po roce 1991*. Bratislava: Slovart.
- Generations and Gender Programme. 2020. *About* [online]. Generations and Gender Programme [cit. 24. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.ggp-i.org/form/>.
- Hamplová, D. 2000. „Postoje k manželství a rodičovství.“ Pp. 67–98 in L. Fialová, D. Hamplová, M. Kučera, S. Vymětalová. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Hamplová, D. 2003. „Preferované partnerské uspořádání: sociodemografické a hodnotové rozdíly.“ *Demografie* 45 (3): 166–176.
- Hamplová, D. 2007. „Děti bez manželství nebo bez otců?“ *Data a výzkum – SDA Info* 1 (2): 141–154.
- Hamplová, D. 2018. „Rodinné chování a hodnoty a vzdělání.“ Pp. 75–88 in D. Hamplová, T. Katrňák (eds.). *Na vzdělání záleží*. Brno: CDK.
- Hărăguș, M. 2015. „From Cohabitation to Marriage when a Child Is on the Way. A Comparison of three Former Socialist Countries: Romania, Bulgaria and Hungary.“ *Journal of Comparative Family Studies* 46 (3): 329–350, <https://doi.org/10.3138/jcfs.46.3.329>.
- Härkönen, J., F. Bernardi, D. Boertien. 2017. „Family Dynamics and Child Outcomes: An Overview of Research and Open Questions.“ *European Journal of Population* 33 (2): 163–184, <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9424-6>.
- Härkönen, J., M. D. Brons, J. Dronkers. 2021. „Family Forerunners? Parental Separation and Partnership Formation in 16 Countries.“ *Journal of Marriage and Family* 83 (1): 119–136, <https://doi.org/10.1111/jomf.12682>.
- Härkönen, J., J. Dronkers. 2006. „Stability and Change in the Educational Gradient of Divorce. A Comparison of Seventeen Countries.“ *European Sociological Review* 22 (5): 501–517, <https://doi.org/10.1093/esr/jcl011>.
- Hasmanová Marhánková, J., M. Kreidl. 2012. *Proměny partnerství: Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hastings, O. P., D. Schneider. 2021. „Family Structure and Inequalities in Parents' Financial Investments in Children.“ *Journal of Marriage and Family* 83 (3): 717–736, <https://doi.org/10.1111/jomf.12741>.
- Hašková, H. 2014. „Odchod z domova rodičů.“ Pp. 59–78 in H. Hašková (ed.) et al. *Vlastní cestou. Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Heintz-Martin, V., A. Langmeyer. 2020. „Economic Situation, Financial Strain and Child Wellbeing in Stepfamilies and Single-Parent Families in Germany.“ *Journal of Family and Economic Issues* 41 (3), <https://doi.org/10.1007/s10834-019-09653-z>.
- Heuveline, P., J. M. Timberlake, F. F. Furstenberg. 2003. „Shifting Child Rearing Single Mothers: Results from 17 Western Nations.“ *Population and Development Review* 29: 47–71, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2003.00047.x>.
- Heuveline, P., J. M. Timberlake. 2004. „The Role of Cohabitation in Family Formation: The United States in Comparative Perspective.“ *Journal of Marriage and Family* 66 (5): 1214–1230, <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00088.x>.
- Holland, J. A. 2013. „Love, Marriage, then the Baby Carriage? Marriage Timing and Childbearing in Sweden.“ *Demographic Research* 29: 275–306, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.29.11>.
- Chaloupková, J. 2007. „Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?“ *Data a výzkum – SDA Info* 1 (2): 127–140.
- Chaloupková, J. 2010. „The De-standardisation of Early Family Trajectories in the Czech Republic: A Cross-cohort Comparison.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 46 (3): 427–451, <https://doi.org/10.13060/00380288.2010.46.3.05>.
- Chaloupková, J. 2011. „Nejdříve dítě, potom svatba? Rodinné dráhy neprovdaných matek.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 30–39.
- James, S. L., B. A. Beattie. 2012. „Reassessing the Link between Women's Premarital Cohabitation and Marital Quality.“ *Social Forces* 91 (2): 635–662, <https://doi.org/10.1093/sf/sos126>.

- Jann, B. 2004. „Stata Tip 8: Splitting Time-span Records with Categorical Time-varying Covariates.“ *The Stata Journal* 4 (2): 221–222, <https://doi.org/10.1177/1536867X0400400212>.
- Jose, A., K. D. O’Leary, A. Moyer. 2010. „Does Premarital Cohabitation Predict Subsequent Marital Stability and Marital Quality? A Meta-Analysis.“ *Journal of Marriage and Family* 72: 105–116, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2009.00686.x>.
- Katrňák, T. et al. 2010. *Na prahu dospělosti*. Praha/Brno: Dokořán/Masarykova univerzita.
- Kearney, M. S., P. B. Levine. 2017. „The Economics of Nonmarital Childbearing and the Marriage Premium for Children.“ *Annual Review of Economics* 9 (1): 327–352, <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-063016-103749>.
- Kerrigan, S., J. Bailey. 2021. „Does Premarital Cohabitation Increase the Likelihood of Future Marital Dissolution?“ *SN Social Sciences* 1: 123, <https://doi.org/10.1007/s43545-021-00146-1>.
- Kiernan, K. 2002. „Cohabitation in Western Europe: Trends, Issues, and Implications.“ Pp. 3–31 in A. Booth, A. C. Crouter (eds.). *Just Living Together: Implications of Cohabitation on Families, Children and Social Policy*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Klímová Chaloupková, J., H. Hašková. 2020. „The Diversity of Pathways to Childlessness in the Czech Republic: The Union Histories of Childless Men and Women.“ *Advances in Life Course Research* 46, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2020.100363>.
- Koops, J. C., A. C. Liefbroer, A. H. Gauthier. 2021a. „Having a Child within a Cohabiting Union in Europe and North America: What Is the Role of Parents’ Socio-economic Status?“ *Population Space and Place* 27: e2434, <https://doi.org/10.1002/psp.2434>.
- Koops, J. C., A. C. Liefbroer, A. H. Gauthier. 2021b. „Socio-Economic Differences in the Prevalence of Single Motherhood in North America and Europe.“ *European Journal of Population* 37: 825–849, <https://doi.org/10.1007/s10680-021-09591-3>.
- Kreidl, M. 2012. „Educational Stratification of Marriage Entry under Different Political and Economic Regimes: Evidence from the Czech Republic during the Second Half of the 20th Century.“ *Population Review* 51 (2): 151–178.
- Kreidl, M., M. Štípková. 2012. „Výskyt a načasování nesezdaných soužití v současné ČR.“ *Demografie* 54 (2): 120–137.
- Kreidl, M., M. Štípková, B. Hubatková. 2017. „Parental Separation and Children’s Education in Comparative Perspective: Does the Burden Disappear when Separation is More Common?“ *Demographic Research* 36: 73–110, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2017.36.3>.
- Kreidl, M., Z. Žilinčíková. 2021. „How Does Cohabitation Change People’s Attitudes toward Family Dissolution.“ *European Sociological Review* 37 (4): 541–554, <https://doi.org/10.1093/esr/jcaa073>.
- Křesťanová, J. 2020. „Trends in Marriage and Divorce Rate in the Past 30 Years (1989–2019).“ *Demografie* 62: 253–267.
- Kuperberg, A. 2014. „Age at Coresidence, Premarital Cohabitation, and Marriage Dissolution: 1985–2009.“ *Family Relations* 76: 352–369, <https://doi.org/10.1111/jomf.12092>.
- Lelièvre, É., A. Bringé. 1998. *Practical Guide to Event History Analysis using SAS, TDA, STATA*. Paris: INED.
- Liefbroer, A. C., E. Dourleijn. 2006. „Unmarried Cohabitation and Union Stability: Testing the Role of Diffusion Using Data from 16 European Countries.“ *Demography* 43 (2): 203–221, <https://doi.org/10.1353/dem.2006.0018>.
- Lillard, L. A., M. J. Brien, L. J. Waite. 1995. „Premarital Cohabitation and Subsequent Marital Dissolution: A Matter of Self-Selection?“ *Demography* 32: 437–457, <https://doi.org/10.2307/2061690>.

- Manning, W. D. 2001. „Childbearing in Cohabiting Unions: Racial and Ethnic Differences.“ *Family Planning Perspective* 33: 217–222, <https://doi.org/10.2307/2673785>.
- Manning, W. D. 2004. „Children and the Stability of Cohabiting Couples.“ *Journal of Marriage and Family* 66: 674–689, <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00046.x>.
- Manning, W. D. 2015. „Cohabitation and Child Wellbeing.“ *The Future of Children* 25 (2): 51–66, <http://www.jstor.org/stable/43581972>.
- Manning, W. D., J. A. Cohen. 2012. „Premarital Cohabitation and Marital Dissolution: An Examination of Recent Marriages.“ *Journal of Marriage and Family* 74 (2): 377–387, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2012.00960.x>.
- Manning, W. D., P. J. Smock, D. Majumdar. 2004. „The Relative Stability of Cohabiting and Marital Unions for Children.“ *Population Research and Policy Review* 23 (2): 135–159, <https://doi.org/10.1023/B:POPU.0000019916.29156.a7>.
- Manlove, J., E. Wildsmith, E. Ikramullah, S. Ryan, E. Holcombe, M. Scott, K. Peterson. 2012. „Union Transitions Following the Birth of a Child to Cohabiting Parents.“ *Population Research and Policy Review* 31 (3): 361–386, <https://doi.org/10.1007/s11113-012-9231-z>.
- McLanahan, S., I. Sawhill. 2015. „Marriage and Child Wellbeing Revisited: Introducing the Issue. *The Future of Children* 25 (2): 3–9, <https://doi.org/10.1353/foc.2015.0009>.
- Morávková, H., M. Kreidl. 2017. „Partnerské dráhy prvorodiček bez partnera ve společné domácnosti.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 53 (4): 565–591, <https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.4.358>.
- Možný, I. 2002. *Česká společnost. Praha: Portál*.
- Možný, I. 2004. „The Czech Family: Slouching towards the Open European Society of Late Modernity.“ Pp. 15–40 in P. Mareš et al. *Society, Reproduction, and Contemporary Challenges*. Brno: Barrister and Principal.
- Možný, I., L. Rabušic. 1992. „Unmarried Cohabitation in Czechoslovakia.“ *Czechoslovak Sociological Review* 28: 107–117.
- Musick, K., K. Micheltore. 2015. „Change in the Stability of Marital and Cohabiting Unions Following the Birth of a Child.“ *Demography* 52: 1463–1485, <https://doi.org/10.1007/s13524-015-0425-y>.
- Oppenheimer, V. K. 1988. „A Theory of Marriage Timing.“ *American Journal of Sociology* 94 (3): 563–591, <https://doi.org/10.1086/229030>.
- Pakosta, P. 2008. „Rozvodovost a vzdělání obou manželů.“ *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje. Praha: Český statistický úřad* 50 (1): 64–70.
- Pařízková, A. 2012. „Vývoj sociologického pohledu na životní cyklus a životní dráhy.“ Pp. 22–37 in M. Kreidl, J. Hasmanová Marhánková (eds.). *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Popenoe, D. 2009. „Cohabitation, Marriage, and Child Wellbeing: A Cross-National Perspective.“ *Society* 46 (5): 429–436, <https://doi.org/10.1007/s12115-009-9242-5>.
- Rabušic, L., I. Možný. 1998. „Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima.“ Pp. 92–110 in J. Večerník, P. Matějů (eds.). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia.
- Raley, K., M. Sweeney. 2020. „Divorce, Repartnering, and Stepfamilies: A Decade in Review.“ *Journal of Marriage and Family* 82 (1): 81–99, <https://doi.org/10.1111/jomf.12651>.
- Reinhold, S. 2010. „Reassessing the Link between Premarital Cohabitation and Marital Instability.“ *Demography* 47 (3): 719–733, <https://doi.org/10.1353/dem.0.0122>.
- Ribar, D. C. 2015. „Why Marriage Matters for Child Wellbeing.“ *The Future of Children* 25 (2): 11–27, <https://doi.org/10.1353/foc.2015.0010>.

- Rosenfeld, M. J., K. Roesler. 2019. „Cohabitation Experience and Cohabitation's Association With Marital Dissolution.“ *Journal of Marriage and Family* 81 (1): 42–58, <https://doi.org/10.1111/jomf.12530>.
- Sassler, S., D. T. Lichter. 2020. „Cohabitation and Marriage: Complexity and Diversity in Union-Formation Patterns.“ *Journal of Marriage and Family* 82 (2): 35–61, <https://doi.org/10.1111/jomf.12617>.
- Sobotka, T., A. Šťastná, K. Zeman, D. Hamplová, V. Kantorová. 2008. „Czech Republic A Rapid Transformation of Fertility and Family Behaviour after the Collapse of State Socialism.“ *Demographic Research* 19: 403–454, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.14>.
- Sobotka, T., L. Toulemon. 2008. „Overview Chapter 4: Changing Family and Partnership Behaviour: Common Trends and Persistent Diversity across Europe.“ *Demographic Research* 19 (6): 85–138, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.6>.
- Šprocha, B. 2021. „The Continuing Transformation of Nuptiality and Divorce in Czechia and Slovakia After 1989 in a Cohort Perspective.“ *Demografie* 63: 91–104.
- Šťastná, A. 2005. „Mezigenerační přenos rozvodového chování na příkladu České republiky a v mezinárodním srovnání.“ *Demografie* 47: 21–31.
- Štípková, M. 2015. „Ideational and Economic Causes of the Rise in Non-marital Childbearing in the Czech Republic.“ *European Journal of Population* 31: 473–494, <https://doi.org/10.1007/s10680-015-9350-4>.
- Štípková, M., M. Kreidl. 2012. „Proměna načasování událostí životních drah.“ Pp. 38–72 in J. Hasmanová Marhánková, M. Kreidl (eds.). *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Torche, F., A. Abufhele. 2021. „The Normativity of Marriage and the Marriage Premium for Children's Outcomes.“ *American Journal of Sociology* 126 (4): 931–968, <https://doi.org/10.1086/713382>.
- Trávníčková, M., M. Kreidl. 2021. „Slábne v ČR mezigenerační přenos rozvodu?“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 57 (5): 531–555, <https://doi.org/10.13060/csr.2021.041>.
- Vašková, R. 2006. „Rozhodovací procesy -nácitých těhotných dívek vedoucí k volbě časného rodičovství.“ Pp. 79–117 in D. Hamplová, P. Šalamounová, G. Šamanová (eds.). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Vaus, D. de, L. Qu, R. Weston. 2005. „The Disappearing Link between Premarital Cohabitation and Subsequent Marital Stability.“ *Journal of Population Research* 22 (2): 99–118, <https://doi.org/10.1007/BF03031824>.
- Vohlídalová, M. 2014. „Partnerství a vybrané partnerské tranzice.“ Pp. 79–102 in H. Hašková (ed.) et al. *Vlastní cestou. Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Wolfinger, N. H. 1999. „Trends in the Intergenerational Transmission of Divorce.“ *Demography* 36: 415–420, <https://doi.org/10.2307/2648064>.
- Wu, L. L., K. Musick. 2008. „Stability of Marital and Cohabiting Unions Following a First Birth.“ *Population Research and Policy Review* 27 (6): 713–727, <https://doi.org/10.1007/s11113-008-9093-6>.
- Yamaguchi, K. 1991. *Event History Analysis*. London: Sage Publications.
- Zartler, U. „Children and Parents after Separation.“ Pp. 300–313 in N. F. Schneider, M. Kreyenfeld (eds.). *Research Handbook on the Sociology of the Family*. Cheltenham Edward Elgar, <https://doi.org/10.4337/9781788975544.00029>.
- Žilincíková, Z. 2017. „Do Children Matter for the Stability of Cohabitation? A Cross-National Comparison.“ *Population* 72 (4): 649–670.

Žilinčáková, Z., N. Hiekel. 2018. „Transition from Cohabitation to Marriage. The Role of Marital Attitudes in Seven Western and Eastern European Countries.“ *Comparative Population Studies* 43, <https://doi.org/10.12765/CPoS-2018-04>.

Za stejnou práci stejná odměna? Genderová rovnost v odměňování v různých kontextech trhu práce*

ALENA KRÍŽKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Equal Wage for Equal Work? Gender Wage Equality in Diverse Labour Market Contexts

Abstract: Although international comparisons point to the gender pay gap (GPG) as a significant problem in the Czech labour market, until recently the GPG has not been the subject of deeper research or political attention. Using linked employer–employee data, the article answers the question of whether men and women were paid an equal wage for equal work in 2005–2020 and what part of the total GPG is caused by the segregation of women and men into different occupations, workplaces, and jobs. We also pose these questions separately for the public and private spheres, for selected industries, and for workplaces according to size. Throughout the monitored period, the GPG for equal work is around 10% and another roughly one-half of total GPG is caused by gender segregation. There has been a slight decrease since 2018, especially in workplaces with more than 5000 employees, where, however, the significance of women’s segregation into lower-paid positions is growing. The research confirmed that in more regulated, and therefore more transparent, contexts, such as the public sphere and in large workplaces (but also in small companies with up to 50 employees), the GPG for equal work is smaller than elsewhere. The results point to the need to systematically monitor the GPG and increase the transparency of remuneration systems in the workplace. In connection with the GPG, it will also be necessary to analyse the organisational processes that lead to women’s segregation into occupations, workplaces, and jobs that have lower wages, as well as the growing precarity of the Czech labour market.

Keywords: gender wage gap, equal wage for equal work, gender segregation, wage transparency, linked employer–employee data

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 1: 31–63

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.036>

* Článek vznikl s podporou projektu „Rovnost žen a mužů na trhu práce se zaměřením na (ne)rovné odměňování žen a mužů“ (reg. č. CZ.03.1.51/0.0/0.0/15_009/0003702), financovaného z Evropského strukturálního fondu v rámci Operačního programu Zaměstnanost a státního rozpočtu ČR a s institucionální podporou RVO 68378025.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Alena Krížková, Ph.D., Mgr. Kristýna Pospíšilová, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: alena.krizkova@soc.cas.cz, kristyna.pospisilova@soc.cas.cz.

Úvod

Česká republika se dlouhodobě drží na předních příčkách evropského srovnání zemí s nevyššími rozdíly mezd žen a mužů (16% v roce 2020, průměr EU-27 je 13 %) [Eurostat 2021]. Ženy jsou na trhu práce v ČR pevně začleněny již mnoho desetiletí, dosahují v průměru vyššího vzdělání než muži a legislativa, která by měla rovné odměňování žen a mužů zajišťovat, je dobře nastavena [Havelková 2017; Křížková, Marková Volejníčková, Vohlídalová 2018]. Přesto vysoký rozdíl v průměrných mzdách žen a mužů přetrvává. I když výzkum ukázal, že část GPG¹ je způsobena diskriminací, resp. rozdíly nacházíme i tam, kde muži a ženy vykonávají stejnou práci na stejném pracovišti [Jurajda 2003; Křížková, Penner, Petersen 2010; Křížková et al. 2018], neexistují v ČR soudní rozsudky, které by mzdovou diskriminaci prokazovaly. Tento problém zůstával na politické úrovni dlouho neřešen, i když na něj bylo upozorňováno jak ze strany výzkumu [např. Jurajda 2005; Mysíková 2012; Pytlíková 2015], tak na úrovni mezinárodní politiky² i dalších aktérů.³ OECD na základě srovnávacího výzkumu navrhuje, že vzhledem k převládající příčině GPG, kterou je ve střední a východní Evropě diskriminace, tam bude potřeba, kromě zaměření na penalizaci z důvodu rodičovství, ještě dalších opatření pro řešení diskriminace žen, včetně podpory transparentnosti v odměňování, zvýšení nízké úrovně mezd a oslabení genderových stereotypů [Ciminelli, Schwellnus, Stadler 2021: 28]. Výzkum v rozvinutých tržních ekonomikách ukazuje, že ke snižování GPG dochází v pracovních prostředích, která jsou více regulována ať již ze strany státu, nebo z pozice dalších aktérů vyjednávání mezd, jako jsou odbory a jejich silnější role v konkrétních odvětvích, ale i na pracovištích, kde jsou organizační procesy více formalizovány, jako jsou velké firmy [Anderson, Tomaskovic-Devey 1995; England 1992; Fuller, Cooke 2018; Hodson, England 1986; Triventi 2013]. V ČR je zatím výzkum specifických segmentů nebo prostředí trhu práce nedostatečně rozvinutý, takže nevíme, ve kterých sektorech, oborech nebo typech pracovišť jsou nerovnosti vyšší nebo naopak nižší.

V ČR je problémem také nedostatečné vymáhání legislativy, která by měla stejnou odměnu za stejnou práci garantovat [Kancelář veřejného ochránce práv 2015]. Např. inspektoráty práce nemají zatím dostatečnou kapacitu ani nástroje diskriminaci v odměňování odhalovat a penalizovat. V poslední době se situace začíná měnit a Ministerstvo práce a sociálních věcí vytváří nástroje a metodiky pro snižování genderových rozdílů v odměňování⁴ a na realizaci práva na stejnou mzdu za práci stejné hodnoty se zaměřuje i Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021–2030 [Úřad vlády ČR 2021]. Také Evropská komise zareagovala na

¹ Zkratka GPG je z anglického výrazu „gender pay gap“ (genderový mzdový rozdíl).

² Např. Evropská komise [2020].

³ Např. stížnost University Women of Europe proti ČR, že ČR porušuje Evropskou sociální chartu v oblasti odměňování žen a mužů [viz Evropský výbor pro sociální práva 2020].

⁴ Více viz: <http://www.rovnaodmena.cz>.

nedostatečný pokrok směrem k rovnosti v odměňování v členských zemích nejdříve návrhem konkrétních opatření pro zvýšení transparentnosti v odměňování [Veldman, Timmer 2017] a následně připravila o transparentním odměňování směrnici, která je pro členské státy závazná [Evropská komise 2021]. Snaha snížit nerovnosti v odměňování předpokládá co nej přesnější identifikaci jejich zdrojů, aby mohla být vytvořena cílená opatření pro snižování nerovností. Jestliže zjistíme významný genderový rozdíl v odměňování žen a mužů, kteří vykonávají stejnou práci na stejném pracovišti, bude třeba zacílit opatření na dodržování legislativy rovného odměňování a na transparentnost v odměňování dle pohlaví a jednotlivých kategorií zaměstnání. Jestliže je však významná část GPG způsobena tím, že ženy a muži pracují v různých zaměstnáních, pracovištích nebo na různých pozicích, bude třeba opatření zacílit na procesy přijímání, propouštění, povyšování a firemního vzdělávání, na vzdělávací systém, který ženy a muže směřuje genderově specificky [Šmídová, Janoušková, Katrňák 2008], a na zmírňování genderových stereotypů a obecně na definice hodnoty konkrétních prací.

V tomto článku se zaměříme na dvě důležité příčiny nerovností v odměňování. Za prvé na (ne)rovnost v odměňování žen a mužů, kteří vykonávají stejnou práci na stejném pracovišti. Za druhé na segregaci žen a mužů do různých zaměstnání, pracovišť a pozic a na vliv segregace v celkovém rozdílu mezd žen a mužů. Tomu odpovídají výzkumné otázky:

1. Je v ČR dodržována legislativa zajišťující rovné odměňování za stejnou práci, resp. byli ženy a muži za stejnou práci na stejném pracovišti odměňováni v letech 2005–2020 stejně?
2. Jaká část celkového GPG je způsobena segregací žen a mužů do různých zaměstnání, do různých pracovišť a do různých pracovních pozic a jaká část celkového GPG zbývá po odečtení vlivu segregace, resp. tam, kde muži a ženy pracují na stejné pracovní pozici?
3. Jak se genderové nerovnosti v odměňování liší v různých pracovních prostředích a organizačních kontextech, resp. na pracovištích různých velikostí a v různých sektorech a odvětvích ekonomiky?

Zodpovězení těchto otázek umožní využití dat propojujících zaměstnané a jejich pracoviště (linked employer-employee data – LEED). Tímto zdrojem dat je Informační systém o průměrném výděлку (ISPV), který spravuje Ministerstvo práce a sociálních věcí. Nejprve představíme teoretické přístupy ke zkoumání genderových mzdových rozdílů s důrazem na organizační kontext a další úroveň segregace i politiky, které mohou GPG snižovat, a shrneme předchozí výzkum i s využitím LEED. Dále uvedeme metodologii analýzy GPG na jednotlivých úrovních segregace a data. Výsledky představíme nejprve pro celý trh práce za období 2005–2020 a dále za platovou a mzdovou sféru zvlášť i pro vybrané obory a velikostní kategorie pracovišť. Na závěr diskutujeme zjištění z hlediska dalšího možného zaměření výzkumu a sběru dat ve světle limitů této obecné analýzy i politik pro snižování GPG.

Teorie a předchozí výzkum

Teoreticky vycházíme z prací, které rozdělují genderové mzdové nerovnosti na ty, které lze identifikovat na stejné pracovní pozici, resp. tam, kde by měla být vyplácena stejná mzda za stejnou práci, a mzdové nerovnosti, které jsou způsobeny genderovou segregací, resp. tím, že muži a ženy pracují v různých zaměstnáních, na různých pracovištích a na různých pozicích [Penner 2010; Petersen, Morgan 1995; Tomaskovic-Devey, Skaggs 2002]. Dlouhodobý výzkum ukazuje, že zaměstnání, kde převládají ženy, jsou podhodnocena, ale zároveň v nich je nižší GPG než v těch zaměstnáních, kde převládají muži a která jsou lépe mzdově ohodnocena [Reskin 2001; Rubery 2017; Shaw, Hagewisch, Williams-Baron, Gault 2016]. Regulace mezd např. v podobě platových tabulek ve veřejné sféře nebo dalších regulací vyjednaných kolektivně pro celé obory nebo zaměstnání, ale i institut minimální mzdy jsou opatření, která mají silný potenciál GPG snižovat [Adams et al. 2016; King et al. 2017; Rubery, Grimshaw 2009], protože ženy jsou více zastoupeny v nižších mzdových úrovních, a tedy mezi těmi, kdo jsou minimální mzdou v průměru více ovlivněni než muži. Pracoviště se také liší průměrnou mzdou a trend narůstajících mzdových nerovností mezi pracovišti s vysokými mzdami a pracovišti s nízkými mzdami narůstá spolu s trendem oslabování ochrany zaměstnání, např. role odborů či kolektivního vyjednávání [Tomaskovic-Devey et al. 2020], a to má dopad i na GPG právě prostřednictvím segregace žen a mužů do různých pracovišť.

Výzkum ve vyspělých západních zemích ukazuje, že i když bylo dosaženo určitého pokroku směrem k vyrovnávání ekonomických genderových nerovností, včetně vyrovnávání mezd žen a mužů, k dalšímu posunu směrem k odstranění genderových mzdových nerovností budou žádoucí další institucionální a kulturní změny [England, Levine, Mishel 2020]. Potřeby těchto změn jsou však specifické danému kontextu konkrétní společnosti a závisejí na nastavení formálních institucí regulace mezd a rovného odměňování, rodinné politiky a daňové politiky, ale i na neformálním rozdělení neplacené práce a péče v domácnostech a na genderových stereotypy, které jsou s formálními institucemi provázány [Brady, Blome, Kmec 2020; Budig, Misra, Boeckmann 2012]. Příčiny nerovného odměňování a genderové segregace je možné obecně rozdělit do jednotlivých úrovní od celospolečenské úrovně genderových stereotypů a postojů k placené práci, ke vzdělání a mateřství/rodičovství, legislativy a politik zaměstnanosti a rodiny přes organizační úroveň procesů přijímání, povyšování, propouštění, firemního vzdělávání i vyjednávání mezd a mzdových systémů až po individuální úroveň [Boll et al. 2016; Smith 2010]. Předchozí výzkum ukázal, že individuální rozdíly, jako je např. výše vzdělání, mají jen malý vliv na GPG, resp. spíše ho snižují, protože ženy již dávno dosahují v průměru vyššího vzdělání než muži [Boll et al. 2016; Křížková et al. 2018; Mysíková 2012]. Výzkum nerovností poukazuje na to, že mzdové nerovnosti primárně vznikají v rámci organizací, firem a pracovišť, které jsou zasazeny v konkrétním kulturním a institucionálním kontextu [Rosenfeld 2021; Tomaskovic-Devey, Avent-Holt 2019]. Je tedy třeba se soustředit

zejména na příčiny na celospolečenské úrovni, které v podobě kultury a regulací pronikají do organizačního prostředí konkrétních pracovišť a do individuálního rozhodování, a při hledání řešení pak na celospolečenské instituce a na instituce a mzdové politiky v organizacích, jež mohou genderové mzdové rozdíly efektivně snížit. V následujícím textu se teoreticky zaměřujeme především na organizační úroveň a na to, jak do ní vstupuje legislativa a politiky mzdového vyjednávání a kombinace práce a péče a na významné organizační procesy, které byly teoreticky a výzkumně identifikovány jako zásadní zejména v zahraniční literatuře.

Legislativa a nastavení politik

Legislativa a nastavení politik týkajících se daní, zaměstnanosti a rodiny mají dopad na rovnost v odměňování na nejobecnější úrovni. Antidiskriminační legislativa a legislativa rovného odměňování jsou sice nutnou, ale zdaleka ne dostačující podmínkou rovného odměňování žen a mužů, zejména rovného odměňování za stejnou práci, v praxi [King et al. 2017; Křížková, Penner, Petersen 2010; Smith 2012; Veldman, Timmer 2017]. Proto Evropská komise připravila novou směrnici pro transparentnost v odměňování, která obsahuje konkrétní postupy, jak dosahovat transparentního nastavení mezd, a tudíž i rovného odměňování přímo na pracovištích [Evropská komise 2021]. Tyto postupy zahrnují právo zaměstnaných získat srovnávací informaci o mzdách na stejné pozici na daném pracovišti, mzdové reporty a mzdové audity, obsahující průměrné mzdy na jednotlivých pozicích členěné dle pohlaví, a požadavek, aby byly mzdové audity a vůbec vyjednávání o rovnosti v odměňování pevnou součástí kolektivního vyjednávání. Tyto a další návrhy opatření byly původně Evropskou komisí pouze doporučeny, ale protože nebyly efektivně v členských zemích zaváděny [Eurofound 2018], byla přijata závazná evropská direktiva, která obsahuje více opatření. Ta bude muset být implementována legislativami členských zemí [Evropská komise 2021]. Systém tvorby mezd, na který navrhovaná opatření zejména cílí, je jednou ze zásadních institucionálních oblastí, které mají na GPG vliv [Javorník 2014; Rubery, Grimshaw 2009; Tomaskovic-Devey et al. 2020]. V ČR nízká odborová organizovanost, slabá role odborů a decentralizace vyjednávání o mzdách, které probíhá v soukromé sféře často přímo až na úrovni pracovišť, nebo dokonce individuálně [Myant 2019], přispívá významnou měrou k genderovým mzdovým nerovnostem [Akchurin, Lee 2013; Rubery, Johnson 2019]. Pro rovnost odměňování je žádoucí, aby byl systém odměňování v konkrétním oboru a na konkrétních pracovištích co nejvíce transparentní, tedy aby byla pravidla odměňování a podmínky zvyšování a snižování mezd známá a jasná všem aktérům pracovních vztahů v dané oblasti. Nejde o zveřejnění mezd konkrétních zaměstnaných, ale o zveřejnění pravidel odměňování a podmínek, za kterých dochází k navýšení mezd, a o dostupnost informace o průměrných mzdách na jednotlivých pozicích dle pohlaví, pokud na dané pozici pracuje více zaměstnaných.

Výzkum ukázal, že v ČR, a to ani ve veřejné sféře, není odměňování zatím zcela systematicky a transparentně nastaveno tak, že by nerovnosti vylučovalo. Problémem jsou zejména pohyblivé složky mezd, jejichž přidělování není zcela transparentně definováno, ale i zařazování zaměstnaných do platových stupňů dle praxe může generovat nerovnosti [Křížková, Marková Volejníčková, Vohlídalová 2018]. Transparentnost odměňování je v ČR dosud velmi nízká. Podle výzkumu provedeného na reprezentativním vzorku populace věku 20–55 let na začátku prosince 2020 [Vohlídalová 2020] se 69 % zaměstnaných se svými kolegy a kolegyněmi v práci vůbec nebaví o mzdách. Jen 45 % zaměstnaných ví, kolik berou kolegové a kolegyně na stejné pracovní pozici. A více než polovina všech zaměstnaných má sjednány doložky o mlčenlivosti o mzdě ve své pracovní smlouvě, i když sjednávání takových doložek nemá v ČR žádnou právní oporu a mlčenlivost tak není právně vymahatelná [Kancelář veřejného ochránce práv 2020].

Genderové nerovnosti v odměňování byly na českém trhu práce velmi významné i před rokem 1989, protože ženy převládaly v odvětvích a zaměstnáních, která nebyla režimem upřednostňována [Brainerd 2000; Vecerník 2001]. Brainerd [2000: 144], která analyzovala GPG ve východní Evropě včetně ČR před začátkem a na začátku transformace, předpokládala, že zrušení státní kontroly nad podniky by mohlo umožnit zaměstnavatelům ženy více otevřeně diskriminovat. Newell a Reilly [2001] zjistili, že do poloviny devadesátých let 20. století se GPG snížil v ČR, na Slovensku, v Maďarsku a v Polsku. Ve studii absolventů a absolventek z 11 evropských zemí se zaměřením na rodinné politiky Triventi [2013: 570] zjistil, že „míra diskriminace žen zaměstnavateli je v ČR extrémně vysoká“, i když nevyužíval LEED, takže nemohl zkoumat GPG uvnitř pracovišť, ale pouze uvnitř jednotlivých kategorií zaměstnání. Mysíková [2012] porovnávala GPG v ČR, na Slovensku, v Maďarsku a Polsku v roce 2008 s využitím *Statistics on Income and Living Conditions database 2008* (EU-SILC). Pomocí Oaxaca-Blinder rozkladu mzdového rozdílu odhalila nejvyšší GPG právě v ČR a zjistila, že je GPG vysvětlen hlavně tím, že muži jsou zaměstnáni v zaměstnáních a na pracovištích s lepšími charakteristikami než ženy. Pytliková [2015] také na EU-SILC datech, ale z roku 2012, analyzovala vliv mateřství a délky rodičovské na GPG a zjistila, že každý rok na rodičovské snižuje mzdy žen o 1,1 %.

Z institucionálních faktorů, které mají vliv na GPG, jsou vedle procesů a politik nastavování a vyjednávání mezd zásadní i politiky pro kombinaci práce a péče. Budig, Misra a Boeckmann [2016] zjistily, že politiky, které udržují matky co nejvíce v kontaktu s trhem práce prostřednictvím středně dlouhých rodičovských, veřejně podporovaných služeb péče o děti, nižšího daňového zatížení druhých živitelů a živitelů v domácnosti a části rodičovské rezervované pro otce (otcovská), jsou korelovány s nižšími genderovými nerovnostmi v odměňování. I další výzkum prokázal, že politiky kombinace placené práce a neplacené práce a péče také podporují genderovou rovnost [Barbieri, Cutuli 2016; Brady, Blome, Kmec 2020; Mun, Jung 2018]. V ČR je z tohoto hlediska problémem příliš dlouhá rodičovská, k jejímuž využití nejsou nijak motivováni otcové, takže negativně dopadá zejména na mzdy a pracovní kariéry žen. Dlouhé přerušení pracovních

drah žen v souvislosti s mateřstvím (rodičovská) v kombinaci s daňovou politikou, která druhé živitele, resp. matky vracející se po rodičovské na malý úvazek na trh práce, de facto prostřednictvím „slevy na nevydělavající manželku“ zdaňuje větší sazbou než primárního živitele [Bartůšková 2017; Pertold, Šoltés 2022], je faktorem, který k vysokému GPG přispívá [Brady, Blome, Kmec 2020; Budig et al. 2016; Korpi, Ferrarini, Englund 2013].

Genderové rozdíly v odměňování jsou utvářeny nejen sociálními politikami, ale i kulturním kontextem, který je genderovaný a mění se jen velmi pomalu [Budig, Misra, Boeckmann 2012, 2016; Triventi 2013; Petersen, Penner, Høgsnes 2014; Minkus, Busch-Heizmann 2020]. Navíc politiky mají velmi různorodý a komplexní vliv, který je s kulturním kontextem silně provázán [Budig, Misra, Boeckmann 2016: 162] a který se projevuje např. v postojích k rozdělení odpovědností partnerů v domácnosti, ale i ve skutečném rozdělení placené a neplacené práce a péče mezi partnery. Tedy nejen rodinná a daňová politika ČR vytváří prostředí pro znevýhodnění žen v placené práci, ale v ČR také dlouhodobě převládá velmi tradiční přesvědčení o tom, že muž má být především živitel a žena především pečovatelka, jež sdílí zhruba polovina populace, a ženy stráví neplacenou práci a péči v průměru dvojnásobné množství času než jejich partneři [Chaloupková 2018]. Toto genderové rozdělení rolí je posilováno rodinnou a daňovou politikou a institucemi, např. nedostatečnou podporou otců k využívání rodičovské. Výzkum zejména v západních rozvinutých společnostech prokázal interakci kultury s nastavením politik sociálního státu [Bobbitt-Zeher 2011; Budig, Misra, Boeckmann 2012] a také silnou propojenost kulturních postojů k mateřství s individuálními volbami mezi placenou a neplacenou prací, diskriminačními praktikami zaměstnavatelů [Glass, Fodor 2011], ale i dalšími organizačními procesy, jako je např. sociální uzavírání [Tomaskovic-Devey, Skaggs 2002]. Sociologický výzkum identifikoval jako důsledek nastavení sociálních politik a kulturního kontextu diskriminační praktiky v organizacích při přijímání, povyšování a nastavování mezd, jež jsou propojeny s genderovanými očekáváními o péči a domácí práci a jež ve svém důsledku podhodnocují práci žen včetně té placené [Acker 1990; Akchurin, Lee 2013; Estévez-Abe 2005; Fodor, Glass, Nagy 2019]. Kulturní kontext, genderové stereotypy a s nimi provázaná rodinná a daňová politika, jež směřuje ženy více do rolí pečujících v domácnosti a muže více do rolí živitelů [Maříková, Křížková, Vohlídalová, 2012], také ovlivňují individuální volby a ambice žen a mužů ve vztahu k trhu práce i jejich vyjednávání o mzdách. Ze sociologického hlediska však je otázkou, zda jde o volby skutečně svobodné, protože jsou ovlivňovány právě politikou i kulturou dané společnosti, podobně jako volby zaměstnávajících při přijímání, povyšování i odměňování mužů a žen.

Organizační procesy na pracovištích

Na pracovištích probíhají genderované procesy rozdělování zdrojů v podobě financí, moci a informací [Acker 1990; Rosenfeld 2021; Stainback, Kleiner, Skaggs 2016; Tomaskovic-Devey, Avent-Holt 2019; Tomaskovic-Devey, Skaggs 2002], které

mohou mít za následek rozdíly v průměrných mzdách žen a mužů pracujících na stejném pracovišti. Velikost firmy a její pozice na trhu, která může být dána i konkrétním odvětvím trhu práce, jsou proměnné využívané jako měřítka organizačních zdrojů [Anderson, Tomaskovic-Devey 1995]. Tyto zdroje pak způsobují, že zaměstnání v organizacích s vyššími zdroji jsou více žádaná, resp. organizace s vyššími zdroji obsahují více žádaných pozic. Sociologický výzkum ukázal, že muži se často organizují tak, aby mohli obsazovat a vytvářet žádané pozice a pozice s mnoha výhodami, jako je např. vyšší mzda [Cockburn 1991; Hartmann 1976], a že tyto procesy jsou v čase dynamické [Tomaskovic-Devey, Avent-Holt 2019], protože s tím, jak se v některých zaměstnáních zhoršují pracovní podmínky, odcházejí z nich muži a ženy naopak přicházejí, takže dochází k feminizaci [Reskin et al. 1990]. Teorie sociálního uzavírání v organizacích (social closure) popisuje množství procesů, kterými muži monopolizují pracovní pozice s lepšími pracovními podmínkami a vytvářejí takové organizační procesy, které z těchto žádoucích pozic vylučují ženy [Tomaskovic-Devey, Skaggs 2002], a tím způsobují genderovou segregaci a systematické mzdové rozdíly mezi muži a ženami. Příkladem takových procesů je např. homosociální reprodukce, kdy s tím, jak muži převládají v řídicích pozicích, převažují také mezi těmi, kdo rozhodují o (ne)přijetí uchazečů a uchazeček o zaměstnání, typicky o svých budoucích podřízených. Častěji si pak vybírají kandidáty sobě podobné, tedy opět muže [Kanter 1977].

Další významnou organizační teorií pak je teorie genderovanosti pracovního procesu [Acker 1990], jež vychází z předpokladu, že všechny procesy v organizacích fungují také na principu rozdělení práce, zodpovědnosti, zdrojů a moci podle genderu. Tomaskovic-Devey a Skaggs [2002] s využitím této teorie ukázali, jak k segregaci dochází nepřímo prostřednictvím právě genderovaného pracovního procesu, kterým je firemní vzdělávání, jež není ženám a mužům nabízeno stejně často a za stejných podmínek. Přitom získání takového vzdělání bývá podmínkou přístupu na řídicí, a tedy lépe placené pozice. Potvrdili, že představa o zcela dobrovolné individuální strategii získání lidského kapitálu je zavádějící, protože přístup ke zvýšení lidského kapitálu často závisí na ochotě spolupracovníků firemního tréninku poskytovat a ochotě zaměstnavatelů přijímat ženy na pozice, jež vyžadují firemní trénink [ibid.: 123]. K těmto procesům může docházet i nevědomě, v důsledku neuvědomovaných předsudků [Correll 2017], které jsou formovány kulturou a sociální politikou, vytvářející obraz žen jako převážně pečovatelek s přerušovanou kariérou kvůli rodinným závazkům a obraz mužů jako spolehlivých živitelů.

Jednotlivá odvětví trhu práce nebo pracoviště s různou velikostí se od sebe liší ve struktuře pracovní síly podle pohlaví, v pracovních podmínkách i v procesech vyjednávání mezd [Fields, Wolff 2017], resp. v míře odborové organizovanosti, a tedy i v celkové výši mzdových rozdílů mezi muži a ženami [Anderson, Tomaskovic-Devey 1995; Hodson, England 1986; Křížková et al. 2018]. Jednotlivá odvětví a typy pracovišť dle velikosti jsou specifickými kontexty se specifickými charakteristikami, jako např. míra formalizace struktury pozic, míra a úroveň

(de)regulace vyjednávání mezd, které mají významný vliv na rozsah a podobu GPG. Vyšší GPG byl zjištěn na pracovištích, kde je vyšší genderová segregace, a to bývají buď malé, nebo velké firmy; ve středně velkých firmách je kapacita strukturu měnit, a to i ve prospěch genderové integrace [Bielby, Baron 1986]. Ve velkých firmách se zase mohou uplatňovat procesy sociálního uzavírání a vytváření speciálních pozic s vyššími mzdami, které jsou obsazovány muži [Anderson, Tomaskovic-Devey 1995]. Také politiky transparentnosti odměňování se zaměřují různým způsobem na pracoviště dle jejich velikosti. Jde o to, že existují rozdíly a rozdílné regulace v oblasti vyjednávání mezd právě podle velikosti pracovišť. Na pracovištích s více než 50 zaměstnanými musí zaměstnavatel v ČR povolit vznik odborů, ale mnoho malých firem odbory nemá. Také kolektivní smlouvu mají uzavřenou spíše větší organizace a ze statistik víme, že na pracovištích s kolektivní smlouvou je GPG v průměru nižší než na pracovištích bez kolektivní smlouvy [Český statistický úřad 2021a]. Ve větších organizacích také spíše funguje formalizovaný systém odměňování, který by měl být pro všechny zaměstnané srozumitelný a genderově neutrální. Ovšem ve velkých firmách také může mít větší vliv tzv. statistická diskriminace žen [England 1992; Reskin 2000; Tomaskovic-Devey, Skaggs 1999], založená na nevědomém předsudku vůči ženám jako celku nebo určité skupině, např. žen s malými dětmi nebo starších žen. Pracoviště také mají různé množství zdrojů, které mohou mobilizovat pro dosahování rovnosti v odměňování. Větší firmy a firmy ve vysoce výdělečných odvětvích si mohou nechat externě vypracovat mzdové audity a plány genderové rovnosti, firmy menší a z odvětví s méně zdroji jsou spíše závislé na podpůrných nástrojích, které nabídne stát, a na svépomoc v situaci, kdy bude povinnost opatření pro zvýšení transparentnosti nutné zavést. Podobně, větší firmy mají pravděpodobně více lidských kapacit a kontaktů se zahraničními partnery, kteří mají se zaváděnými postupy zkušenosti, jež mohou snadněji mobilizovat v porovnání s malými firmami. Směrnice Evropské komise pro transparentní odměňování také navrhuje některá opatření pro firmy dle jejich velikosti, např. pravidelné podávání zpráv o rozdílech v průměrných mzdách žen a mužů pro organizace s více než 100 zaměstnanými [Evropská komise 2021]. Např. na Islandu však je zavedena povinnost reportování o procesu nastavování mezd již pro organizace s více než 25 zaměstnanými.

Abychom zjistily, zda se různé organizační kontexty dle velikosti a odvětví liší v míře GPG a jeho zdrojích, analýzu mzdových rozdílů v odměňování na různých úrovních segregace provádíme pro vybraná odvětví (NACE) trhu práce a pro jednotlivé velikostní kategorie pracovišť zvlášť. To nám umožní sledovat zejména vliv segregace do jednotlivých zaměstnání a do jednotlivých pracovišť na GPG v rámci každého vybraného odvětví a typu pracoviště dle velikosti a také identifikovat rozdíly mezi organizačními prostředními v míře vlivu segregace. Dále zjistíme, zda existují odvětví a pracoviště dle velikosti, kde je za stejnou práci vyplácena stejná mzda ženám a mužům, a tedy i to, kde mají opatření pro zvýšení transparentnosti v odměňování největší potenciál pro snížení GPG.

Předchozí výzkum s využitím LEED a jeho výhody a výsledky

Statistická data a data z dotazníkových šetření, která jsou nejčastěji zdroji dat o genderových mzdových rozdílech, mají pro podrobnou analýzu GPG zásadní nedostatky. Statistická data nejsou propojena s důležitými charakteristikami, např. o vzdělání či pracovišti. Nejsou tedy příliš vhodná k zodpovězení otázky o stejné odměně za stejnou práci. Data z dotazníkových šetření jsou zase závislá na výši mezd udávané respondenty a na malém vzorku, který nemůže dostatečně pokrýt klasifikaci zaměstnání, a respondenti opět nejsou propojeni se svými pracovišti, o nichž bychom měly data. Balcar a Hedija [2019] propojili reprezentativní soubor dat z roku 2011 s firmami, ale ve své analýze se převážně soustředili na individuální charakteristiky a vliv pohlaví nadřazených na GPG. Jejich výsledky jsou zaměřeny na sebehodnocení schopností respondentů a na mzdy v jednom roce sběru dat. Zjistili, že kognitivní schopnosti ovlivňují GPG, ale pohlaví nadřazených na GPG nemá významný vliv.

Propojená data o zaměstnaných a jejich pracovištích (linked employer-employee data – LEED) z populačních a dalších registrů dat mají mnoho výhod pro výzkum GPG. Jmenujme alespoň tři hlavní. Zaprvé, vzorek zahrnuje velkou část populace a téměř všechny zaměstnané na vybraných pracovištích. To pak umožňuje nejen odhad vlivu segregace, ale také srovnání mezd žen a mužů vykonávajících stejnou práci na stejném pracovišti. Zadruhé, informace o výši mezd není závislá na paměti a osobním odhadu respondentů, ale mzdy jsou reportovány přímo zaměstnavatelskými subjekty nebo státními institucemi. Zatřetí, informace o zaměstnání je bohatá, založená na tří-, čtyř- nebo pětimístné klasifikaci ISCO, která tak zahrnuje až 500 kategorií a umožňuje podrobnou analýzu. Stále není dost výzkumů GPG, které by zkoumaly GPG na stejném pracovišti nebo na stejné pozici a odhadovaly příspěvek jednotlivých úrovní segregace na GPG s využitím LEED. Takové studie jsou buď již dosti staré, anebo zaměřené na západní rozvinuté kapitalistické ekonomiky, jako je USA a Japonsko [Avent-Holt, Tomaskovic-Devey 2012], Německo [Abendroth et al. 2017], Norsko [Penner 2010; Petersen, Penner, Høgsnes 2014], Švédsko [Meyersson Milgrom, Petersen, Snartland 2001], Portugalsko [Card, Cardoso, Kline 2016]. Předchozí výzkum v těchto zemích ukázal, že GPG za stejnou práci je velmi nízký a většina GPG je způsobena segregací. Luedsteck [2014: 385] tento výsledek potvrdil i pro Německo a odvodil, že tváří v tvář legislativnímu zákazu přímé mzdové diskriminace zaměstnavatelé spíše znevýhodňují ženy prostřednictvím jejich segregace na hůře placené pozice než přímou diskriminací za stejnou práci. Nejnovější srovnávací výzkum ukazuje, že zatímco ve 12 rozvinutých zemích dochází k poklesu jak celkového GPG, tak GPG na stejné pozici, v ČR dochází sice k poklesu GPG na stejné pozici, ale zároveň i k nárůstu celkového GPG, takže rozdíly v odměňování se nesnižují, ale jsou zde stále více důsledkem segregace žen a mužů do různě odměňovaných pozic [Penner et al. 2022].

Data ISPV, která využíváme v této analýze, byla analyzována za roky 1998 až 2002 Jurajdou [2003, 2005] a za roky 1998 až 2004 a 2002 až 2016 Křížkovou

a kol. [Křížková, Penner, Petersen 2010; Křížková et al. 2018]. Tyto studie potvrzují, že genderová segregace stále představuje hlavní zdroj GPG, ale také to, že GPG za stejnou práci je velmi vysoký. Výzkum s využitím LEED se zatím v ČR dostatečně podrobně nezaměřuje na GPG na jednotlivých úrovních segregace v jednotlivých oborech a na pracovištích dle jejich velikosti [Křížková, Pospíšilová 2022]. V této analýze tedy navazujeme na předchozí výzkum a dále rozšiřujeme časovou řadu až do roku 2020 se zaměřením na sektory, obory a různě velká pracoviště ekonomiky ČR.

Metodologie výzkumu

Metodologicky navazujeme na práce, které analyzují LEED s využitím regresí s pevnými efekty zaměstnanecké kategorie, pracoviště⁵ a pracovní pozice (stejná kategorie zaměstnání a stejné pracoviště) [Křížková, Penner, Petersen 2010; Petersen, Morgan 1995]. Zde prezentovaná analýza je postavena na sadě regresních modelů, ve kterých jsou zahrnuty tyto proměnné: závisle proměnnou je přirozený logaritmus hodinových mezd včetně bonusů a příplatků za přesčasy či práci v netypickou dobu, nezávisle proměnnou je pohlaví a jako kontrolní proměnné dále do modelu vstupují dummy proměnné pro vzdělání o čtyřech kategoriích (základní vzdělání, středoškolské vzdělání bez maturity a středoškolské vzdělání s maturitou, vysokoškolské vzdělání), věk a druhá mocnina věku. Mzdový rozdíl (efekt proměnné pohlaví) je vypočten na různých úrovních: celkový mzdový rozdíl, rozdíl uvnitř zaměstnání (čtyřmístná klasifikace zaměstnání CZ-ISCO čítající cca 400 kategorií zaměstnání), rozdíl uvnitř pracoviště a rozdíl uvnitř pracovních pozic (pracovní pozice je kombinací kategorie zaměstnání a pracoviště). Pro účely této analýzy chápeme muže a ženy pracující na stejné pracovní pozici jako ty, kteří pracují na stejném pracovišti ve stejné kategorii zaměstnání v rámci čtyřmístné klasifikace CZ-ISCO.

Modely jsou odhadovány zvlášť pro každý analyzovaný rok ve sledovaném období 2005–2020 a podobu regresního modelu je možné vyjádřit pomocí následujících rovnic:

$$\ln w_{ioe} = \alpha_{xioe} + \eta_{oe} + \varepsilon_{ioe}$$

kde $\ln$ – přirozený logaritmus, w_{ioe} – mzda individua i v zaměstnání o na pracovišti e , α_{xioe} – kovariáty, včetně pohlaví individua, rovnající se 1 pro ženy a 0 pro muže, η_{oe} – pevné efekty (tj. dummy proměnné) zachycující jednotku pracovní pozice (nebo zaměstnání a pracoviště zvlášť podle toho, na co se zaměříme), ε_{ioe} – chyba.

⁵ Pracovištěm zde rozumíme firmu nebo organizaci, pokud má v ČR pouze jednu pobočku, a pokud má více poboček, pak kombinaci okresu a organizace. Pokud má organizace více poboček v jednom okrese ČR, považujeme je zde za jedno pracoviště.

Vliv dosaženého vzdělání a věku kontrolujeme ve všech modelech, takže ten již ve výsledcích nehraje roli. Tyto modely umožní sledovat rozdíl hodinové mzdy: (1) žen a mužů na trhu práce celkově (celkový GPG), (2) žen a mužů, kteří pracují ve stejných zaměstnáních, (3) žen a mužů, kteří pracují na stejných pracovištích, a nakonec i (4) žen a mužů, kteří pracují na stejné pracovní pozici (kombinace kategorie zaměstnání a pracoviště) [Křížková, Penner, Petersen 2010]. Podrobnou pozornost zde věnujeme koeficientu pohlaví, který byl ve všech testovaných regresních modelech statisticky významný na hladině 1 % ($p < 0,001$).⁶ Pokud tento koeficient upravíme dle následujícího vzorce, dostaneme procenta vyjadřující mzdový rozdíl v průměrné odměně mužů a žen v neprospěch žen:

$$[\exp(\text{koef.}) - 1] \times 100$$

Tuto analýzu provádíme za každý rok 2005–2020 pro celý trh práce se zahrnutím všech zaměstnaných starších 15 let ve vzorku ISPV. Dále provádíme tuto analýzu zvlášť pro platovou a mzdovou sféru.⁷ Pro každé odvětví jednomístné klasifikace ekonomických činností (NACE) a pro pět velikostních kategorií pracovišť.

Popis dat

Provedení analýzy na všech výše popsáných úrovních segregace, včetně stejné práce, resp. tam, kde muži a ženy pracují ve stejné kategorii zaměstnání na stejném pracovišti, umožňují data Informačního systému o průměrném výdělků (ISPV),⁸ která pro Ministerstvo práce a sociálních věcí sbírá firma Trexima. Data ISPV jsou dodávána přímo firmami a organizacemi a informace o firmách a pracovištích jsou tak v nich poměrně bohaté. Oproti běžně dostupným agregovaným datům tato data umožňují zkoumat rozsah dopadů jednotlivých typů segregace

⁶ Výjimkou je obor pohostinství, kde v roce 2009 není výsledek pro GPG celkem statisticky významný, přitom výpočet pro GPG na stejné pozici již statisticky významný na hladině 1 % je, a v roce 2011, kdy je výsledek pro GPG celkem významný na hladině 5 %.

⁷ V ISPV se zařazují do mzdové sféry ekonomické subjekty, které odměňují mzdou podle § 109, odst. 2 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, ve znění pozdějších předpisů. Ekonomické subjekty, které přísluší do platové sféry, odměňují platem podle § 109, odst. 3 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, ve znění pozdějších předpisů. Do roku 2010 byla mzdová sféra označována podnikatelskou sférou a platová sféra byla označována nepodnikatelskou sférou. V této studii někdy pro zjednodušení využíváme označení soukromá a veřejná sféra analogicky k označení mzdová a platová sféra.

⁸ Ve veřejné sféře se jedná o Informační systém o platu (ISP), ale pro zjednodušení zde uvádíme ISPV, tedy datový soubor, se kterým pracuje Trexima a MPSV, a ten zahrnuje jak mzdovou tak platovou sféru.

na rozdíly v odměňování mezi muži a ženami. Oproti dotazníkovým výběrovým šetřením jsou data také přesnější, protože jsou dodávána přímo zaměstnavateli, a to pravidelně několikrát za rok. Konečná výpočetní databáze obsahuje celkem 29 miliónů záznamů, což představuje 51 % zaměstnanecké populace ČR a reprezentativně s poskytnutými váhami pokrývá 82 % zaměstnanecké populace ČR, resp. všechna pracoviště veřejné sféry a výběr pracovišť s více než deseti zaměstnanými ze sféry soukromé, včetně všech firem s více než 250 zaměstnanými. Na pracovištích zahrnutých v šetření pak databáze obsahuje data o všech zaměstnaných v zaměstnaneckém poměru na dobu určitou nebo neurčitou. To ve svém důsledku znamená, že pracujeme se vzorkem, který se pohyboval od 1 846 tis. v roce 2005 až po 2 401 tis. v roce 2020 (viz online přílohu⁹). Takový vzorek umožňuje velice podrobné a přesné analýzy v jednotlivých letech.

Vzhledem k tomu, že analýzu zaměřujeme na otázku stejné mzdy za stejnou práci, a data ISPV jako ojedinělý datový zdroj v ČR to umožňují, musíme počítat i s omezeními. V roce 2020 bylo 29 % zaměstnaných vyloučeno z analýzy GPG na stejné pozici, protože pracovali na úplně genderově segregovaných pozicích, tedy jejich mzdu nebylo s kým srovnávat (viz online přílohu, Tabulka 1: 2 400 518 – 1 704 175 = 696 343). V roce 2005 pracovalo na úplně genderově segregovaných pozicích 30 % zaměstnaných. Podobně jako v předchozím výzkumu např. v Norsku a ve Švédsku, kde z analýzy na stejné pozici z tohoto důvodu vypadá zhruba 40 % zaměstnaných [Meyersson Milgrom, Petersen, Snartland 2001; Petersen 1997], je naše analýza stejné mzdy za stejnou práci, tedy GPG na stejné pozici, omezena na genderově integrované pozice. Přesto upřednostňujeme využití čtyřmístné klasifikace zaměstnání (ISCO), která s více než 400 kategoriemi zaměstnání umožňuje analýzu přiblížit otázce stejné mzdy za stejnou práci, před využitím méně podrobných klasifikací (třímístné ISCO obsahuje pouze zhruba sto kategorií zaměstnání).

Výsledky

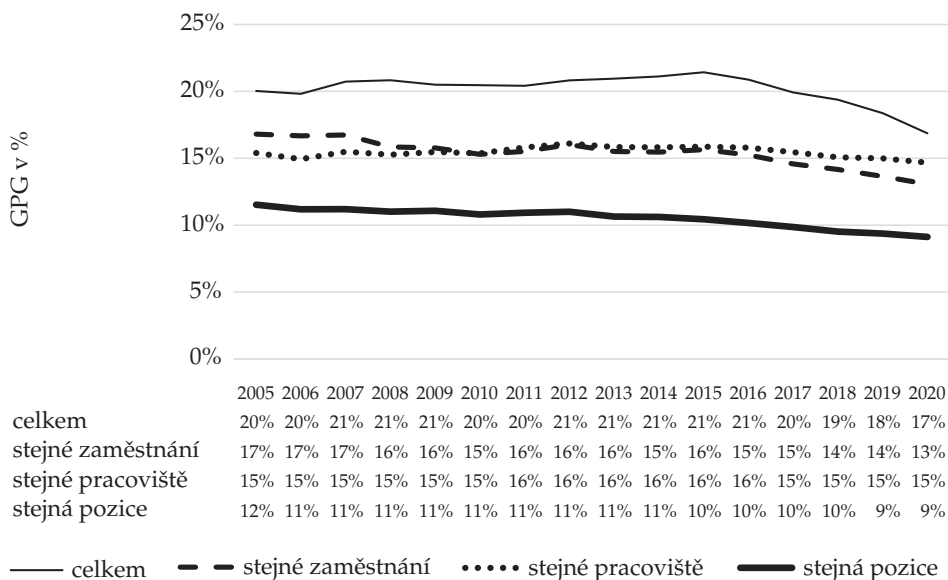
Výsledky analyzujeme od nejobecnější úrovně celého trhu práce přes porovnání platové a mzdové sféry a vybrané obory NACE až po velikostní kategorie organizací. V textu ukazujeme a komentujeme GPG v %, ale v online příloze jsou uvedeny všechny výsledné koeficienty včetně statistické významnosti a také počty zaměstnaných ve vzorku na jednotlivých úrovních segregace v analýze. Analýza je prováděna pouze v genderově integrovaných jednotkách (pracovištích, kategoriích zaměstnání a na pozicích), kde je možné mzdy žen a mužů porovnávat, resp. tam, kde jsou zastoupena obě pohlaví.

⁹ Příloha článku je dostupná online na <https://doi.org/10.13060/csr.2022.036>.

GPG na trhu práce celkově 2005–2020

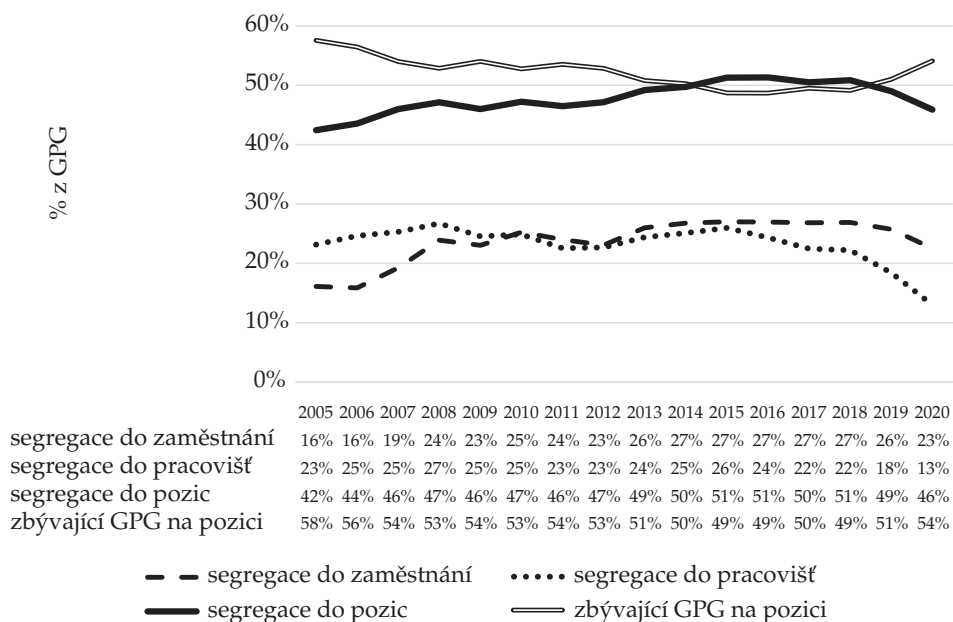
Analýza ukazuje, že v ČR dlouhodobě ženy dostávají za stejnou práci významně nižší mzdu než muži. S využitím logaritmů hodinových mezd včetně bonusů a příplatků docházíme u mužů a žen, kteří pracují na stejné pracovní pozici, k rozdílu ve mzdách zhruba 10 %. Graf 1 znázorňuje výsledné koeficienty (viz online přílohu) přepočítané na GPG v % za celé období 2005–2020 na čtyřech úrovních segregace. Na třech ze čtyř úrovní segregace došlo celkově za toto období k mírnému snížení GPG. Celkový GPG v průměrných hodinových mzdách žen a mužů se snížil z 20 % v roce 2005 na 17 % v roce 2020. K poklesu však dochází až od roku 2018. Mírně se snížil i GPG mezi mzdami mužů a žen, kteří vykonávají stejné zaměstnání, ze 17 % na 13 %. A došlo i k mírnému snížení GPG za stejnou práci, resp. na stejné pozici, ze 12 % na 9 %. GPG za stejnou práci se pohyboval nejčastěji na úrovni 11 %, od roku 2015 pak 10 %. Na 9 % poklesl GPG mezi hodinovými mzdami mužů a žen, kteří vykonávají stejnou práci na stejném pracovišti, v roce 2019. Stále jde o velmi vysoký GPG na stejné pracovní pozici. Pokles GPG na všech úrovních segregace v roce 2020 bude potřeba ještě přezkou-

Graf 1. GPG 2005–2020

Poznámka: GPG pro celou populaci 15+ v % z průměrné hodinové mzdy včetně bonusů a příplatků pro plné úvazky, celkový GPG a GPG pro stejné pozice (stejné zaměstnání i pracoviště).

Graf 2. Podíl segregace a GPG za stejnou práci na celkovém GPG 2005–2020

mat podrobněji z hlediska dalších ukazatelů. Od roku 2020 totiž došlo vzhledem k pandemii covidu-19 na jedné straně k propouštění a růstu nezaměstnanosti v odvětvích, kde převládají ženy (pohostinství, ubytování služby), ale byly i vypláceny mimořádné odměny v dalších odvětvích (zdravotnictví) a mnoho žen čerpalo příspěvek na ošetřování člena rodiny (OČR). Důsledky těchto změn na GPG v podobě zhoršení postavení žen jako (potenciálních) zaměstnankyň, protože ženy čerpaly většinu OČR, se budou pravděpodobně projevovat dlouhodobě.

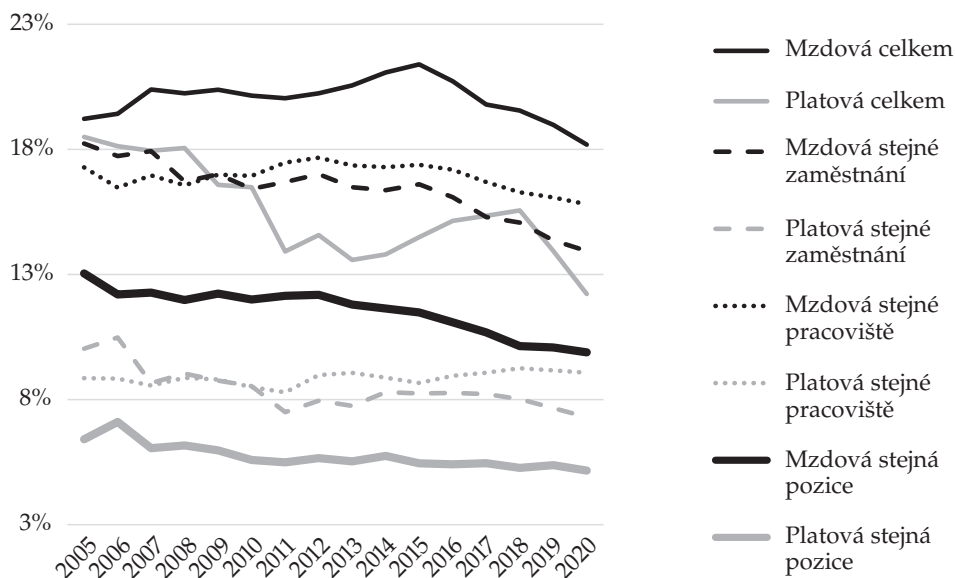
Z GPG na jednotlivých úrovních segregace je možné spočítat část, kterou každá z těchto úrovní způsobuje, a část celkového rozdílu, který zbývá po odečtení vlivu segregace, tedy rozdíl na stejné pracovní pozici jako podíl celkového GPG. Graf 2 ukazuje, že podíl segregace do zaměstnání na celkovém GPG se ve sledovaném období výrazně zvyšoval z 16 % v roce 2005 na 27 % v letech 2014–2018 a pak mírně poklesl. Segregace do pracovišť po celé období 2005–2017 kolísala okolo 23–25 % celkového GPG a pak se snížila na 18 % v roce 2019. Vliv segregace do jednotlivých pracovních pozic od roku 2005 narůstal ze 42 % až na 51 % v letech 2015–2018 a mírně poklesl na 49 % v roce 2019 a 46 % v roce 2020. GPG na stejné pozici pak po odečtení vlivu segregace tvoří téměř po celé sledované období více než polovinu celkového GPG. Došlo k postupnému poklesu

z 58 % v roce 2005 na 49 % v letech 2015, 2016 a 2018 a k opětovnému nárůstu na 51 % v roce 2019 a 54 % v roce 2020. Nepříznivý vývoj na trhu práce, kdy propouštěním jsou postiženy zejména obory dominované ženami a zvyšující se nedůvěrou v ženskou pracovní sílu kvůli zvýšeným absencím v období pandemie, se zřejmě projeví i na těchto výsledcích, jak už to naznačuje nárůst podílu GPG na stejné pracovní pozici na celkovém GPG.

GPG v platové a mzdové sféře

Předpoklad, že v platové sféře má regulace mezd v podobě platových tabulek a systematizace pracovních pozic dopad v podobě nižšího GPG, se potvrdil. Nicméně ani v platové sféře nejsou ženy za stejnou práci ohodnoceny stejně jako muži. Graf 3 ukazuje, že ve sledovaném období se celkové GPG ve mzdové a platové sféře od sebe výrazně vzdálily. Zatímco GPG ve mzdové sféře narůstal až na 21 % v letech 2013–2016, GPG v platové sféře spíše klesal, a to zejména v období poznamenaném ekonomickou krizí po roce 2008 (2011 a 2013–2015). V platové sféře to bylo pravděpodobně způsobeno zmrazením mezd a ve mzdové sféře

Graf 3. GPG ve mzdové a platové sféře 2005–2020

Poznámka: GPG v % z průměrné hodinové mzdy včetně bonusů a příplatků pro plné úvazky, GPG celkem, pro stejné zaměstnání, pracoviště a pozice.

nárůstem nezaměstnanosti a prekarity v nízkopříjmových oblastech trhu práce. Došlo k navýšení podílu smluv na dobu určitou, zejména u žen, ale i prekérních úvazků v podobě práce na dohodu, sebezaměstnávání (švarcsystém) i agenturního zaměstnání [Hašková, Dudová 2017]. Přitom pozice na dohodu mimo pracovní poměr ani OSVČ nejsou zahrnuty do ISPV, a tak mohlo ke zvýšení GPG ve mzdové sféře dojít, protože v nízkopříjmových pozicích je i nižší GPG a ty z analýzy častěji v období krize vypadly. Od roku 2015 dochází k mírnému snižování celkového GPG ve sféře mzdové, od roku 2019 pak ve sféře platové.

GPG na stejné pracovní pozici se měnil mnohem méně a poklesl ve mzdové sféře ze 13 % v roce 2005 na 12 % v letech 2006–2014 a dále na 10 % od roku 2018. V platové sféře se GPG na stejné pracovní pozici drží na úrovni 5–6 %. Zatímco tedy GPG na stejné pozici v platové sféře tvoří po většinu období méně než 40 % celkového GPG (v roce 2005 35 % a v roce 2019 39 %), ve mzdové sféře představuje více než polovinu celkového mzdového rozdílu. Dochází však k poklesu podílu GPG na stejné pracovní pozici na celkovém GPG ve mzdové sféře (ze 68 % v roce 2005 na 53 % v roce 2019), a tedy k nárůstu vlivu segregace. Vliv segregace do pozic vzrostl ve mzdové sféře ze 32 % v roce 2005 na 47 % v roce 2019. V platové sféře je vliv segregace stabilně velmi vysoký po celé sledované období. Jestliže GPG na stejné pracovní pozici představuje pouze asi jednu třetinu celkového GPG, segregace do pracovních pozic způsobuje zhruba dvě třetiny GPG v platové sféře.

Stejná odměna za stejnou práci ve vybraných oborech NACE

Jednotlivé obory trhu práce se od sebe liší ve struktuře pracovní síly podle pohlaví, v pracovních podmínkách i v procesech vyjednávání mezd, a tedy i v celkové výši mzdových rozdílů mezi muži a ženami [Křížková et al. 2018]. Proto jsme se rozhodly analýzu mzdových rozdílů v odměňování na různých úrovních segregace vypracovat pro jednotlivé sektory (NACE) trhu práce zvlášť. To nám umožní sledovat zejména vliv segregace do jednotlivých zaměstnání a do jednotlivých pracovišť na GPG, GPG na různých úrovních segregace v různých oborech a rozdíly mezi obory v míře vlivu segregace na GPG. Zjistíme, zda existují obory, kde je za stejnou práci vyplácena stejná mzda ženám a mužům, a budeme moci diskutovat i to, kde by mohla mít opatření pro zvýšení transparentnosti v odměňování největší potenciál pro snížení GPG.

Z jednomístné klasifikace NACE, která obsahuje 22 hlavních kategorií, jsme vybraly obory, kde dlouhodobě početně převažují ženy (vzdělávání; zdravotnictví; peněžnictví a pojišťovnictví), obory, kde početně převažují muži (průmysl; stavebnictví) a obory, kde je zastoupení žen a mužů zhruba vyrovnané (administrativní a podpůrné činnosti; ubytování, stravování a pohostinství). Posledně jmenované obory jsou ty, kde je dle statistik Českého statistického úřadu [CZSO 2020] zastoupení žen a mužů zhruba vyrovnané (ženy tvoří 58 % zaměstnaných v ubytování, stravování a pohostinství, 46 % v administrativě a podpůrných čin-

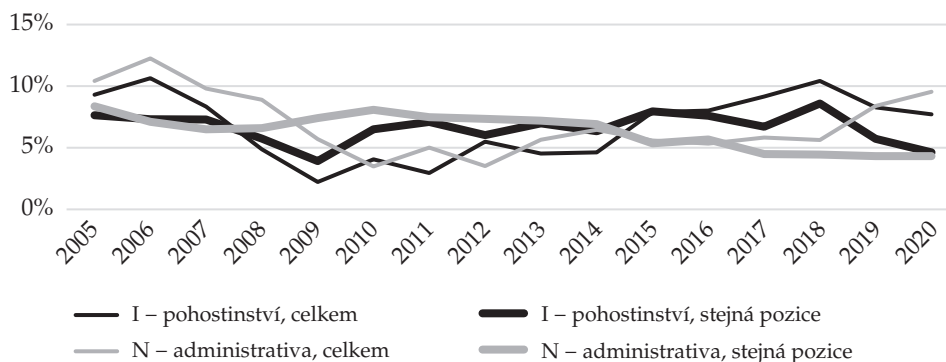
nostech) a celkový GPG je výrazně pod průměrem celého trhu práce – pohybuje se mezi 5 % a 10 %. Nicméně dle statistik ČSÚ v ubytování, stravování a pohostinství došlo v posledních zhruba pěti letech k výraznému nárůstu GPG až na dvojnásobek. V administrativě došlo k výraznému nárůstu v posledních dvou letech – z 8 % na 10 %. Vzdělávání a zdravotnictví jsou obory, kde početně převažují ženy, protože zde tvoří 77 %, resp. 80 % všech zaměstnaných. Zároveň většina pracovišť v těchto oborech spadá pod platovou sféru, kde jsou mzdy více regulovány platovými tabulkami, a to zřejmě přispívá k tomu, že celkový GPG se zde pohybuje pod průměrem ČR – ve vzdělávání ve sledovaném období okolo 5–8 % a ve zdravotnictví okolo 9–11 %. Peněžnictví a pojišťovnictví je obor, který je aktuálně na hraně mezi feminizovanými obory (60 a více % žen) a obory z hlediska zastoupení dle pohlaví vyrovnanými, ženy zde tvoří 59 %. Níže v analýze ho proto řadíme k feminizovaným oborům. Tento obor spadá v naprosté většině pod mzdovou, soukromou sféru a projevuje se zde velmi výrazná vertikální segregace žen do spíše řadových nižších zaměstnaneckých pozic a mužů převažujících v manažerských pozicích. Peněžnictví a pojišťovnictví je obor, kde je celkový GPG vysoko nad průměrem trhu práce a po celé sledované období se pohybuje okolo 30 %. Průmysl a stavebnictví jsou obory, kde početně převládají muži, tvoří zde 67 %, resp. 85 %. Většina pracovišť v těchto oborech také spadá pod mzdovou sféru. GPG se ve stavebnictví pohybuje okolo průměrné hodnoty trhu práce, tj. 20 %. V průmyslu, kde pracuje 31 % všech zaměstnaných, se GPG pohybuje nad průměrem trhu práce celkově – okolo 22–25 %. Tyto statistiky [CZSO 2020] nám dávají pouze velmi hrubý obraz o genderových nerovnostech v odměňování v jednotlivých oborech. V následující části, kterou budeme strukturovat dle těchto tří skupin vybraných oborů, se zaměříme podrobněji na GPG na stejné pozici, tedy otázku po stejné odměně za stejnou práci pro muže a ženy, a na to, jakou roli hraje ve výši celkového GPG segregace žen a mužů do jednotlivých pozic v rámci vybraných oborů.

Administrativa a pohostinství

Administrativní a podpůrné činnosti, ubytování, stravování a pohostinství jsou obory s vyrovnaným zastoupením žen a mužů a s podprůměrným celkovým GPG. I když GPG na stejné pracovní pozici u stejného zaměstnavatele je také podprůměrný oproti celku trhu práce, zdaleka není nevýznamný (viz Graf 4). U těchto dvou oborů je zřejmý posun v čase, kdy v období ekonomické krize, která začala v roce 2008, došlo k výraznému poklesu celkového GPG.¹⁰ U administrativy byl pokles až na 3 % v roce 2010. Poté začal opět celkový GPG v těchto oborech růst. Pokles v době ekonomické krize mohl být způsoben častějším odchodem mužů ze zaměstnání v těchto oborech oproti ženám. Data ČSÚ o počtech

¹⁰ Hodnota 2 % v roce 2009 není jako jediná hodnota v grafu statisticky významná, nicméně k poklesu celkového GPG v pohostinství docházelo již od roku 2006.

Graf 4. GPG 2005–2020 v pohostinství a administrativě

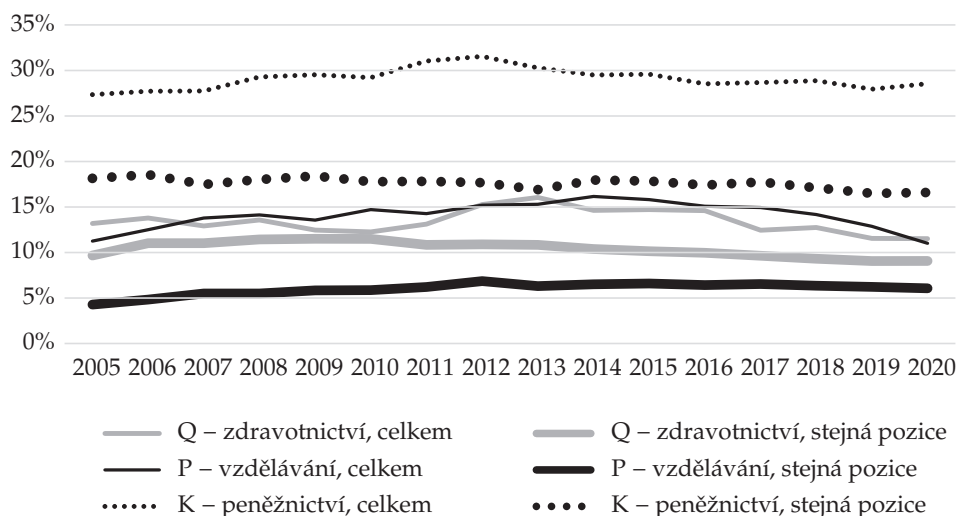

Poznámka: GPG v % z průměrné hodinové mzdy včetně bonusů a příplatků pro plně úvazky, celkový GPG a GPG pro stejnou pozici.

zaměstnaných potvrzují, že došlo k výraznému poklesu zaměstnaných mužů v pohostinství po roce 2009 (zhruba o 10 tis.), zatímco k výraznějšímu poklesu zaměstnaných žen v té době nedošlo. Nicméně zcela jiná situace nastala v důsledku pandemie covidu-19, kdy se mezi lety 2019–2020 snížil počet zaměstnaných mužů v pohostinství o zhruba 3 tis., ale žen ze zaměstnání v pohostinství vypadlo zhruba 18 tis. [Český statistický úřad 2021b]. Pravděpodobně zde hraje roli i další prekarizace těchto oborů, kdy po ekonomické krizi část zaměstnaných, tehdy převážně mužů, přechází na dohody mimo pracovní poměr a status OSVČ (švarcsystém), a tento problém se, zdá se, zhoršuje v současné koronavirové krizi, která dopadá více na zaměstnanost žen.¹¹ Naše analýza ukazuje, že k poklesu GPG za stejnou práci v období ekonomické krize téměř vůbec nedošlo. Pouze v roce 2009 poklesl GPG v pohostinství z 6 % na 4 %, ale v roce 2010 opět vzrostl na 7 %. U administrativy dochází k poklesu GPG za stejnou práci až v poslední době – na 5 % v roce 2015 a na 4 % v letech 2017–2020. GPG za stejnou práci dokonce v období ekonomické krize po roce 2008 v těchto oborech převýšil celkový GPG. Může to tedy znamenat, že na jednu stranu muži v tomto období častěji ze zaměstnání v těchto oborech odcházeli, ale tam, kde zůstali a pracovali na stejné pozici u stejného zaměstnavatele společně se ženami, dostávali za stejnou práci v průměru vyšší mzdu.

¹¹ Analýza z hlediska objemu dohod o pracovní činnosti v oboru pohostinství s využitím ISPV ukázala, že v období mezi lety 2009 a 2019 došlo k nárůstu objemu odměn z dohod o 165 %.

Graf 5. GPG 2005–2020 ve vzdělávání, zdravotnictví a peněžnictví

Poznámka: GPG v % z průměrné hodinové mzdy včetně bonusů a příplatků pro plné úvazky, celkový GPG a GPG pro stejnou pozici.

Vzdělávání, zdravotnictví a peněžnictví

Feminizované obory vzdělávání a zdravotnictví se vyznačují kromě výrazné početní převahy žen i výraznou vertikální genderovou segregací. Zároveň oba tyto obory z velké části spadají do platové sféry, takže by v nich měla fungovat regulace odměňování a na stejné pozici by měl být ženám a mužům vyplácen stejný plat. Nicméně, i když celkový GPG je v těchto oborech spíše podprůměrný, stejné odměny za stejnou práci žen a mužů zdaleka není dosahováno. Ve zdravotnictví dostávají ženy dokonce v průměru o 10 % nižší mzdu, i když pracují na stejné pozici. A situace se výrazně nemění za celé sledované období 2005–2020. Vzhledem k tomu, že 80 % pracujících ve zdravotnictví tvoří ženy a že tam funguje výrazná vertikální segregace, velká část vzorku z analýzy vypadává, když sledujeme ty, kdo pracují na stejné pozici. Takže dopad segregace na mzdy nemůžeme spolehlivě odhadovat.

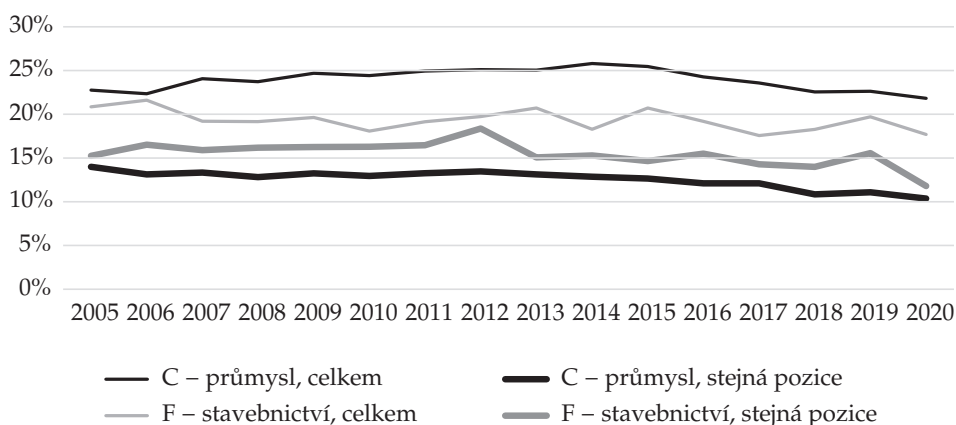
GPG ve vzdělávání mírně rostl v období 2007–2015 a v posledních letech mírně klesá až na 11 % v roce 2020. GPG na stejné pozici se dlouhodobě udržuje v podobné výši, kterou zjišťujeme pro celou platovou sféru – 5–6 %. Segregace do pozic a pracovišť tu tedy způsobuje zhruba polovinu celkového GPG. S poklesem celkového GPG však význam segregace klesá a GPG za stejnou práci již představuje více než polovinu celkového GPG.

Peněžnictví je obor, kde ženy zastávají spíše nižší pozice, jde o obor spadající do mzdové sféry a málo mzdově regulovaný. V peněžnictví nacházíme ze všech oborů NACE největší GPG celkově i na stejné pracovní pozici. GPG na stejné pracovní pozici v peněžnictví dokonce vysoce převyšuje celkový GPG ve vzdělávání a ve zdravotnictví a pohybuje se po celé sledované období mezi 17–18 %. Znamená to, že práce žen, i když pracují ve stejné kategorii zaměstnání na stejném pracovišti, je v peněžnictví v průměru ohodnocena výrazně níže než práce mužů. Může to znamenat, že existují další „pravidla odměňování“ mimo zařazení do stejné kategorie zaměstnání (v rámci čtyřmístné klasifikace ISCO), jež tento výrazný rozdíl mezd na stejné pozici způsobují. Takovými pravidly mohou být placené přesčasy a bonusy, které by mohly být výrazně častěji přiznávány mužům oproti ženám, nebo existují zvláštní oddělení či typy prací v rámci jednoho pracoviště, kde převládají muži a jež jsou výrazně výše mzdově ohodnoceny, i když jsou stejně zařazeny dle klasifikace ISCO. Určitou roli může hrát i to, že samotní zaměstnaní nemusí vědět, jak jsou odměňováni jejich kolegové či kolegyně na stejné pracovní pozici, protože systém odměňování není transparentní. Pro ověření této hypotézy bude potřeba kvalitativní výzkum.

Průmysl a stavebnictví

Průmysl a stavebnictví jsou obory, kde výrazně početně převažují muži a je tam také patrná výrazná genderová segregace. Průmysl zahrnuje téměř třetinu celkové pracovní síly v ČR a GPG je tam nad průměrem ČR. Celkový GPG rostl po

Graf 6. GPG 2005–2020 v průmyslu a stavebnictví

Poznámka: GPG v % z průměrné hodinové mzdy včetně bonusů a příplatků pro plné úvazky, celkový GPG a GPG pro stejnou pozici.

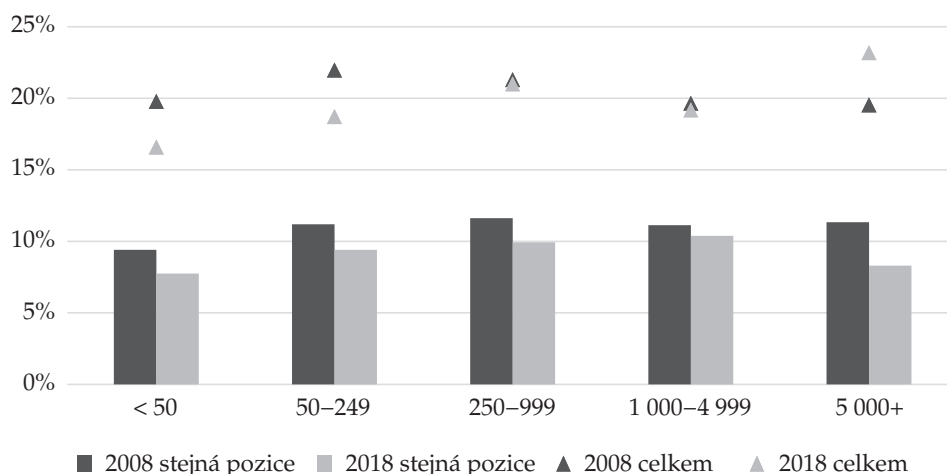
ekonomické krizi v roce 2008 až do roku 2014 a od té doby mírně klesá. Segregace do jednotlivých pracovišť a kategorií zaměstnání způsobuje méně než polovinu celkového GPG. Za stejnou práci na stejném pracovišti jsou v průměru ženy odměňovány o 10 % nižší mzdou oproti mužům. Je to ale pokles oproti 14 % v roce 2005. Ve stavebnictví se projevuje malé zastoupení žen a výrazná segregace do různých pracovišť a pozic, takže z analýzy vypadává většina vzorku, a když chceme porovnávat mzdy na stejné pozici, zbývá už jen zhruba jedna třetina původního vzorku (viz online přílohu). Nicméně tam, kde spolu ženy a muži na stejné pozici pracují, ženy dostávaly v roce 2019 za stejnou práci v průměru o 16 % nižší mzdu než muži. V roce 2020 došlo k výraznému poklesu na 12 % GPG za stejnou práci, který je pravděpodobně důsledkem pandemické situace. Průmysl sice nebyl v roce 2020 výrazně zasažen, protože nedošlo k zavírání a výraznějšímu omezení výroby, ale mnoho žen z placené práce vypadlo kvůli zavřeným školám, což pravděpodobně zkreslilo vzorek a někde znemožnilo srovnání, protože ubylo genderově integrovaných pozic, které tak vypadly z analýzy.

GPG dle velikosti pracoviště

Pracoviště se liší podle různých charakteristik, a jak jsme ukázaly na rozdílné výši GPG ve veřejné a soukromé sféře trhu práce, míra formalizace pravidel odměňování souvisí s nižším GPG. Lze také předpokládat, že větší organizace mají větší potenciál i zdroje vytvořit propracovanější formální systém odměňování, mít odbory, které v zájmu lepších pracovních podmínek pracují, a také lidské a finanční zdroje vytvářet opatření pro dosahování genderové rovnosti. Rozdíl v odměňování (GPG) na jednotlivých úrovních (celkový, ve stejných kategoriích zaměstnání, na stejných pracovištích, na stejných pozicích) jsme pro přehlednost vypočítaly pro roky 2008 a 2018¹² v různých velikostních kategoriích organizací zvlášť, a tak můžeme sledovat posun v čase za celé desetiletí. Vzorek obsahuje 16 % všech ekonomických subjektů s počtem zaměstnaných 10–49, 31 % všech ekonomických subjektů velikosti 250–999 zaměstnaných a vyčerpávající vzorek větších ekonomických subjektů v ČR, a tak je ISPV nejvhodnějším zdrojem dat, umožňujícím nejpřesnější analýzu GPG i z hlediska velikosti ekonomického subjektu. Jak ukazuje Graf 7, GPG na stejné pracovní pozici je nejnižší v malých organizacích do 50 zaměstnaných a ve velkých organizacích nad 5 000 zaměstnaných. Celkový GPG se za desetiletí snížil u menších firem do 250 zaměstnaných. U větších firem zůstává stejný a u velkých firem s 5 000+ zaměstnaných se dokonce

¹² Pro přehlednost jsme oproti celé časové řadě zvolily pouze dva body v čase, roky 2008 a 2018. Nepředstavujeme zde však výsledky z roku 2020, protože jak je vidět i v dalších analýzách, došlo v tomto roce k určitému vychýlení, které je v celé časové řadě dobře viditelné. Změny v datovém souboru mohly zkreslit výsledky a k těmto změnám zatím nemáme dostatečné vysvětlení.

Graf 7. GPG 2008 a 2018 dle velikosti pracoviště

Poznámka: GPG v % z průměrné hodinové mzdy včetně bonusů a příplatků pro plné úvazky, celkový GPG a GPG pro stejnou pozici.

zvýšil (z 20 % na 23 %). GPG na stejné pozici se mírně snížil ve všech velikostních kategoriích pracovišť, zhruba o 1–2 procentní body, u firem 5 000+ o tři procentní body (z 11 % na 8 %).

Pokles jak celkového GPG, tak GPG na stejné pracovní pozici znamená, že v menších, středních a velkých firmách do 4 999 zaměstnaných hraje segregace do jednotlivých pozic stále podobnou nebo stejnou roli – představuje zhruba polovinu GPG. Výše GPG na stejné pozici se sice snižuje, ale i tak zůstává vysoký. Ve firmách s 1 000–4 999 zaměstnanými nedošlo k téměř žádnému posunu v podílu segregace do kategorií zaměstnání a do pracovišť na celkovém GPG, hraje stále podobnou roli. Ve firmách s 5 000+ zaměstnanými hraje segregace v roce 2018 výrazně významnější roli než v roce 2008. To, že ženy jsou umisťovány do jiných zaměstnání nebo jiných pracovišť než muži, je v největších firmách čím dál větším důvodem jejich nižších mezd. Potvrzuje to trend nárůstu nerovností mzdových hladin mezi kategoriemi zaměstnání a mezi jednotlivými pracovišti, který je patrný ve většině rozvinutých západních zemí [Minkus, Busch-Heizmann 2020] včetně České republiky [Tomaskovic-Devey et al. 2020]. Přitom naše analýza ukazuje, že zejména na pracovištích s více než 5 000 zaměstnanými v těch zaměstnáních a na těch pracovištích s vyššími mzdami čím dál více převažují muži a v zaměstnáních a na pracovištích s nižšími mzdami čím dál více převažují ženy.

Závěry

S využitím propojených dat ISPV za roky 2005–2020 jsme zjistily, že v ČR není v praxi zajištěno rovné odměňování žen a mužů za stejnou práci. Tam, kde muži a ženy pracují na stejné pracovní pozici, jsou ženy odměňovány v průměru o 9 % nižší hodinovou mzdou. Za celé sledované období došlo k mírnému poklesu GPG na všech sledovaných úrovních segregace, ale pokles je velmi pomalý. GPG za stejnou práci představuje zhruba polovinu celkového GPG, druhou polovinu pak představuje segregace žen a mužů do různých zaměstnání a do různých pracovišť. Protože segregace zvyšuje GPG, znamená to, že muži jsou častěji zaměstnání na pracovištích a v zaměstnáních s vyššími mzdami než ženy. Tyto výsledky jsou očištěny od vlivu věku, výše vzdělání, úvazku i počtu odpracovaných hodin, protože závisle proměnnou je hodinová mzda a výsledky představujeme pouze pro muže a ženy pracující na plný úvazek.

Potvrdil se předpoklad, že více regulované prostředí platové sféry s sebou také přináší nižší GPG za stejnou práci. Ten je v platové sféře významně nižší ve srovnání se mzdovou sférou. Nicméně v platové sféře se projevuje velmi významný dopad segregace žen do méně placených zaměstnání a pracovišť oproti mužům. Ve mzdové sféře o něco více než polovinu celkového GPG představuje GPG za stejnou práci. V platové sféře představuje po celé sledované období segregace žen a mužů do různě placených zaměstnání a pracovišť zhruba dvě třetiny celkového GPG. Role segregace v celkovém GPG ve mzdové sféře ve sledovaném období narůstala. Obory s vyrovnaným zastoupením žen a mužů se vyznačují nižším GPG oproti oborům, kde dominují muži. Sledovaly jsme konkrétně administrativu a pohostinství, kde se celkový GPG pohyboval po celé sledované období pod 10 %, tedy zhruba na polovině celku trhu práce. Zároveň zde ale segregace do pracovních pozic také hraje méně významnou roli než GPG na stejné pracovní pozici. V období dopadu ekonomické krize po roce 2008 segregace dokonce snižovala celkový GPG, což mohlo znamenat, že ženy a muži nepracovali často na stejných pozicích nebo že ženy pracovaly v průměru v rámci administrativy v lépe placených zaměstnáních a na pracovištích s vyšší průměrnou odměnou. V pohostinství hraje zřejmě v tomto období roli prekarizace pracovních smluv. Ve feminizovaném zdravotnictví, pokud ženy pracují na stejných pozicích jako muži, dostávají v průměru za stejnou práci o 10 % nižší odměnu než muži. V podobně feminizovaném vzdělávání je GPG za stejnou práci výrazně nižší, zhruba poloviční oproti zdravotnictví. V peněžnictví, oboru, který můžeme sice stále považovat za feminizovaný, ale méně než předchozí dva obory, je GPG ze všech oborů trhu práce nejvyšší. Na stejné pracovní pozici tam ženy dostávají v průměru o 17–18 % nižší odměnu, a to po celé sledované období. Muži dominovaný průmysl vykazuje podobné hodnoty GPG jako celý trh práce. V tomto sektoru došlo k mírnému poklesu, a to i GPG na stejné pracovní pozici, jehož výše je také velmi blízká průměru ČR. Ve stavebnictví se také celkový GPG pohybuje na průměrné úrovni, ale tam, kde muži a ženy vykonávají stejnou práci, dostávají ženy v průměru o 15 % nižší odměnu než muži.

Z hlediska velikosti pracovišť je GPG nejnižší v malých organizacích do 50 zaměstnaných. Za posledních deset let došlo k nejvýraznějšímu poklesu GPG v největších organizacích, které by měly mít více zdrojů než menší organizace na vytvoření systému rovného odměňování. Poklesl tam sice GPG na stejné pozici, a to až na úroveň 8 %, shodnou s malými organizacemi do 50 zaměstnaných, ale segregace do pozic tam hraje čím dál významnější roli. To potvrzuje jednak trend vzdalování mzdových hladin mezi organizacemi a jednak také trend sice snižujícího se GPG na stejné pracovní pozici, ale zvyšování vlivu segregace. Znevýhodnění v podobě různých mezd na stejné pozici se tedy částečně stále více přesouvá do znevýhodnění v podobě umisťování žen na méně placené pozice ve srovnání s muži.

Představený výzkum si neklade za cíl najít všechny příčiny a vysvětlit všechny souvislosti GPG, protože jde o velmi komplexní problém. Cílem bylo s využitím metody srovnatelné se zahraničními výzkumy vyčíslit trend celkového GPG a GPG na stejné pozici a zjistit, jak významnou roli hraje genderová segregace do zaměstnání, pracovišť a pozic v různých sektorech, oborech a pracovištích dle velikosti. Výsledky mají své limity. Mzdu za stejnou práci můžeme porovnávat pouze na pozicích, kde spolu pracují ženy i muži, a proto zhruba 30 % vzorku vypadáva z analýzy GPG na stejné pozici, v některých oborech NACE, jako je zdravotnictví, pohostinství a stavebnictví, je to ještě více. Nicméně hlavním cílem bylo analyzovat otázku stejné mzdy na stejné pozici, a proto byla využita co nejpodrobnější klasifikace zaměstnání i za cenu vypadávání zcela genderově segregovaných pozic z analýzy GPG na stejné pozici. Kromě kontroly dosaženého vzdělání, věku a jeho druhé mocniny by do modelu jistě bylo možné přidávat i další proměnné, které by mohly vysvětlit část GPG, např. délku praxe na současném pracovišti, typ pracovní smlouvy, vedoucí pozice, existence kolektivní smlouvy na pracovišti atd. Cílem tohoto textu ale není snažit se do detailu vyčíslit GPG v jeho očištěné podobě. Detailnímu rozkladu GPG a vyčíslení vlivu jednotlivých proměnných (nebo jejich skupin) se věnují jiné publikace [Křížková et al. 2018]. Zvolena byla kontrola vzdělání a věku zejména pro srovnatelnost s dalším výzkumem [např. Křížková, Penner, Petersen 2010]. Věk zde částečně, i když samozřejmě ne dokonale, nahrazuje proměnnou délku praxe, kterou není vhodné z důvodu vysoké korelace s věkem do modelu společně zahrnout. Zahrnuta nebyla ani délka praxe u současného zaměstnavatele, jelikož předchozí analýzy rozkladu GPG ukázaly, že tato proměnná vysvětluje pouze necelé 1 % GPG [Křížková 2018]. Vhodné by bylo sledovat délku přerušení pracovní dráhy z důvodu péče, u které některé výzkumy znatelnější dopad na mzdy potvrzují [Pospíšilová, Vohlídalová 2022], například v souvislosti se ztrátou lidského kapitálu [Wilner 2016]. Zároveň tato přerušování pracovních drah jsou v ČR obvyklá zejména u žen, naproti tomu nejsou obvyklá u mužů. Proto by bylo vhodné sledovat délku, a tedy i vliv těchto přerušení na GPG v datech ISPV, kde však tyto údaje, stejně jako údaj o rodičovství, zatím chybí.

Z těchto zjištění, která přinášejí základní trend pro další orientaci při hledání

příčin a řešení v konkrétních sledovaných kontextech trhu práce, vyplývají možná opatření, na která je třeba se zaměřit při snaze snižovat genderové nerovnosti v odměňování. Vzhledem k vysokému rozdílu v odměňování žen a mužů za stejnou práci, zejména v soukromém sektoru, v peněžnictví a průmyslu i v dalších oborech, kde dominují muži, ale i ve zdravotnictví, bude třeba zvýšit transparentnost systémů odměňování v rámci pracovišť a organizací. Transparentnost systémů odměňování, jež je jedním z opatření, navrhovaných Evropskou komisí, pro dosahování stejné odměny za stejnou práci, bude třeba zvyšovat i v ČR, protože jak ukazují nedávné výzkumy, velká část zaměstnaných ani netuší, zda jsou, nebo nejsou znevýhodněni [Vohlídalová 2020]. Potvrdil se předpoklad, že ve veřejném sektoru a ve velkých organizacích i soukromého sektoru jsou rozdíly v odměňování za stejnou práci nižší, a to zřejmě souvisí s vyšší transparentností systémů odměňování prostřednictvím platových tabulek a stupňů a dalších standardizovaných mzdových systémů. Úkolem dalšího výzkumu bude zjistit, jak genderové rozdíly v odměňování v těchto více regulovaných prostředích zcela eliminovat a jak dosahovat snižování genderové segregace žen na hůře placené pozice, ke které ve veřejném sektoru a na velkých pracovištích dochází ve stále větší míře. Analýza situace na celém trhu práce, v jeho jednotlivých oblastech a v jednotlivých organizacích spolu s nastavením transparentních systémů odměňování představuje první krok k řešení. Dalšími kroky by měla být analýza situace na jednotlivých pracovištích a podpora firem při dosahování rovnosti v odměňování ze strany státu následovně. Dlouhodobý trend přetrvávajícího vysokého GPG ukazuje, že nižších nerovností je dosahováno tam, kde existují jasnější pravidla odměňování a obsazování pozic, např. ve veřejné sféře. Výzkum ukazuje, že na pracovištích s větší transparentností systémů odměňování jsou i nižší mzdové rozdíly a celkově vyšší mzdy [Rosenfeld, Denice 2015]. Při snaze snižovat genderové nerovnosti v odměňování by stát tedy v první řadě měl jít soukromému sektoru příkladem, a to jednak tím, že přehodnotí politiky, které mají vliv na zaměstnanost a odměňování (např. rodinnou politiku) z hlediska jejich vlivu na genderovou rovnost, a jednak tím, že bude sám jako zaměstnavatel usilovat o rovné odměňování. Dále by stát měl firmám poskytnout nástroje, které by mohly pro analýzu svých mzdových struktur využít,¹³ a motivovat firmy k tomu, aby vytvářely systémy odměňování, které budou jasné a srozumitelné zaměstnaným, a celkově zvýšit zájem firem rovnosti v odměňování dosahovat. Bude také třeba posilovat roli dalších aktérů, jako jsou odbory a inspektoráty práce, při nastavování mezd a při kontrole rovnosti v odměňování. Např. tím, že rovné odměňování by bylo součástí každé kolektivní smlouvy a inspektoráty práce by měly k dispozici metodiky, jak rovnost v odměňování na pracovištích kontrolovat. Jak ukazuje představená analýza, vedle sledování GPG na stejné pozici bude třeba se zaměřit na segregaci žen a mužů do různě ohodnocených zaměstnání, pracovišť

¹³ Takovým nástrojem je LOGIB, který byl vyvinut a je využíván ve Švýcarsku, ale i v Německu a který je v současné době testován pro využití i v ČR [více viz MPSV n.d.].

a pozic, a bude to stále důležitější. Bude tedy potřeba nejen zvýšit přímo transparentnost odměňování a analyzovat procesy přijímání, povyšování, propouštění a firemního vzdělávání z hlediska jejich transparentnosti a dopadu na rovnost v odměňování, ale i firemní kulturu, která by např. podporovala ženy v přístupu na lépe placené pozice.

Ukázaly jsme, že rozsah celkového GPG, rozsah GPG na stejné pozici a vliv segregace se liší v různých kontextech trhu práce. Stejně tak i příčiny GPG na jednotlivých úrovních se v jednotlivých sektorech, oborech a na jednotlivých pracovištích liší a budoucí výzkum zaměřený na konkrétní vybrané kontexty je může odhalit podrobněji. Legislativa vyžadující stejnou odměnu za stejnou práci by měla být také doprovázena přesnou metodikou využitelnou nejen ke kontrole nerovností v konkrétních prostředích, ale i k tomu, jak systémy odměňování nastavit co nejvíce transparentním a nediskriminujícím způsobem.

Výzkum s využitím dat ISPV pomáhá odhalit nerovnosti a konkrétně GPG na jednotlivých úrovních a ve specifických kontextech trhu práce např. z hlediska oboru či pracoviště, a tedy informovat o existenci a souvislostech tohoto problému. ISPV je jedinečným zdrojem dat pro tento výzkum, ale jako zdroj dat by také měl reflektovat změny na trhu práce a potřebu tyto změny monitorovat z hlediska mezd. Lepší pokrytí populace firem o velikosti do deseti zaměstnaných, ale i pracujících na smlouvy mimo zaměstnanecký poměr (DPP, DPČ, OSVČ) by mělo reagovat na význam mikropodnikání pro ekonomiku a na nárůst nestandardních a prekérních smluv na trhu práce a na potřebu analyzovat trendy prekarizace, fragmentarizace a digitalizace práce. V neposlední řadě bude důležité sběr dat a analýzu dále zdokonalovat v souvislosti s dopady koronakrizy na trh práce, s nárůstem potřeby péče v domácnostech a sílícího vlivu rodičovství i s otázkou dalšího snižování GPG a udržení tohoto trendu i po roce 2020.

ALENA KRÍŽKOVÁ je vědeckou pracovnící a vedoucí oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Zabývá se ekonomickou nezávislostí žen, genderovými rozdíly v odměňování, kombinací práce a rodiny, genderovými vztahy v organizacích a v podnikání, prodlužováním pracovního života, digitalizací a prekarizací trhu práce.

KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ je odbornou pracovnící v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., a také odbornou konzultantkou na Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR. V současné době studuje doktorské studium sociologie na Univerzitě Karlově. Věnuje se problematice sociálních nerovností, fenoménu bezdětnosti a jednodětnosti v ČR, kvantitativní analýze dat a metodologii.

Literatura

- Abendroth, A. K., S. Melzer, A. Kalev, D. Tomaskovic-Devey. 2017. „Women at Work: Women's Access to Power and the Gender Earnings Gap.“ *Industrial and Labor Relations Review* 70 (1): 190–222, <https://doi.org/10.1177/0019793916668530>.
- Acker, J. 1990. „Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations.“ *Gender & Society* 4 (2): 139–158, <https://doi.org/10.1177/089124390004002002>.
- Adams, B. L., J. King, A. M. Penner, N. Bandelj, A. Kanjuo-Mrčela. 2016. „The Returns to Education and Labor Market Sorting in Slovenia, 1993–2007.“ *Research in Social Stratification and Mobility* (47), <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2016.06.002>.
- Akchurin, M., C.-S. Lee. 2013. „Pathways to Empowerment: Repertoires of Women's Activism and Gender Earnings Equality.“ *American Sociological Review* 78 (4): 679–701, <https://doi.org/10.1177/0003122413494759>.
- Anderson, C. D., D. Tomaskovic-Devey. 1995. „Patriarchal Pressures: An Exploration of Organizational Processes That Exacerbate and Erode Gender Earnings Inequality.“ *Work and Occupations* 22 (3): 328–356, <https://doi.org/10.1177/0730888495022003005>.
- Avent-Holt, D., D. Tomaskovic-Devey. 2012. „Relational Inequality: Gender Earnings Inequality in U.S. And Japanese Manufacturing Plants in the Early 1980s.“ *Social Forces* 91 (1): 157–180, <https://doi.org/10.1093/sf/sos068>.
- Balcar, J., V. Hedija. 2019. „Influence of Female Managers on Gender Wage Gap and Returns to Cognitive and Non-cognitive Skills.“ *Gender, Work & Organization* 26: 722–737, <https://doi.org/10.1111/gwao.12261>.
- Barbieri, P., G. Cutuli. 2016. „Employment Protection Legislation, Labour Market Dualism, and Inequality in Europe.“ *European Sociological Review* 32 (4): 501–516, <https://doi.org/10.1093/esr/jcv058>.
- Bartůšková, L. 2017. „Daňově dávková podpora pracovní aktivity matek s dětmi do tří let.“ *Politická ekonomie* 65 (3): 335–350, <https://doi.org/10.18267/j.polek.1147>.
- Bielby, W. T., J. N. Baron. 1986. „Men and Women at Work: Sex Segregation and Statistical Discrimination.“ *American Journal of Sociology* 91 (4): 759, <https://doi.org/10.1086/228350>.
- Bobbitt-Zeher, D. 2011. „Gender Discrimination at Work: Connecting Gender Stereotypes, Institutional Policies, and Gender Composition of Workplace.“ *Gender & Society* 25 (6): 764–786, <https://doi.org/10.1177/0891243211424741>.
- Boll, C., J. Leppin, A. Rossen, A. Wolf. 2016. *Magnitude and Impact Factors of the Gender Pay Gap in EU Countries*. European Commission – Directorate-General for Justice, <https://doi.org/10.2838/273601>.
- Brady, D., A. Blome, J. A. Kmec. 2020. „Work – Family Reconciliation Policies and Women's and Mothers' Labor Market Outcomes in Rich Democracies.“ *Socio-Economic Review* 18 (1): 125–161, <https://doi.org/10.1093/ser/mwy045>.
- Brainerd, E. 2000. „Women in Transition: Changes in Gender Wage Differentials in Eastern Europe and the Former Soviet Union.“ *Industrial and Labor Relations Review* 54 (1): 138–162, <https://doi.org/10.1177/001979390005400108>.
- Budig, M. J., J. Misra, I. Boeckmann. 2012. „The Motherhood Penalty in Cross-national Perspective: The Importance of Work-family Policies and Cultural Attitudes.“ *Social Politics* 19 (2): 163–193, <https://doi.org/10.1093/sp/jxs006>.
- Budig, M. J., J. Misra, I. Boeckmann. 2016. „Work-Family Policy Trade-Offs for Mothers? Unpacking the Cross-National Variation in Motherhood Earnings Penalties.“ *Work and Occupations* 42 (2): 119–177, <https://doi.org/10.1177/0730888415615385>.
- Card, D., R. Cardoso, P. Kline. 2016. „Bargaining, Sorting, and the Gender Wage Gap: Quantifying the Impact of Firms on the Relative Pay of Women.“ *The Quarterly Journal of Economics* (July): 633–686, <https://doi.org/10.1093/qje/qjv038>.

- Ciminelli, G., C. Schwellnus, B. Stadler. 2021. „Sticky Floors or Glass Ceilings? The Role of Human Capital, Working Time Flexibility and Discrimination in the Gender Wage Gap.“ *OECD Economics Department Working Papers* No. 1668, <https://doi.org/10.1787/02ef3235-en>.
- Cockburn, C. 1991. *In the Way of Women. Men's Resistance to Sex Equality in Organisations*. Ithaca, NY: ILR Press.
- Correll, S. J. 2017. „SWS 2016 Feminist Lecture: Reducing Gender Biases In Modern Workplaces: A Small Wins Approach to Organizational Change.“ *Gender and Society*, 31 (6): 725–750, <https://doi.org/10.1177/0891243217738518>.
- Český statistický úřad. 2020. *Zaostřeno na ženy a muže – 2020 (Focused on Women and Men – 2020)* [online]. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zaostreno-na-zeny-a-muze-2020>.
- Český statistický úřad. 2021a. *Struktura mezd zaměstnanců – 2020* [online]. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/struktura-mezd-zamestnancu-2020>.
- Český statistický úřad. 2021b. *Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS – roční průměry – 2020* [online]. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-rocni-prumery-2020>.
- England, P. 1992. *Comparable Worth. Theories and Evidence*. New York: Aldine de Gruyter.
- England, P., A. Levine, E. Mishel. 2020. „Progress Toward Gender Equality in the United States Has Slowed or Stalled.“ *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 117 (13): 6990–6997, <https://doi.org/10.1073/pnas.1918891117>.
- Estévez-Abe, M. 2005. „Gender Bias in Skills and Social Policies : The Varieties of Capitalism Perspective on Sex Segregation.“ *Social Politics* 12 (2): 180–215, <https://doi.org/10.1093/sp/jxi011>.
- Eurofound. 2018. *Pay Transparency in Europe: First Experiences with Gender Pay Reports and Audits in Four Member States* [online]. Luxembourg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dostupné z: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef18004en.pdf.
- Eurostat. 2021. *Gender Pay Gap in Unadjusted Form* (online data code: SDG_05_20) [online]. [last update 25. 2. 2022]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_05_20/default/table?lang=en.
- Evropská komise. 2020. *Zpráva o České republice 2020. Průvodní dokument k Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Evropské radě, Radě, Evropské centrální bance a Eurokupině. Evropský semestr 2020: Posouzení pokroku ve strukturálních reformách a v předcházení a nápravě makroekonomické nerovnováhy a výsledky hloubkových přezkumů strukturálních reforem podle nařízení (EU) č. 1176/2011* [online]. Brusel: Evropská komise. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/aktualne/Zprava-o-CR-2020.pdf>.
- Evropská komise. 2021. *Návrh Směrnice Evropského parlamentu a Rady, kterou se posiluje uplatňování zásady stejné odměny mužů a žen za stejnou nebo rovnocennou práci prostřednictvím transparentnosti odměňování a mechanismů prosazování {SEC(2021)101 final} - {SWD(2021) 41 final}*, 2021 (0050). Brusel: Evropská komise.
- Evropský výbor pro sociální práva. 2020. *Rozhodnutí o odůvodněnosti. University Women of Europe (UWE) proti České republice kolektivní stížnost č. 128/2016* [online]. Dostupné z: https://www.justice.cz/documents/12681/771376/UWE_CZ-rozh+ECSCR_p%C5%99eklad.pdf/56d0dcfa-de78-4b0a-b23d-5a04a3de4868.

- Fields, J., E. N. Wolff. 2017. „Interindustry Wage Differentials and the Gender Wage Gap.“ *Industrial and Labor Relations Review* 49 (1): 105–120, <https://doi.org/10.2307/2524915>.
- Fodor, É., C. Glass, B. Nagy. 2019. „Transnational Business Feminism: Exporting Feminism in the Global Economy.“ *Gender, Work & Organization* 26 (August 2019): 1117–1137, <https://doi.org/10.1111/gwao.12302>.
- Fuller, S., L. P. Cooke. 2018. „Workplace Variation in Fatherhood Wage Premiums: Do Formalization and Performance Pay Matter?“ *Work, Employment and Society* 32 (4): 768–788, <https://doi.org/10.1177/0950017018764534>.
- Glass, C., E. Fodor. 2011. „Public Maternalism Goes to Market: Recruitment, Hiring, and Promotion in Postsocialist Hungary.“ *Gender & Society* 25 (1): 5–26, <https://doi.org/10.1177/0891243210390518>.
- Hartmann, H. 1976. „Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex.“ *Signs* 1 (3): 137–169, <https://doi.org/10.1086/493283>.
- Hašková, H., R. Dudová. 2017. „Precarious Work and Care Responsibilities in the Economic Crisis.“ *European Journal of Industrial Relations* 23 (1): 47–63, <https://doi.org/10.1177/0959680116672279>.
- Havelková, B. 2017. *Gender Equality in Law. Uncovering the Legacies of Czech State Socialism*. Oxford, Portland: Hart Publishing.
- Hodson, R., P. England. 1986. „Industrial Structure and Sex Differences in Earnings.“ *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society* 25 (1): 16–32, <https://doi.org/10.1111/j.1468-232X.1986.tb00665.x>.
- Chaloupková, J. K. 2018. „Rozdělení domácí práce a hodnocení jeho spravedlnosti v České republice: existují rozdíly mezi manželskými a nesezdanými páry?“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 54 (4): 593–623, <https://doi.org/10.13060/00380288.2018.54.4.415>.
- Javorník, J. 2014. „Measuring State De-familialism: Contesting Post-socialist Exceptionalism.“ *Journal of European Social Policy* 24 (3): 240–257, <https://doi.org/10.1177/0958928714525815>.
- Jurajda, S. 2003. „Gender Wage Gap and Segregation in Enterprises and the Public Sector in Late Transition Countries.“ *Journal of Comparative Economics* 31: 199–222, [https://doi.org/10.1016/S0147-5967\(03\)00040-4](https://doi.org/10.1016/S0147-5967(03)00040-4).
- Jurajda, S. 2005. „Gender Segregation and Wage Gap: An East-West Comparison.“ *Journal of the European Economic Association, Papers and Proceedings* 3 (2–3): 598–607, <https://doi.org/10.1162/jeea.2005.3.2-3.598>.
- Kancelář veřejného ochránce práv. 2015. *Diskriminace v ČR: oběť diskriminace a její překážky v přístupu ke spravedlnosti. Závěrečná zpráva z výzkumu veřejné ochránčyně práv* [online]. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/DISKRIMINACE/Vyzkum/diskriminace_CZ_fin.pdf.
- Kancelář veřejného ochránce práv. 2020. *Doložky mlčenlivosti k výši odměny. Doporučení veřejného ochránce práv pro orgány inspekce práce (2020)* [online]. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Dolozky_mlceni.pdf.
- Kanter, R. 1977. *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- King, J., A. M. Penner, N. Bandelj, A. Kanjua-Mrčela. 2017. „Market Transformation and the Opportunity Structure for Gender Inequality: A Cohort Analysis Using Linked Employer-employee Data from Slovenia.“ *Social Science Research* 67: 14–33, <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2017.07.002>.
- Korpi, W., T. Ferrarini, S. Englund. 2013. „Women’s Opportunities under Different Family Policy Constellations: Gender, Class, and Inequality Tradeoffs in Western

- Countries Re-examined." *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 20 (1): 1–40, <https://doi.org/10.1093/sp/jxs028>.
- Křížková, A., R. Marková Volejníčková, M. Vohlídalová. 2018. *Genderové nerovnosti v odměňování: problém nás všech* (Gender Wage Gap: The Problem of All of Us). Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Křížková, A., A. M. Penner, T. Petersen. 2010. „The Legacy of Equality and the Weakness of Law: Within-job Gender Wage Inequality in the Czech Republic." *European Sociological Review* 26 (1): 83–95, <https://doi.org/10.1093/esr/jcp007>.
- Křížková, A., K. Pospíšilová. 2022. „Rodičovství a genderové mzdové rozdíly ve vybraných kontextech trhu práce před pandemií covidu-19 a na jejím začátku." *Fórum Sociální Politiky* 16 (4): 2–11.
- Křížková, A., K. Pospíšilová, H. Maříková, R. Marková Volejníčková. 2018. *Rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR: pracoviště, zaměstnání, stejná práce a rozklad faktorů*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Ludsteck, J. 2014. „The Impact of Segregation and Sorting on the Gender Wage Gap: Evidence from German Linked Longitudinal Employer-employee Data." *ILR Review* 67 (2): 362–394, <https://doi.org/10.1177/001979391406700204>.
- Maříková, H. (ed.), A. Křížková, M. Vohlídalová. 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe a praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Meyersson Milgrom, E. M., T. Petersen, V. Snartland. 2001. „Equal Pay for Equal Work? Evidence from Sweden and a Comparison with Norway and the U.S." *The Scandinavian Journal of Economics* 103 (4): 559–583, <https://doi.org/10.1111/1467-9442.00260>.
- Minkus, L., A. Busch-Heizmann. 2020. „Gender Wage Inequalities Between Historical Heritage and Structural Adjustments: A German–German Comparison Over Time." *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 27 (1): 156–186, <https://doi.org/10.1093/sp/jxy032>.
- MPSV. [n.d.]. *Měření odměňování nástrojem Logib. Konzultační balíček pro zaměstnavatele* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dostupné z: <https://www.rovnaodmena.cz/wp-content/uploads/2021/01/logib.pdf>.
- Mun, E., J. Jung. 2018. „Policy Generosity, Employer Heterogeneity, and Women's Employment Opportunities: The Welfare State Paradox Reexamined." *American Sociological Review* 83 (3): 508–535, <https://doi.org/10.1177/0003122418772857>.
- Myant, M. 2019. „Czechia: bargaining supplements legal protection." Pp. 131–149 in J. Waddington, T. Müller, K. Vandaele (eds.). *Collective Bargaining in Europe: Towards an Endgame* [online]. Brussels: ETUI. Dostupné z: <https://www.etui.org/Publications2/Books/Collective-bargaining-in-Europe-towards-an-endgame.-Volume-I-II-III-and-IV>.
- Mysíková, M. 2012. „Gender Wage Gap in the Czech Republic and Central European Countries." *Prague Economic Papers* 21 (3): 328–346, <https://doi.org/10.18267/j.pep.427>.
- Newell, A., B. Reilly. 2001. „The Gender Pay Gap in the Transition from Communism: Some Empirical Evidence." *Economic Systems* 25 (4): 287–304, [https://doi.org/10.1016/S0939-3625\(01\)00028-0](https://doi.org/10.1016/S0939-3625(01)00028-0).
- Penner, A. M. 2010. „The Within-Job Motherhood Wage Penalty." *Journal of Marriage and Family* 72 (5): 1274–1288, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00764.x>.
- Penner, A., T. Petersen, A. S. Hermansen, A. Rainey, I. Boza, M. Elvira, O. Godechot, M. Hällsten, L. Henriksen, F. Hou, A. Kanjuo Mrčela, J. King, N. Kodama, T. Kristal, A. Křížková, ... Z. Tufail. 2022. „Within-Job Gender Pay Inequality in 15 Countries." *Nature Human Behaviour*, <https://doi.org/doi.org/10.1038/s41562-022-01470-z>.

- Pertold, F., M. Šoltés. 2022. *Analýza dopadu rodičovství na danění práce pomocí TAXBEN modelu* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dostupné z: https://rovnadomena.cz/wp-content/uploads/2022/01/Analýza_dopadu_rodicovstvi_na_daneni_03_jednostrany_26012022.pdf.
- Petersen, T., L. A. Morgan. 1995. „Separate and Unequal: Occupation-Establishment Sex Segregation and the Gender Wage Gap.“ *Source: American Journal of Sociology* 101 (2): 329–365, <https://doi.org/10.1086/230727>.
- Petersen, T., A. M. Penner, G. Høgsnes. 2014. „From Motherhood Penalties to Husband Premia: The New Challenge for Gender Equality and Family Policy, Lessons from Norway.“ *American Journal of Sociology* 119 (5): 1434–1472, <https://doi.org/10.1086/674571>.
- Petersen, T., V. Snartland, L. E. Becken, K. M. Olsen. 1997. „Within-job Wage Discrimination and the Gender Wage Gap: The Case of Norway.“ *European Sociological Review* 13 (2): 199–213, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a018212>.
- Pospíšilová, K., M. Vohlídalová. 2022. „Rozdíl v odměňování žen a mužů, efekt rodičovství a prekarity.“ *Sociologia/Slovak Sociological Review* 54 (3): 244–277.
- Pytlíková, M. 2015. *Rozdíly ve výši výdělků ve vztahu k mateřství a dítěti v rodině* [online]. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i. Dostupné z: [https://genderstudies.cz/download/IDĚA_Studie_11_Rozdily_vydelku_ve_vztahu_k_materstvi\(2\).pdf](https://genderstudies.cz/download/IDĚA_Studie_11_Rozdily_vydelku_ve_vztahu_k_materstvi(2).pdf).
- Reskin, B. F. 2000. „The Proximate Causes of Employment Discrimination.“ *Contemporary Sociology* 29 (2): 319–328, <https://doi.org/10.2307/2654387>.
- Reskin, B. F. 2001. „Labor Markets as Queues: A Structural Approach to Changing Occupational Sex Composition.“ *American Sociological Review* 52 (2): 195–210.
- Reskin, B. F., P. A. Roos, K. M. Donato et al. 1990. *Job Queues, Gender Queues* [online]. Temple University Press. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt14btcj8>.
- Rosenfeld, J. 2021. *You're Paid What You're Worth and Other Myths of the Modern Economy*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rosenfeld, J., P. Denice. 2015. „The Power of Transparency: Evidence from a British Workplace Survey.“ *American Sociological Review* 80 (5): 1045–1068, <https://doi.org/10.1177/0003122415597019>.
- Rubery, J. 2017. „Why Is Women's Work Low Paid? Establishing a Framework for Understanding the Causes of Low Pay Among Professions Traditionally Dominated by Women.“ *Oxfam Discussion Papers* [online] November 2017. Dostupné z: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620379/dp-womens-work-low-paid-uk-101117-en.pdf>.
- Rubery, J., D. Grimshaw. 2009. „Gender and the Minimum Wage.“ Paper prepared for the ILO conference *Regulating for Decent Work*, Geneva, 8–10 July [online]. Dostupné z: <https://www.ilo.org/legacy/english/protection/travail/pdf/rdwpaper33a.pdf>.
- Rubery, J., M. Johnson. 2019. *Closing the Gender Pay Gap: What Role for Trade Unions?* Geneva: ILO.
- Shaw, E., A. Hagevisch, E. Williams-Baron, B. Gault. 2016. *Undervalued and Underpaid in America. Women in Low-Wage, Female-Dominated Jobs*. Washington DC.
- Smith, M. 2010. *Analysis Note: The Gender Pay Gap in the EU – What Policy Responses?* [online]. Dostupné z: [http://www.eif.gov.cy/mlsi/dl/genderequality.nsf/All/F592B6E5C824A8A6C22579A700296E29/\\$file/the_gender_pay_gap_in_the_eu_egge_2010.pdf](http://www.eif.gov.cy/mlsi/dl/genderequality.nsf/All/F592B6E5C824A8A6C22579A700296E29/$file/the_gender_pay_gap_in_the_eu_egge_2010.pdf).
- Smith, M. 2012. „Social Regulation of the Gender Pay Gap in the EU.“ *European Journal of Industrial Relations* 18 (4): 365–380, <https://doi.org/10.1177/0959680112465931>.
- Stainback, K., S. Kleiner, S. Skaggs. 2016. „Women in Power: Undoing or Redoing the Gendered Organization?“ *Gender and Society* 30 (1): 109–135, <https://doi.org/10.1177/0891243215602906>.

- Šmídová, I., K. Janoušková, T. Katrňák. 2008. „Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace a vzdělanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (1): 23–54, <https://doi.org/10.13060/00380288.2008.44.1.03>.
- Tomaskovic-Devey, D., D. Avent-Holt. 2019. *Relational Inequalities. An Organizational Approach*. New York: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190624422.001.0001>.
- Tomaskovic-Devey, D., A. Rainey, D. Avent-Holt et al. 2020. „Rising Between-workplace Inequalities in High-income Countries.“ *Proceedings of the National Academy of Sciences* 117 (17): 9277–9283, <https://doi.org/10.1073/pnas.1918249117>.
- Tomaskovic-Devey, D., S. Skaggs. 1999. „An Establishment-Level Test of the Statistical Discrimination Hypothesis.“ *Work and Occupations* 26 (4): 422–445, <https://doi.org/10.1177/0730888499026004003>.
- Tomaskovic-Devey, D., S. Skaggs. 2002. „Sex Segregation, Labor Process Organization, and Gender Earnings Inequality.“ *American Journal of Sociology* 108 (1): 102–128, <https://doi.org/10.1086/344214>.
- Triventi, M. 2013. „The Gender Wage Gap and Its Institutional Context: A Comparative Analysis of European Graduates.“ *Work, Employment and Society* 27 (4): 563–580, <https://doi.org/10.1177/0950017012460322>.
- Úřad vlády ČR. 2021. *Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021–2030* [online]. Praha: Úřad vlády ČR. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Aktuality/Strategie_rovnosti_zen_a_muzu.pdf.
- Vecerník, J. 2001. „Earnings Disparities in the Czech Republic: Evidence of the Past Decade and Cross-national Comparison.“ *Prague Economic Papers* 10 (3): 201–221, <https://doi.org/10.18267/j.ppep.175>.
- Veldman, A., A. Timmer. 2017. *Pay Transparency in the EU. A Legal Analysis of the Situation in the EU Member States, Iceland, Lichtenstein and Norway*. Luxembourg: European Commission.
- Vohlídalová, M. 2020. *Mzdové rozdíly mezi ekonomicky aktivními muži a ženami v souvislosti s epidemickou situací* [výzkumný soubor]. Praha: AMBIS VŠ / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Wilner, L. 2016. „Worker-firm Matching and the Parenthood Pay Gap: Evidence from Linked Employer-employee Data.“ *Journal of Population Economics* 29 (4): 991–1023, <https://doi.org/10.1007/s00148-016-0597-9>.

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

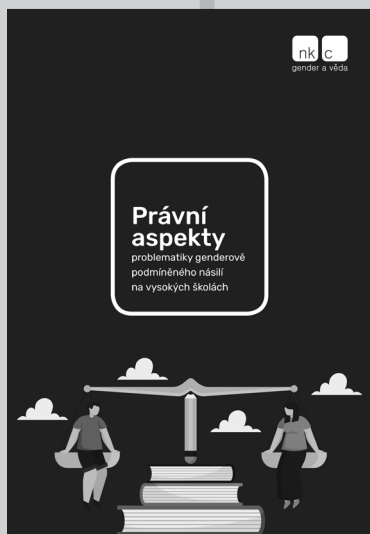
PRÁVNÍ ASPEKTY PROBLEMATIKY GENDEROVĚ PODMÍNĚNÉHO NÁSILÍ NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

Šárka Homfray

Genderově podmíněné násilí včetně sexuálního obtěžování jsou závažnými problémy, ke kterým dochází i ve vysokoškolském prostředí. Genderově podmíněné násilí má vážné dopady na studijní a pracovní výsledky osob, které jej zažívají, ale i na osoby, které jsou tomuto jednání vystavovány z pozice svědků. Proto NKC - gender a věda ve spolupráci s právníčkou Šárkou Homfray připravilo příručku, která shrnuje právní aspekty této problematiky a může tak sloužit jako hodnotný podpůrný materiál pro ombudsovo a další pověřené řešení této problematiky v akademickém prostředí.

Cílem této příručky je přispět k hledání řešení genderově podmíněného násilí v akademickém prostředí. Příručka nabízí vysvětlení právního rámce této problematiky, který může osobám odpovědným za tuto agendu přinést konkrétní nástroje k vytváření bezpečného prostředí na vysokých školách. Vedle základní právní analýzy

zároveň osvětluje rozdíly mezi jednotlivými typy právních norem, obsahuje přehled využitelných právních nástrojů a upozorňuje na nedostatky v právní úpravě.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
43 s.
ISBN 978-80-7330-402-7

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/pravni_prihrucka_genderove_podminene_nasili_online_final.pdf

Znevýhodnění mezi znevýhodněnými? Prediktory bydlení na ubytovnách v českých sociálně vyloučených lokalitách*

VÁCLAV WALACH^{1**}, PATRIK GALETA¹, ALICA BRENDZOVÁ², PETR KUPKA¹

¹Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni

²Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Are All Disadvantaged Equal? Predictors of Living in Hostels in Czech Socially Excluded Localities

Abstract: This study explores the relationship between social exclusion and housing tenure. It seeks to identify the factors that increase the chance that inhabitants of socially excluded localities in Czechia will live in a hostel (a single room occupancy hotel). Do these factors indicate a higher intensity of social exclusion among people who live in hostels? Do hostels house the more disadvantaged segment of the disadvantaged population, such as the inhabitants of socially excluded localities? Our aim is to produce a more nuanced understanding of the different needs of the heterogeneous population of socially excluded localities, which can be used to implement socially inclusive measures. We analyse data obtained in a survey of the population of excluded localities. We apply binary logistic regression using socio-demographic and socio-economic characteristics of respondents and their households and variables measuring victimisation and respondents' risk behaviour as predictors. Along with descriptive statistics we present the results of the simple and multiple binary logistic regressions. The multiple model revealed the following predictors to be statistically significant: the share of rent in household income, household size, residential mobility, citizenship, labour status, criminal activity not punished by imprisonment, nationality/ethnicity, and property victimisation of the household. Except for the last two, these factors increase the chance of socially disadvantaged persons living in a hostel. Future research directions and the political implications of our findings are discussed in the conclusion.

Keywords: social exclusion, housing tenure, hostel, single-room occupancy hotels, residential segregation, urban marginality

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 1: 65–93

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.002>

* Autorský kolektiv děkuje kolegům a kolegyním, kteří se na výzkumu podíleli, a především samotným obyvatelům ze sociálně vyloučených lokalit, kteří se výzkumu zúčastnili. Současně děkujeme anonymním recenzujícím za připomínky, které výrazně napomohly ke zkvalitnění studie.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Václav Walach, Ph.D., Katedra antropologie, Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 214/15, 301 00 Plzeň 3 – Vnitřní Město, e-mail: vaclav.walach@gmail.com.

Úvod

Cílem studie je prozkoumat vztah sociální exkluze a typu bydlení a tím přispět k dosavadní reflexi konceptu sociálně vyloučených lokalit (SVL), používaného českým státem k zacílení veřejných politik v oblasti sociálního začleňování v případech oblastí s koncentrací nízkopříjmových a jinak znevýhodněných domácností [Toušek et al. 2018a; Hurrle et al. 2016]. Konkrétně chceme zjistit, které faktory zvyšují šanci obyvatel SVL, že budou bydlet na ubytovně, ve srovnání s vlastnickým a nájemním bydlením.

Studie má exploratorní povahu; usiluje o prvotní identifikaci statisticky významných asociací mezi sociodemografickými a jinými faktory a bydlením na ubytovně, které odrážejí různou míru sociálního vyloučení na úrovni charakteristik respondentů a jejich domácností, reprezentujících populaci SVL. Literatura o sociálním vyloučení v českém kontextu sice uvádí množství potenciálních faktorů bydlení na ubytovně, avšak žádné z nich nebyly dosud potvrzeny statistickou analýzou. Totéž platí o zahraničním bádání.

Z dostupných studií věnovaných ubytovnám v ČR [např. Lupták Burzová 2019; Konečná, Konečný 2018; Krausová, Ottová, Palatý 2016; Ort, Pospíšil, Ripka 2016; Šimíková et al. 2016; Hruška et al. 2013; Ripka 2012] žádná neanalyzovala statistická data získaná ze systematického dotazování obyvatel SVL napříč českým územím. V zahraničí rovněž převažují kvalitativní studie [např. Brandon, Silver 2015; Grant et al. 2019; Horgan 2020, 2018; Sullivan, Burke 2013]. Ty kvantitativní se zaměřovaly spíše na jiná témata, než jsou faktory bydlení na ubytovně, např. na vztah bydlení a zdraví [např. Bowen, Mitchell 2016], nebo sledovaly politické cíle, spočívající ve zmapování rozsahu bydlení na ubytovnách a deskripci základních charakteristik jejich populace k podpoře dotčených domácností [SRO Families United Collaborative 2015].

Linii politické relevance sleduje primárně také tato studie. Zodpovězením otázky „Do jaké míry jsou ubytovny v SVL typem bydlení, kde v rámci znevýhodněné populace dochází ke koncentraci těch ještě o něco více znevýhodněných?“ chceme především vytvořit empirické vědění, jež přispěje k nuancovanějšímu porozumění různým skupinám obyvatel SVL a jejich potřebám a které budou moci různí aktéři využít při realizování sociálně začleňujících opatření.

Nuancovanější porozumění klademe do opozice k homogenizujícím a stigmatizujícím představám o obyvatelích SVL, které aplikace konceptu SVL produkuje [Walach et al. 2019; Trlifajová, Hurrle 2018; Hurrle et al. 2016]. Ze studií vyplývá, že SVL jsou zejména aktéry na lokální úrovni chápány jako označení pro oblasti s vyšším zastoupením romských obyvatel a že tito aktéři vnímají SVL a jejich obyvatele jako problém. Hurrle et al. [2016] doložili, že některé prostory byly označeny za SVL výlučně na základě romské identity jejich obyvatel, což je v rozporu nejen s oficiální definicí SVL¹, ale obecně se snahou státu o upřednost-

¹ Jedná se o definici použitou při posledním celostátním mapování SVL. Podle ní označuje SVL „takovou lokalitu, kde dochází ke koncentraci více než 20 osob žijících v nevyhovu-

nění socioekonomického principu v politice sociální inkluze před tím etnickým. Podle autorů přispívá tato praxe k „negativnímu nálepkování Romů“ [Hurrle et al. 2016: 561]. Stigmatizující efekt konceptu SVL však zasahuje obyvatelstvo takto označených lokalit bez ohledu na etnickou identitu [Bjelončíková, Gojová 2016; Walach 2015].

Populace SVL netvoří homogenní celek. Stejně jako existují rozdíly mezi jednotlivými SVL [Hurrle et al. 2016; Walach, Kupka 2016; Čada 2015], také jejich obyvatelstvo je značně heterogenní. Obyvatelé SVL sice mohou být ve srovnání s populací ČR či se svými sousedy z jiných částí obcí se SVL v řadě ohledů znevýhodnění [Toušek et al. 2018a], toto znevýhodnění však nesdílí stejným způsobem a ve stejné míře. Materiální a symbolické rozdíly, související se socio-demografickými, socioekonomickými a jinými charakteristikami jednotlivců či domácností, dávají vzniknout různým potřebám. Uvědomování si těchto rozdílů a jejich mapování může být považováno za první krok na cestě za efektivním nastavením veřejných politik.

V této souvislosti studie reflektuje také politickou diskusi o bezdomovectví a sociálním bydlení, jež probíhá nejpозději od přijetí první národní *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020* v roce 2013 [Klusáček et al. 2021a; Černá 2019: 20–22; Opletalová et al. 2019; Lux, Sunega 2017]. Přes určité úspěchy na poli sociálního začleňování v oblasti bydlení zejména na lokální úrovni [viz např. Klusáček et al. 2021a: 38–51; Kocman et al. 2019] nelze podle řady zainteresovaných aktérů [Potůček et al. 2021; MPSV 2015a] považovat stávající přístup státu za optimální. Přes vládní schválení *Koncepce sociálního bydlení České republiky 2015–2025* [MPSV 2015b] chybí politický zájem na řešení problému vyloučení z bydlení a konsensus na jeho prostředcích. V důsledku toho se stále nedaří přijmout zákon o sociálním, potažmo dostupném bydlení. Agendou sociálního bydlení se zabývají různé státní orgány s různou mírou odpovědnosti a různými dotačními programy, do nichž se mohou přihlásit lokální aktéři, zejména obce, nevládní neziskové organizace a církve. Jako jedna z příčin stagnace řešení problému byl identifikován „nedostatek relevantních informací o charakteru životních situací v různých podobách bytové nouze a absence bydlení, o cílových skupinách, jejich zdravotním (fyzickém, psychickém, mentálním a smyslovém) stavu, resp. zdravotním postižení“ [Šabatová et al. 2019: 183n; srov. MPSV 2015b: 9]. Naše studie se pokouší přispět ke zmírnění tohoto nedostatku se zaměřením na tu výšeč problému bezdomovectví, respektive vyloučení z bydlení (viz níže), jež pokrývá populaci SVL bydlící v domech, bytech a na ubytovnách.

Co se struktury článku týče, nejprve představíme teoretická východiska studie, vztahující se ke konceptům a výzkumu sociálního vyloučení, vyloučení z bydlení a ubytoven. V této kapitole budou rovněž identifikovány některé možné prediktory bydlení na ubytovně v kontextu SVL na základě odborné literatury. Dále budou popsána data a metody analýzy, včetně specifikování použitých

jících podmínkách (indikováno počtem příjemců příspěvku na živobytí), které obývají fyzicky či symbolicky ohraničený prostor (indikováno vnější identifikací“ [Čada 2015: 11].

proměnných. Následující kapitola prezentuje analytické výsledky, tj. deskriptivní statistiku a jednoduché a mnohonásobné logistické modely. Poté jsou výsledky diskutovány, včetně limitů provedené analýzy. V závěru se zabýváme možnými směry navazujícího výzkumu a politickými implikacemi naší studie.

Teoretická východiska: koncepty a empirie

Sociální vyloučení

Sociální exkluzi lze pro potřeby této studie definovat jako „proces (resp. průběžný výsledek procesu), během něhož jsou jednotlivci či celé skupiny vytěsňováni na okraj společnosti a je jim omezován nebo zamezen přístup ke zdrojům, které jsou jinak ostatním členům společnosti dostupné“ [Růžička, Toušek 2014: 121]. Charakter omezování či zamezování přístupu ke společenským zdrojům je relativní a relativní [Millar 2007: 2–4]. Koncept sociálního vyloučení předpokládá, že definice sociálního vyloučení se mění v čase a prostoru, přičemž se mění i jeho normativní hodnocení – v kontextu veřejných politik evropských zemí je sociální vyloučení považováno za nežádoucí [MPSV 2020].

Podle Růžičky a Luptáka [2013: 192] představuje sociální exkluze „multidimenzionální systém znevýhodnění“. Identifikovány byly různé dimenze sociálního vyloučení, zejména ekonomická, sociální, kulturní, politická, symbolická a prostorová [Růžička, Toušek 2014]. Nicméně i když koncept akcentuje horizontální formy znevýhodnění (kulturní a sociální kapitál, politická participace či diskriminace), nedostatečné ekonomické zdroje zůstávají stěžejním ukazatelem exkluze [Mareš, Sirovátka 2008: 273]. Tato skutečnost se promítá v oblasti měření sociálního vyloučení, kde dominují indikátory související se zaměstnaností, trhem práce a chudobou [Lang, Matoušek 2020; Večerník, Myslíková 2015].

V Česku jsou mezi skupinami nejvíce ohroženými sociální exkluzí nezaměstnaní, osoby starší 65 let žijící osaměle a neúplné domácnosti s dětmi [Rákoczyová, Sirovátka, Šimíková 2019: 11]. Se sociálním vyloučením dále souvisí nízké vzdělání, snižující možnost uplatnění na trhu práce, a bytové podmínky, zejména bydlení v přelidněném bytě či v substandardní formě bydlení a vysoké náklady na bydlení. Vysoké náklady na bydlení jsou operacionalizovány jako ty převyšující 40 % disponibilních příjmů domácnosti. Svou roli v sociální exkluzi sehrává i sociální distance a diskriminace na základě připsaných charakteristik, zejména národnostních či etnických, nebo zdravotní stav [ibid.].

V geografickém prostoru se sociální vyloučení projevuje rezidenční segregací. Růžička a Toušek [2014: 122] upozorňují na sociologické souvislosti mezi pozicemi skupin obyvatelstva v sociálním a fyzickém prostoru. Sociální nerovnosti mají tendenci vepisovat se do prostorových nerovností. Výsledkem je hierarchizovaný prostor, kde různé skupiny lidí na základě především svého socioekonomického statusu, ale též připsaných charakteristik, jako je etnicita, národnost, rasa či náboženství, zaujímají různé pozice v prostoru země či obce. Zjednoduše-

ně řečeno, zatímco zvýhodněné skupiny bydlí častěji v ekonomicky a symbolicky hodnotnějších prostorech, ty znevýhodněné v těch méně hodnotných. A společně s vytěsňováním jedinců či celých skupin na okraji společnosti do marginalizovaných prostorů vznikají další bariéry v přístupu ke zdrojům, ať už v podobě nutnosti překonávat fyzické překážky a prostorové vzdálenosti, nebo v důsledku koncentrace množství sociálních problémů a vzájemného posilování jejich účinků [Dwyer, Sanchez 2016].

S ohledem na výše řečené lze SVL chápat jako kombinaci znevýhodnění na úrovni skupin a prostorů. Typicky se jedná o lokality v méně atraktivních částech měst, ať už je to dáno prostorovou vzdáleností od městských center a služeb, blízkostí k průmyslovým závodům, dolům, frekventovaným silnicím, železničním drahám či skládkám, nebo nabídkou levného a méně kvalitního bydlení [Walach, Kupka 2016; Čada 2015]. Jakkoli mezi obyvateli SVL existují nemalé rozdíly, jejich znevýhodnění je patrné ve srovnání jejich charakteristik s charakteristikami obyvatel jiných částí obce či populace ČR. Obyvatelé SVL mají nižší příjmy, nižší vzdělání a častější zkušenosti s nezaměstnaností. Častěji jsou také svobodní, žijí v domácnostech s vyšším počtem členů a častěji se stěhují. Častěji se hlásí k romské národnosti či etnicitě. Častější zkušenosti mají i s diskriminací, viktimizací a kriminalitou [Toušek et al. 2018a, 2018b; srov. Foldynová et al. 2016; Čada 2015].

Vyloučení z bydlení

Vyloučení z bydlení se překrývá s prostorovým vyloučením, ale nevyčerpává se jím [Ben Haman, Hulse, Jacobs 2021; Balchin, Rhoden 2019: 295–309; Münch 2012]. S nedostatkem dostupného bydlení, bydlení běžné kvality či standardních forem bydlení – v závislosti na kontextu jde o vlastnickou nebo nájemní formu bydlení, přičemž lze dále rozlišovat mezi veřejným a soukromým sektorem – se mohou potýkat také domácnosti žijící mimo fyzicky a sociálně znevýhodněné prostory [Arthurson, Jacobs 2004: 27n]. Vyloučení z bydlení tedy coby mechanismus sociálního vyloučení odkazuje k různým životním situacím. Netýká se pouze lidí bez střechy nad hlavou, ale také lidí, kteří si nemohou dovolit vlastní bydlení a mají potíže s placením nájemného, jejich bydlení se vyznačuje neuspokojivým technickým stavem a hygienickými podmínkami nebo je jejich bydlení nejisté či nevhodné k dlouhodobému obývání (ústavy, azylové domy nebo ubytovny).² Komplexní charakter vyloučení z bydlení reflektuje také typologie ETHOS, která zahrnuje kategorie bez střechy, bez bytu, nejisté bydlení a nevyhovující bydlení a množství subkategorií, které je specifikují [FEANTSA n.d.].

² V angličtině je tento podvojný způsob chápání vyloučení z bydlení vyjádřitelný terminologicky. Vyloučení z bydlení (*housing exclusion*) odkazuje jak ke ztrátě střechy nad hlavou (*exclusion from housing*), tak k nedostatečné kvalitě bydlení a souvisejícím jevům (*exclusion through housing*) [Hulse et al. 2011: 16n; srov. Somerville 1998].

Vyloučení z bydlení má mnohé příčiny, které jsou provázány s dalšími dimenzemi sociální exkluze [Pierson 2016: 132–134; Berescu, Petrović, Teller 2013]. Např. ekonomické vyloučení, dané nedostatečným příjmem a bohatstvím domácnosti, omezuje přístup k adekvátnímu bydlení a jeho údržbě. Symbolická exkluze zase zamezuje přístup k bydlení těm, kdo ve společnosti patří ke stigmatizovaným kategoriím. Stejně tak bydlení v ekonomicky méně hodnotných a stigmatizovaných prostorech může diskriminovat jedince na trhu práce nebo trhu bydlení. Znevýhodňujícím atributem může být nejen část obecního území, ale i typ bydlení, jako je například bydlení na ubytovně [Horgan 2020, 2018]. Špatné bytové podmínky mohou negativně ovlivňovat zdravotní stav, účast na vzdělávání a pracovní výkon, stejně tak vysoké náklady na bydlení mohou významně zhoršovat finanční situaci domácností [Dutka, Glumbíková, Čada 2018; Hulse et al. 2011: 16–20].

Podle Klusáčka et al. [2021b] se v ČR s vyloučením z bydlení potýká asi 10 % obyvatelstva. Většina z nich – 300 000 až 350 000 – trpí nadměrnými náklady na bydlení. Střechu nad hlavou nemá nebo bydlí v nevyhovujících bytech, na ubytovnách, v azylových domech, ve věznicích, zdravotnických zařízeních a domovech pro lidi s postižením až 62 000 domácností. Podstatná část exkludovaných žije ve velkých městech a častěji jsou zastoupeni mezi obyvateli SVL [ibid.]. Koncept SVL může označovat „dům, ulici, čtvrť“ [Čada 2015: 11] a aplikován byl na různé typy bydlení, od rodinných domů v osobním vlastnictví přes nájemní bydlení až po ubytovny. Kolik ubytoven tvoří SVL, není známo. Celostátní mapování sice spolu s 606 SVL identifikovalo cca 700 ubytoven, do jaké míry se však tyto soubory překrývají, nebylo uvedeno [ibid.: 8, 42–46].

Ubytovna jako nástroj exkluze

Ubytovny jsou obecně považovány za substandardní formu bydlení, jež je vyhledávána zejména domácnostmi znevýhodněnými na běžném trhu bydlení [Grant et al. 2019; FEANTSA 2020, n.d.]. Podobně jako v zahraničí [Brandon, Silver 2015; Grant et al. 2019; SRO Families United Collaborative 2015; Sullivan, Burke 2013] je zvýšená poptávka po ubytovnách v ČR kladena do souvislosti s poklesem dostupnosti bydlení pro nízkopříjmové domácnosti v důsledku restrukturalizace ekonomiky a sociálního státu, reorientace veřejných politik na podporu vlastnického bydlení na úkor jiných forem bydlení a diskriminace pronajímatelů [Lux, Teller, Sunega 2018; Mikulec, Ripka, Snopek 2017; Krausová, Ottová, Palatý 2016]. Řada ubytoven de facto plní funkci prevence ztráty střechy nad hlavou, i když se nemusí jednat o uspokojivé bydlení, a může se podílet na reprodukci sociální exkluze ubytovaných [Vašát 2021: 155–157; Černá, Kubala, Ripka 2019; Kocman, Klepal 2016; Šimíková et al. 2016: 107].

Obecně jsou v Česku za ubytovny považovány domy, kde domácnost zpravidla obývá jednu místnost a s ostatními ubytovanými sdílí kuchyni a hygienic-

ká zařízení. Dalším definičním znakem je uzavírání ubytovacích, nikoli nájemní smlouvy [např. Šimíková et al. 2016: 19; Hruška et al. 2013; Dvořáková 2012; Růžička 2012]. Nicméně termín „ubytovny“ byl aplikován na různorodé objekty, z nichž některé výše uvedenému vymezení neodpovídaly. Jako ubytovny byly označovány, zpravidla místními aktéry, také domy s byty pronajímanými na základě nájemní smlouvy [Dvořáková 2012: 9; Pelikánová, Šmoldas 2013: 8]. Příkladem může být dům č. p. 425 v Bílině, v různých časech nazývaný jako „azylák“, „holobyty“ nebo „ubytovna pro neplatiče“, ač se stále jednalo o dům s byty pronajímanými na základě nájemní smlouvy [Ripka 2012: 16–17], nebo kladenský Masokombinát, dům v obecním vlastnictví s byty čtvrté kategorie. Podle Radostného a Růžičky [2006: 263] bylo jeho označení za ubytovnu adekvátní nanejvýš v tom smyslu, že u nájemníků byla udržována představa, „že jsou [tam] pouze dočasně“, a v souladu s tím jim byly nabízeny jen krátkodobé smlouvy.

K nejasnostem ohledně vymezení ubytovny přispívá skutečnost, že řada ubytoven funguje v rozporu s jejich legislativním vymezením jakožto zařízení poskytující služby dočasného či krátkodobého bydlení. V některých ubytovnách bydlí sociálně vyloučení dlouhodobě, avšak zákon na tuto situaci nepamatuje [Hruška et al. 2013: 12–13]. Foldynovou et al. [2015: 59–60] vedla praxe využívání ubytovacích zařízení k dlouhodobému bydlení k pochybnostem o zákonnosti tohoto podnikání – dlouhodobé bydlení má být zajištěno ne ubytovací, ale nájemní smlouvou. Jiní upozornili na existenci tzv. nelegálních ubytoven, fungujících bez schválení provozního řádu orgánem veřejného zdraví [Klusáček 2019: 8; Šolková 2015: 68], a na do té míry nevyhovující technické a hygienické podmínky, že by zde bydlení nemělo být legálně možné [Jedináková, Pischová 2013: 45].

Kvalitu bydlení na ubytovnách analyzovalo množství studií, jež především upozornily na značné rozdíly mezi jednotlivými objekty. Zatímco některé ubytovny byly hodnoceny jako sice substandardní, ale pro život vyhovující [srov. Šolková 2015; ÚÚR 2012], u jiných tomu tak nebylo. V této souvislosti někteří autoři spojovali bydlení na ubytovně s reprodukcí sociálního vyloučení. Podle Šimíkové et al. [2016: 19] instituce ubytovny „vytváří prostředí, které dále prohlubuje sociální vyloučení osob, které v nich bydlí“, což je způsobeno nejen vyššími náklady na bydlení a až nezákonnými praktikami provozovatelů, ale také stigmatizací jejich obyvatel a koncentrací osob s podobným sociálním statutem a problémy. Těmito problémy mohou být nezaměstnanost a předluženost ubytovaných [Jedináková, Pischová 2013: 31–32; ÚÚR 2012: 19], úpadek sociálních vazeb [Šolková 2015: 44], užívání nelegálních návykových látek [Konečná, Konečný 2018] či různé formy viktimizace, od domácího násilí [Šolková 2015: 30] po podvody na ubytovaných [Jedináková, Pischová 2013: 13; Kupka, Walach, Brendzová 2021]. Svou roli sehraje také to, že ubytovací smlouva ve srovnání s nájemní smlouvou zaručuje nižší míru právní ochrany ubytovaných a neumožňuje čerpat některé sociální dávky jako především příspěvek na bydlení. Celkově tyto faktory mohou zvyšovat riziko ztráty bydlení a znesnadňovat návrat do standardního nájemního bytu [Krausová, Ottová, Palatý 2016].

Tezi o reprodukci sociálního vyloučení skrze ubytovnu podporují v určitých aspektech některé další studie. Podle Prokopa [2019: 463] substandardní bydlení, včetně ubytoven, zvyšuje dvojnásobně „šanci, že [děti] budou trpět školními problémy i v případě, že toto bydlení je stabilní, dostatečně velké a není finančně extrémně zatěžující“. Ripka, Černá a Kubala [2018] dospěli na základě vyhodnocení randomizovaného experimentu, spočívajícího v přesunu náhodně vybraných domácností do obecních bytů, k závěru, že uvedená změna měla množství pozitivních dopadů v oblasti prevence nemocí a úrazů [srov. Dutka, Glumbíková, Čada 2018], jistoty bydlení, spokojenosti s bydlením, vzniku plísni či stěhování. Část literatury pak tematizuje vyšší míru kontroly na ubytovných spojenou s útlakem a vykořisťováním obyvatel ze strany provozovatelů [Walach, Kupka, Brendzová 2021; Kocman, Klepal 2016]. Ort, Pospíšil a Ripka [2016] mluví o tzv. spirále trestání, kdy obavy z nedodržení přísných ubytovacích pravidel zvyšují u ubytovaných riziko agresivního jednání.

Informací o populaci ubytoven v ČR není mnoho. Klusáček et al. [2021b: 15] odhadli její velikost na 13 000 až 15 000 lidí, tvořících 8 000 až 11 000 domácností. Ve srovnání s rokem 2014, kdy bylo zaznamenáno 27 000 lidí na ubytovných [Čada 2015: 9], se jedná o významný úbytek, na němž se nejspíš podílela od roku 2015 cílená snaha o omezování vyplácení doplatku na bydlení – jediné dávky na bydlení dostupné lidem na ubytovných [FEANTSA 2020: 10–12]. Mezi ubytovanými dominují osaměle žijící lidé a bezdětné páry, avšak zastoupeny jsou také rodiny s dětmi [Klusáček 2019]. Klusáček et al. [2021b] upozornili na vyšší procento domácností seniorů. Kvalitativní studie rovněž prezentují ubytovny v SVL jako typ bydlení se zastoupením různých typů domácností, včetně příjemců invalidního důchodu, lidí s duševním onemocněním a bývalých vězňů [Kocman, Klepal 2016: 52–54; Szénassy, Kňapová, Dvořáková 2017: 58; Šolková 2015: 68]. Některým domácnostem je připisována romská identita [např. Pelikánová, Šmoldas 2013; ÚÚR 2012] nebo cizí státní občanství [Lupták Burzová 2019].

* * *

Na základě výše uvedené literatury je možné odvodit množství indikátorů sociálního vyloučení, jejichž prostřednictvím lze zkoumat vztah míry sociální exkluze a typu bydlení. Tyto indikátory zahrnují sociodemografické, socioekonomické a další charakteristiky jedinců a domácností:

- věk [Klusáček et al. 2021b; Šolková 2015: 68],
- rodinný stav [Klusáček et al. 2021b],
- národnost/etnicita [např. Pelikánová, Šmoldas 2013; ÚÚR 2012],
- občanství [Lupták Burzová 2019],
- zaměstnanost a dluhy [Jedináková, Pischová 2013: 31–32; ÚÚR 2012: 19],
- zdravotní stav [Dutka, Glumbíková, Čada 2018; Kocman, Klepal 2016],
- počet členů domácnosti [Klusáček et al. 2021b],

- náklady na bydlení [Walach, Kupka, Brendzová 2021; Šimíková et al. 2016: 19],
- jistota bydlení [Ripka, Černá, Kubala 2018],
- viktimizace [Walach, Kupka, Brendzová 2021; Ort, Pospíšil, Ripka 2016; Jedináková, Pischová 2013: 13],
- páčání kriminality [Ort, Pospíšil, Ripka 2016],
- užívání drog [Konečná, Konečný 2018].

V navazující analýze promítneme tyto informace o indikátorech sociální exkluze do konstrukce proměnných, přičemž využijeme kategorie z dotazníku použitého v šetření mezi obyvateli SVL. Konkrétně budeme zkoumat, zdali bydlení na ubytovnách koreluje s proměnnými indikujícími vyšší míru sociálního vyloučení. Předpokládáme, že vyšší šanci bydlet na ubytovně budou mít ti respondenti, kteří jsou spíše starší, patří mezi národnostní či etnické menšiny, mají cizí státní občanství, mají nižší vzdělání, nemají partnera, jsou nezaměstnaní, v posledním roce se stěhovali, žijí sami nebo v neúplné domácnosti s alespoň jedním dítětem, mají nižší příjmy, mají vyšší náklady na bydlení, byli v posledních pěti letech viktimizováni, někdy porušili zákon nebo někdy užívali drogy.

Data a metody

Konstrukce dat

Data pocházejí z viktimologického šetření provedeného mezi obyvateli SVL mezi dubnem a srpnem 2016 ve všech krajích ČR s výjimkou hl. m. Prahy. Vzorek byl vytvořen následovně. Nejprve byly obce se SVL, které byly identifikovány během posledního plošného mapování [Čada 2015], rozděleny do pěti kvantilů podle počtu obyvatel dané obce a podílu obyvatel SVL na celkovém obyvatelstvu obce. V každém kraji pak byly vybrány obce tak, aby odpovídaly co nejširšímu spektru kombinací obou kategorií, od malých obcí s malým podílem obyvatel SVL po velké obce s velkým podílem obyvatel SVL. Navštíveno bylo 181 obcí s 289 SVL, přičemž zohledněny byly také lokality, které byly jako SVL označeny místními aktéry, nejčastěji zaměstnanci sociálního odboru obce nebo nevládních neziskových organizací, které jsme za tímto účelem kontaktovali. Ubytovny, které neubytovávaly nízkopříjmové rodiny s dětmi, jsme mezi SVL nepočítali [podrobněji k výběru viz Walach et al. 2019].

Respondenti byli vybráni na základě kvótního výběru. Kvóta věku a pohlaví korespondovala se sociodemografickou strukturou SVL ve vybraných obcích, která byla určena na základě dat poskytnutých Českým statistickým úřadem (ČSÚ). Respondenty byli lidé starší 15 let, kteří žili nejméně jeden měsíc na současné adrese. Dotazování bylo vedeno tvář v tvář. Kromě členů výzkumného týmu se na něm podíleli zejména studenti sociální a kulturní antropologie, kteří byli k tomuto účelu proškoleni. Součástí dotazníku byly kromě zkušenosti s viktimizací také sociodemografické a socioekonomické charakteristiky respondentů,

včetně charakteristik bydlení. Celkem bylo získáno 2 566 dotazníků. V této studii jsme pracovali se souborem obsahujícím data z 2 549 dotazníků. Abychom zvýraznili rozdíly mezi standardní a substandardní formou bydlení – indikovanou právním důvodem užívání bytu –, vyloučili jsme z analýzy respondenty, kteří bydleli bez smlouvy nebo v objektu určeném k bydlení.

Analýza dat

K identifikaci faktorů, které odlišují respondenty bydlící na ubytovně a mimo ubytovnu, jsme použili binární logistickou regresi. Jako prediktory byly do analýzy zařazeny sociodemografické a socioekonomické charakteristiky respondentů a jejich domácností a proměnné měřící viktimizaci a rizikové chování respondentů. Z logistického regresního modelu jsme odhadli poměr šancí (OR, *odds ratio*), který srovnává výskyt sledovaného jevu (bydlení na ubytovně) u dvou skupin respondentů. Konkrétně poměr šancí popisuje, kolikrát je šance bydlet na ubytovně pro danou hodnotu prediktoru vyšší/nížší ve srovnání s šancí bydlení na ubytovně u referenční hodnoty prediktoru. Pokud je např. u prediktoru státní občanství referenční hodnotou české a poměr šancí pro hodnotu cizí je 1,67, pak šance bydlet na ubytovně je pro cizí státní příslušníky 1,67krát vyšší než šance bydlet na ubytovně u českých státních příslušníků.

V rámci analýzy jsme nejprve vytvořili sadu jednoduchých logistických modelů, jimiž jsme zjišťovali vztah závislé proměnné (typ bydlení) ke každému z 19 prediktorů samostatně. Pak jsme vytvořili jeden mnohonásobný logistický model s použitím algoritmu zpětné krokové regrese, který je v explorativních analýzách doporučován [Agresti 2002]. Zatímco jednoduché regresní analýzy poskytují tzv. hrubé odhady poměru šancí, v mnohonásobném modelu jsou poměry šancí upraveny, tj. očištěny od vlivu ostatních prediktorů (kovariát). Zpětná kroková analýza začíná komplexním modelem se všemi prediktory a iterativně je z modelu vynechává. Proces výběru optimální sady prediktorů končí poté, co by vynechání dalšího prediktoru vedlo ke statisticky horšímu modelu. Finální model je tedy statisticky jednodušší než mnohonásobný model se všemi prediktory.

Závislá proměnná

Závislou proměnnou je ve všech logistických modelech binární charakteristika typ bydlení, která má dvě hodnoty: ubytovna (referenční úroveň) a jiné. Do kategorie jiné jsme sloučili pět typů bydlení z původního dotazníku: nájemní bytový dům obecní, nájemní bytový dům soukromý, byt v osobním nebo družstevním vlastnictví, rodinný dům soukromý a rodinný dům nájemní.

Nezávislé proměnné

Bydlení na ubytovně vysvětlujeme 19 nezávislými proměnnými (prediktory). Třináct prediktorů je měreno na binární škále, zbývajících šest prediktorů má tři a více úrovní. Sociodemografickými prediktory jsou pohlaví respondenta (muž, žena), věk (15–19, 20–29, 30–44, 45–59, 60 a více let), národnost/etnicita na základě respondentovy sebeidentifikace (česká, romská, jiná) a státní občanství (české, cizí).

Mezi socioekonomické prediktory patří vzdělání (základní, střední nebo vyšší), rodinný stav, který sledujeme na dvou úrovních podle toho, zda respondent žije v páru (v manželském nebo partnerském vztahu), či nežije v páru (je svobodná/svobodný, rozvedená/rozvedený, vdova/vdovec). Ekonomický status má pět úrovní: studující, mateřská/rodičovská dovolená, starobní/invalidní důchodce, nezaměstnaný a pracující (zaměstnaný či OSVČ).

Další skupina prediktorů obsahuje vlastnosti respondentovy domácnosti. Proměnná změna bydliště (ano, ne) popisuje, zda respondent bydlí na uvedené adrese méně než 12 měsíců. Proměnná velikost domácnosti měří počet členů (jeden člen, dva členové, tři či více členů). Prediktor dítě v domácnosti je binární; odpověď ano jsme zaznamenali, žila-li v respondentově domácnosti osoba ve věku do 14 let. Dvě úrovně (ano, ne) má rovněž proměnná domácnost dospělého a dětí; kladná odpověď reprezentuje domácnost s jedním dospělým (20 let a více³) a alespoň s jedním dítětem (do 14 let). Příjem osoby dělíme do dvou úrovní (do 6 000 a nad 6 000 Kč, druhý interval je zleva uzavřený). Jedná se o průměrný čistý měsíční příjem na jednoho člena domácnosti, do kterého jsou zahrnuty všechny druhy příjmů jako plat, důchod, sociální dávky, stipendia aj. Hranice 6 000 Kč vyděluje respondenty s nejnižšími příjmy v ČR a odpovídá zhruba měsíčnímu čistému příjmu u 10 % osob s nejnižšími příjmy v ČR v roce 2016 [ČSÚ 2017]. Proměnná příjem osoby vznikla přepočtem z dotazníku, v němž respondenti zaznamenávali příjem za celou domácnost, a to v intervalech (např. 12–14 000 Kč). U zhruba 15 % respondentů, kteří příjem domácnosti neuvedli, byl chybějící údaj nejprve doplněn metodou mnohonásobné imputace (*multiple imputation*). Příjem domácnosti byl následně převeden na poměrovou škálu, kdy intervaly byly nahrazeny jejich středem. Příjem osoby je pak příjmem domácnosti děleným počtem členů domácnosti. Prediktor podíl nájemného na příjmu domácnosti je rozdělen do čtyř úrovní (méně než 40 %, 40–80 %, nad 80 %, neplatí nájem, intervaly jsou zleva uzavřené) a je počítán jako procentuální část nájemného z čistého měsíčního příjmu domácnosti. Hranice 40 % vymezuje domácnosti, které za nájemné platí nejvyšší část příjmů v rámci ČR – tuto hodnotu používá

³ V případě otázek na věk respondenta a členů domácnosti pracoval dotazník s intervaly 0–3 roky; 3–6 let; 7–14 let; 15–19 let; 20–29 let; 30–44 let; 45–59 let; 60 let a více. Je třeba počítat mezi limity studie to, že dospělého člena domácnosti nejsme s to určit již od 18 let věku (viz Diskusi).

Tabulka 1. Popisná statistika prediktorů podle typu bydlení – první část

Prediktor	Úroveň prediktoru	Úbytovna (n = 407, 16,0 %)		Jiný (n = 2 142, 84,0 %)		Celkem (n = 2 549, 100,0 %)	
		n	% (ř.)	n	% (ř.)	n	% (sl.)
Pohlaví	Muž (ref.)	194	16,1	1 014	83,9	1 208	47,4
	Žena	213	15,9	1 128	84,1	1 341	52,6
Věk	15–19 let	27	8,9	276	91,1	303	11,9
	20–29 let (ref.)	94	17,9	430	82,1	524	20,6
	30–44 let	98	14,8	566	85,2	664	26,0
	45–59 let	122	20,5	473	79,5	595	23,3
	60+ let	66	14,3	397	85,7	463	18,2
Národnost/etnicita	Česká (ref.)	264	17,6	1 240	82,4	1 504	59,0
	Jiná	53	19,5	219	80,5	272	10,7
	Romská	90	11,6	683	88,4	773	30,3
Státní občanství	České (ref.)	376	15,6	2 041	84,4	2 417	94,8
	Cizí	31	23,5	101	76,5	132	5,2
Vzdělání	Základní (ref.)	246	15,3	1 360	84,7	1 606	63,0
	Střední a vyšší	161	17,1	782	82,9	943	37,0
Rodinný stav	Žije v páru (ref.)	150	13,5	962	86,5	1 112	43,6
	Nežije v páru	257	17,9	1 180	82,1	1 437	56,4
Ekonomický status	Pracující (ref.)	97	12,8	660	87,2	757	29,7
	Studující	11	5,9	177	94,1	188	7,4
	Mat./rod. dov.	56	18,1	254	81,9	310	12,2
	Důchodce	69	12,8	470	87,2	539	21,1
	Nezaměstnaný	174	23,0	581	77,0	755	29,6

Tabulka 1. Popisná statistika prediktorů podle typu bydlení – druhá část

Prediktor	Úroveň prediktoru	Úbytovna (n = 407, 16,0 %)		Jiný (n = 2 142, 84,0 %)		Celkem (n = 2 549, 100,0 %)	
		n	% (ř.)	n	% (ř.)	n	% (sl.)
Změna bydliště	Ano	173	29,9	405	70,1	578	22,7
	Ne (ref.)	234	11,9	1 737	88,1	1 971	77,3
Velikost domácnosti	1 os.	105	27,3	279	72,7	384	15,1
	2 os.	115	18,6	502	81,4	617	24,2
	> 3 os. (ref.)	187	12,1	1 361	87,9	1 548	60,7
Dítě v domácnosti	Ano (ref.)	172	13,8	1 078	86,2	1 250	49,0
	Ne	235	18,1	1 064	81,9	1 299	51,0
Dom. dospělého a dětí	Ano	45	20,5	174	79,5	219	8,6
	Ne (ref.)	362	15,5	1 968	84,5	2 330	91,4
Příjem osoby	Nad 6 tis. (ref.)	146	13,9	905	86,1	1 051	41,2
	Do 6 tis.	261	17,4	1 237	82,6	1 498	58,8
Podíl nájemného na příjmu domácnosti	Do 40 % (ref.)	127	10,3	1 107	89,7	1 234	48,4
	40–80 %	171	24,0	541	76,0	712	27,9
	Nad 80 %	109	38,9	171	61,1	280	11,0
	Neplatí nájem	0	0,0	323	100,0	323	12,7
Drogy	Ano	38	20,0	152	80,0	190	7,5
	Ne (ref.)	369	15,6	1 990	84,4	2 359	92,5
Odnětí svobody	Ano	94	23,4	308	76,6	402	15,8
	Ne (ref.)	313	14,6	1 834	85,4	2 147	84,2

Tabulka 1. Popisná statistika prediktorů podle typu bydlení – třetí část

Prediktor	Úroveň prediktoru	Ubytovna (n = 407, 16,0 %)		Jiný (n = 2 142, 84,0 %)		Celkem (n = 2 549, 100,0 %)	
		n	% (ř.)	n	% (ř.)	n	% (sl.)
Jiná trestná činnost	Ano	99	19,9	398	80,1	497	19,5
	Ne (ref.)	308	15,0	1 744	85,0	2 052	80,5
Majetková viktimizace domácnosti	Ano	106	11,7	803	88,3	909	35,7
	Ne (ref.)	301	18,4	1 339	81,6	1 640	64,3
Majetková viktimizace osoby	Ano	222	18,2	997	81,8	1 219	47,8
	Ne (ref.)	185	13,9	1 145	86,1	1 330	52,2
Násilná viktimizace	Ano	190	15,1	1 065	84,9	1 255	49,2
	Ne (ref.)	217	16,8	1 077	83,2	1 294	50,8

Poznámka: ref.: referenční úroveň prediktoru v logistické regresi; % (ř.): relativní četnost počítaná v řádku; % (sl.): relativní četnost počítaná ve sloupci.

rovněž ČSÚ v případě určení nadměrných nákladů na bydlení [MMR 2018: 159].⁴ Hranice 80 % byla zvolena arbitrárně jako dvojnásobek hodnoty 40 %. Nájem, podobně jako příjem, byl v dotazníku sledován v intervalech a pro další výpočet byl převeden na poměrovou škálu volbou středu intervalu. U cca 7 % respondentů, kteří nájem neuvedli, byla hodnota doplněna metodou mnohonásobné imputace.

Poslední skupina prediktorů popisuje viktimizaci a rizikové chování respondenta či jeho domácnosti. Prediktor majetková viktimizace domácnosti má hodnotu ano, pokud v posledních pěti letech došlo v domácnosti respondenta k alespoň jedné z těchto událostí: vloupání nebo pokus o vloupání, poškození majetku či žhářský útok. Obdobným způsobem je vytvořen prediktor majetková viktimizace osoby (ano, ne). V posledních pěti letech je sledován výskyt alespoň jedné z následujících událostí: krádež majetku, podvod, lichva, korupce a obchodování s lidmi za účelem pracovního vykořisťování (nedostal zapláceno za odvedenou práci, nedodržování pracovních podmínek, nezákonné odebírání mzdy či dávek, nucení k nelegální činnosti). Prediktor násilná viktimizace má hodnotu ano, pokud se respondent stal v posledních pěti letech obětí alespoň jednoho z následujících aktů: loupežné přepadení, vyhrožování násilím, fyzické napadení, sexuální obtěžování, sexuální zneužití, vydírání, psychické násilí, šikana či týrání, obchodování s lidmi za účelem sexuálního vykořisťování a násilí z nenávisli. Mezi proměnné rizikového chování patří binární prediktory užívání drog (ano, když respondent užívá nebo užíval ilegální nemarihuanovou drogu), odnětí svobody (ano v případě, že byl někdy odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody) a jiná trestná činnost (ano, pokud někdy spáchal trestný čin, ale nebyl za něj odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody).

Výsledky

Deskriptivní statistika

Četnosti zastoupení respondentů podle úrovní prediktorů a s rozdělením podle typu bydlení jsou uvedeny v Tabulce 1. Bydlení na ubytovně uvedlo v dotazníku 407 respondentů (16 %). Zbývajících 2 142 respondentů (84 %) bydlelo mimo ubytovny, nejčastěji v nájemním bytě či domě, méně často v bytě či domě v soukromém nebo družstevním vlastnictví.

V celém souboru jsou mírně častěji zastoupeny ženy (53 %). Respondenti jsou nejčastěji české národnosti/etnicity (59 %), ale hojně jsou zastoupeni i ti, kdo se přihlásili k romské národnosti/etnicitě (30 %). V naprosté většině (95 %) se

⁴ Čtyřicetiprocentní hranice se pohybuje nad politickým konsensem přijatelného zatížení domácností náklady na bydlení. To je patrné ze stanovení jedné z podmínek ke vzniku nároku na příspěvek na bydlení, kdy náklady na bydlení musejí přesahovat 30 % (v Praze 35 %) čistého příjmu [MPSV n.d.]. Za tuto poznámku děkujeme jednomu z recenzentů.

Tabulka 2. Jednoduchá a mnohonásobná binární logistická regrese pro typ bydlení (Ubytovna) – první část

Prediktor (referenční kategorie)	Úroveň prediktoru	Jednoduché logistické modely			Mnohonásobný logistický model		
		OR	95% IS	P	OR	95% IS	P
Pohlaví (ref. Muž)	Žena	0,99	0,80–1,22				
Věk (ref. 20–29 let)	15–19 let	0,45	0,28–0,70	***			
	30–44 let	0,79	0,58–1,08				
	45–59 let	1,18	0,88–1,59				
	60+ let	0,76	0,54–1,07				
Národnost/etnicita (ref. Česká)	Jiná	1,14	0,81–1,57		0,94	0,62–1,41	
	Romská	0,62	0,48–0,80	***	0,61	0,45–0,80	***
Státní občanství (ref. České)	Cizí	1,67	1,08–2,50	*	1,81	1,07–3,00	*
Vzdělání (ref. Základní)	Střední a vyšší	1,14	0,91–1,41		1,21	0,94–1,55	
Rodinný stav (ref. Žije v páru)	Nežije v páru	1,40	1,12–1,74	***			
Ekonomický status (ref. Pracující)	Studující	0,42	0,21–0,77	**	0,61	0,29–1,17	
	Mat./rod. dov.	1,50	1,04–2,14	*	1,58	1,04–2,38	*
	Důchodce	1,00	0,72–1,39		0,85	0,58–1,22	
	Nezaměstnaný	2,04	1,56–2,68	***	1,38	1,01–1,88	*
Změna bydliště (ref. Ne)	Ano	3,17	2,53–3,97	***	2,21	1,73–2,83	***
Velikost dom. (ref. > 3 os.)	1 os.	2,74	2,08–3,59	***	2,51	1,80–3,49	***
	2 os.	1,67	1,29–2,15	***	1,68	1,25–2,25	**
Dítě v domácnosti (ref. Ano)	Ne	1,38	1,12–1,72	***			
Dom. dospělého a dětí (ref. Ne)	Ano	1,41	0,98–1,97				
Příjem osoby (ref. Nad 6 tis. Kč)	Do 6 tis. Kč	1,31	1,05–1,63	*			

Tabulka 2. Jednoduchá a mnohonásobná binární logistická regrese pro typ bydlení (Ubytovna) – druhá část

Prediktor (referenční kategorie)	Úroveň prediktoru	Jednoduché logistické modely			Mnohonásobný logistický model		
		OR	95% IS	P	OR	95% IS	P
Podíl nájemného na příjmu domácnosti (ref. Do 40 %)	40–80 %	2,76	2,14–3,55	***	2,44	1,87–3,19	***
	Nad 80 %	5,56	4,11–7,52	***	3,91	2,80–5,47	***
	Neplatí nájem	0,00	0,00–0,00		0,00	0,00–0,00	
Drogy (ref. Ne)	Ano	1,35	0,92–1,94				
Odněti svobody (ref. Ne)	Ano	1,79	1,37–2,31	***			
Jiná trestná činnost (ref. Ne)	Ano	1,41	1,09–1,81	**	1,43	1,08–1,90	**
Majetková vikt. dom. (ref. Ne)	Ano	0,59	0,46–0,74	***	0,68	0,53–0,89	**
Majetková vikt. osoby (ref. Ne)	Ano	1,38	1,11–1,71	***	1,24	0,97–1,57	
Násilná viktimizace (ref. Ne)	Ano	0,89	0,72–1,09				

Poznámka: Mnohonásobný model (s algoritmem krokové zpětné regrese): BIC = 1 974, Nagelkerke pseudo R² = 0,252; OR: poměr šancí (odds ratio); 95% IS: 95% interval spolehlivosti pro poměr šancí; * P < 0,05; ** P < 0,01; *** P < 0,001.

jedná o české státní příslušníky. Z hlediska vzdělání převažují ti s nejnižším dosaženým stupněm – pouze základního vzdělání dosáhly přibližně dvě třetiny souboru (63 %). Zbývající třetina (37 %) má vyšší než základní vzdělání, ale z toho je 78 % vyučených (tj. střední vzdělání bez maturity). Mírná většina respondentů (56 %) nežije v manželském nebo partnerském vztahu. Soubor je charakteristický vysokým zastoupením ekonomicky neaktivních osob, 30 % respondentů je nezaměstnaných, dalších 41 % je buď studujících, v důchodu, nebo na mateřské/rodičovské dovolené.

Domácnosti respondentů mají nejčastěji tři a více členů (61 %) a zhruba v polovině domácností nežijí děti. Průměrný měsíční čistý příjem na osobu domácnosti je nízký, u 59 % souboru nepřesahuje 6 000 Kč. U 39 % respondentů lze hovořit o vysokém podílu nájemného na příjmu domácnosti, neboť tvoří více než 40 % příjmu domácnosti.

Téměř polovina respondentů byla v posledních pěti letech vystavena některé z násilných (49 %) nebo majetkových (48 %) forem viktimizace osoby. U celkem 36 % případů byla majetkovou formou viktimizace poškozena respondentova domácnost. Z rizikových forem jednání uvedlo 8 % respondentů užívání drog, 16 % bylo odsouzeno k nepodmíněnému trestu odnětí svobody a 20 % spáchalo jiný trestný čin, za který nebyli odsouzeni k trestu odnětí svobody.

Jednoduché logistické modely

Vlastnosti jednoduchých logistických modelů jsou uvedeny v Tabulce 2. Jednoduché regresní analýzy ukazují, že bydlení na ubytovně statisticky významně souvisí s řadou faktorů. Nejsilnějším samostatným prediktorem je vysoký podíl nájemného na příjmu domácnosti, kdy šance bydlet na ubytovně u těch, kteří za nájem platí více než 80 % z celkového příjmu domácnosti, je 5,6krát vyšší než u referenční skupiny respondentů, kteří platí za nájemné do 40 % příjmu domácnosti. Dalšími silnými prediktory, které zvyšují šanci bydlení na ubytovně, jsou změna bydliště (3,2krát), malá velikost domácnosti (jeden nebo dva členové; OR 2,7 a 1,7), neaktivní ekonomický status (nezaměstnaný nebo pobyt na mateřské/rodičovské dovolené, OR 2,0 a 1,5). Z rizikového chování osob zvyšuje šanci bydlení na ubytovně odnětí svobody (o 79 %) i jiná trestná činnost (41 %). Vyšší šance bydlet na ubytovně mají cizí státní příslušníci (o 67 % vyšší než Češi) a respondenti, kteří nežijí v páru (o 40 %). Nejslabšími pozitivními prediktory bydlení na ubytovně jsou proměnné domácnost bez dětí, majetková viktimizace osoby a nízký čistý příjem domácnosti (do 6 000 Kč na osobu a měsíc).

Čtyři prediktory statisticky významně snižují šanci bydlení na ubytovně. Podle výsledků mají nižší šance bydlet na ubytovně studenti (o 58 % ve srovnání s ekonomicky aktivními), respondenti ve věku 15–19 let (o 55 % ve srovnání s těmi ve věku 20–29 let), respondenti z majetkově viktimizovaných domácností (o 41 %) a osoby romské národnosti/etnicity (o 38 % ve srovnání s Čechy).

Jednoduché regresní modely také naznačily, že šance bydlet na ubytovně statisticky významně nesouvisí s pohlavím respondenta, vyšším věkem (nad 30 let), se vzděláním, s ekonomickým statutem důchodce, s užíváním drog a s násilnou viktimizací osoby.

Mnohonásobný logistický model

Z výsledků mnohonásobného modelu optimalizovaného algoritmem zpětné krokové regrese (Tabulka 2) je patrné, že nejsilnějším statisticky významným prediktorem, který po odstranění vlivu ostatních prediktorů pozitivně souvisí s bydlením na ubytovně, zůstává vysoký podíl nájemného na příjmu domácnosti. Šance bydlet na ubytovně je u respondentů, kteří platí za nájemné více než 80 % nebo 40–80 % příjmu domácnosti, 3,9krát, resp. 2,4krát vyšší než u skupiny s nájemným do 40 % z příjmů. Mezi další prediktory, které zvyšují šanci bydlet na ubytovně, patří malá velikost domácnosti (2,5krát u domácnosti s jednou osobou) a změna bydliště (2,2krát). Rizikovými faktory jsou rovněž cizí státní příslušnost (OR 1,8), spáchání trestného činu (OR 1,4) a pobyt na mateřské/rodičovské dovolené nebo nezaměstnanost (OR 1,6 a 1,4). Jedinými třemi faktory, které významně snižují šance bydlení na ubytovně, jsou v mnohonásobném modelu ekonomický status studujícího (o 39 % ve srovnání s ekonomicky aktivními), romská národnost/etnicita (o 39 % ve srovnání s českou národností/etnicitou) a majetková viktimizace domácnosti (o 32 %).

Do finálního mnohonásobného modelu byly zařazeny ještě dva prediktory, vzdělání a majetková viktimizace osoby, které s bydlením na ubytovně pozitivně, i když okrajově, nevýznamně souvisí. Model s těmito třemi prediktory má ale lepší vysvětlující schopnost než model bez nich (ANOVA, $P(\chi^2 \text{ test}) = 0,036$).

Ostatní proměnné, které jsou asociovány s bydlením na ubytovně v jednoduchých logistických modelech, byly z mnohonásobného modelu vynechány. Je tomu tak proto, že souvisí s jinými prediktory finálního modelu a po odstínění jejich vlivu samy o sobě souvislost s typem bydlení nemají.

Diskuse

Z 19 prediktorů bydlení na ubytovně v rámci populace SVL se jich v mnohonásobném modelu ukázalo osm jako statisticky signifikantních. Z toho šest prediktorů šance bydlet na ubytovně zvyšovalo: podíl nájemného na příjmu domácnosti, velikost domácnosti, změna bydliště, státní občanství, ekonomický status a jiná trestná činnost. Naopak národnost/etnicita, konkrétně romská národnost/etnicita, a majetková viktimizace domácnosti šanci bydlet na ubytovně snižovala.

Nejsilnějším prediktorem bydlení na ubytovně je podíl nájemného převyšující 80 % čistého měsíčního příjmu domácnosti. Menší, ale stále relativně vysokou

hodnotu vykazuje podíl nájemného převyšující 40 % příjmu. Tyto výsledky jsou v souladu s naším očekáváním, neboť indikují vyšší míru sociální exkluze a korespondují s tezí o reprodukování vyloučení skrze ubytovnu, podle níž bydlení na ubytovně odčerpává zásadní část příjmu a tím přispívá k reprodukci sociálního vyloučení ubytovaných [srov. Krausová, Ottová, Palatý 2016; Šimíková et al. 2016: 19]. Výsledek je ale třeba interpretovat opatrně (viz Limity).

Druhým nejsilnějším prediktorem bydlení na ubytovně je jednočlenná domácnost, v menší míře pak domácnost dvojčlenná. Jednočlenné domácnosti lze považovat za více sociálně exkludované, neboť osaměle žijící jedinci se nemohou dělit o výdaje na uspokojování životních potřeb s jinými lidmi. U dvoučlenných domácností bychom očekávali spíše opak, pokud by se ovšem nejednalo o domácnost dospělého a dítěte [srov. Rákoczyová, Sirovátka, Šimíková 2019: 11]. Zároveň výsledky korespondují s celostátním výzkumem ubytoven, kde bezdětné domácnosti tvoří většinu ubytovaných [Klusáček 2019: 7].

Dalším významným prediktorem bydlení na ubytovně je změna bydliště v posledních 12 měsících. V literatuře o rezidenční mobilitě nízkopříjmových domácností bývá stěhování konceptualizováno primárně jako otázka nedobrovolné mobility, která je projevem nestabilního bydlení [Deluca, Wood, Rosenblatt 2019; Wang et al. 2019]. Ačkoli některé byty v SVL jsou ve špatném technickém a hygienickém stavu, obecně lze ubytovny vnímat jako kategorii bydlení, jež zvyšuje šanci na stěhování, jak to dříve ukázali Ripka, Černá a Kubala [2018]. Čili lze usuzovat na to, že změna bydliště indikuje vyšší míru sociálního vyloučení respondentů bydlících na ubytovnách.

V zahraničí jsou ubytovny dlouhodobě vnímány jako bydlení pro osaměle žijící starší muže [Grant et al. 2019: 54], ačkoli v souvislosti s nedostupností bydlení pro nízkopříjmové domácnosti mohou být využívány i rodinami s dětmi [SRO Families United Collaborative 2015; Sullivan, Burke 2013; Mifflin, Wilton 2005]. Podobně je tomu v ČR [FEANTSA 2020; Klusáček et al. 2021b]. V naší analýze se nepotvrdilo, že by na ubytovnách v SVL měli vyšší šanci bydlet muži či starší osoby. Z jednoduchého modelu lze odvodit, že na ubytovnách se častěji vyskytují domácnosti bez dětí než v jiném typu bydlení. V mnohonásobném modelu, díky odstínění vlivu malé velikosti domácnosti, pak prediktor dítě v domácnosti ztratil s typem bydlení vztah. Nelze ani říct, že by se na ubytovnách v SVL vyskytovaly domácnosti dospělého a dítě s jinou četností než v jiném typu bydlení. Šanci bydlet na ubytovně ale zvyšuje mateřská či rodičovská dovolená. Nejedná se nutně o logický rozpor; na ubytovnách bydlí častěji domácnosti bez dětí a častěji lidé na mateřské/rodičovské dovolené s dětmi.

Proměnné cizí státní občanství, nezaměstnanost a jiná trestná činnost byly statisticky signifikantní a indikují vyšší míru sociální exkluze. Cizí státní občanství zvyšuje náklady potřebné k získání zdrojů ve společnosti (nižší míra orientace v cizí společnosti a jejím právním systému, diskriminace na trhu práce a bydlení). Nezaměstnanost je typickým indikátorem sociálního vyloučení, neboť koresponduje s nižšími příjmy [Mareš, Sirovátka 2008: 279–280; Rákoczyová, Sirovátka, Šimíková 2019]. Jiná trestná činnost pak může v SVL souviset se sub-

sistencí, respektive s nutností uspokojovat základní potřeby sebe sama či svých blízkých v důsledku nižších příjmů ubytovaných.

U některých prediktorů se v rozporu s naším očekáváním souvislost s bydlením na ubytovně nepotvrdila. Výsledky logistických modelů nepodporují představu, že na ubytovnách bydlí častěji muži, lidé ve věku nad 30 let, lidé, kteří dosáhli pouze základního vzdělání, důchodci, uživatelé drog a násilně viktimizované osoby. Některé další proměnné, které jsou podle jednoduchých modelů asociovány s bydlením na ubytovně, svou spojitost s typem bydlení ztratily poté, co byl u nich v mnohonásobném modelu odstíněn vliv ostatních prediktorů. Týká se to např. prediktorů dítě v domácnosti a rodinný stav, které jsou v mnohonásobném modelu reprezentovány prediktorem velikost domácnosti (OR 2,6 pro úroveň jedna osoba), protože respondenti obývající domácnost sami nežijí ani s dětmi, ani s partnerem. Z obdobného důvodu nebyl do mnohonásobného modelu zařazen nízký příjem osoby, protože je pozitivně svázán s ekonomickým statutem (studující, pobyt na mateřské/rodičovské dovolené a nezaměstnanost).

V rozporu s naším očekáváním je rovněž vztah mezi národností/etnicitou a bydlením na ubytovně. Předpokládali jsme, že příslušnost k národnostním menšinám, zejména k romské národnosti, bude šanci bydlet na ubytovně zvyšovat. V naší analýze však tuto šanci snižuje. Tato skutečnost může souviset s menším zájmem provozovatelů ubytoven přijímat romské domácnosti mezi ubytované [srov. Šolková 2015]. Přestože mediální produkce může vyvolávat opačný dojem [Kupka et al. 2019], naše data ukazují, že Romové v populaci SVL bydlí na ubytovnách méně často než v jiném typu bydlení. V rozporu s očekáváním je rovněž skutečnost, že majetková viktimizace domácnosti snižuje šanci bydlet na ubytovně. Nabízí se interpretace, že lidé na ubytovnách nemají k dispozici další prostory, kam se lze vloupat, např. garáž nebo sklep. Zároveň lze předpokládat, že ubytovaní tráví více času ve svém bydlišti [srov. Ort, Pospíšil, Ripka 2016], a tak mají větší kontrolu nad svým prostorem, což snižuje riziko vloupání či poškození majetku. Jestli tomu tak skutečně je, nicméně musí ověřit jiný výzkum.

Nepotvrzení některých očekávání může mít dva důvody. První odkazuje k východisku, že ubytovny představují kvalitativně horší typ bydlení. V abstraktním smyslu to platí, ale zároveň některé konkrétní byty mohou být v mnohem horším stavu než některé ubytovací jednotky [Klusáček et al. 2021b; Walach, Kupka, Brendzová 2021]. Je možné, že výskyt kvalitních ubytoven a nekvalitních bytů výsledky ovlivnil. To však v naší analýze nejsme s to ověřit, neboť jsme neměli k dispozici mnoho relevantních proměnných, jako jsou právě konkrétní technické a hygienické podmínky bytu nebo sociální kapitál. Druhý důvod souvisí s potenciálním vlivem času, respektive délkou bydlení na ubytovně. Některé charakteristiky jako užívání drog nebo násilná viktimizace se mohou projevit až později, kdy se z respondenta stane „typický“ obyvatel ubytovny. Nelze vyloučit, že část respondentů přešla na ubytovnu ze standardního bytu nedlouho před dotazováním. K tomu je však třeba dodat, že populace ubytoven a populace v jiných typech bydlení v SVL nejenže nejsou statickými kategoriemi – obyvatelé mění typ bydlení –, ale mají svou vnitřní různorodost.

Limity

Vedle již zmíněných nedostatků naši analýzu limituje různá míra reprezentativity respondentů z různých typů bydlení. Během sběru dat se vícekrát stalo, že byl tazatelům zamezen přístup na ubytovnu ze strany provozovatele či správce. Nelze vyloučit, že se jednalo o ubytovny, kde se ubytované domácnosti vyznačovaly v některých ukazatelích vyšší mírou sociální exkluze, a v důsledku toho mohou být některé poměry šancí podhodnoceny. Některé studie [např. Dvořáková 2015; Jedináková, Pischová 2013; Ort, Pospíšil, Ripa 2016; Kupka, Walach, Brendzová, 2021] poukazují na přítomnost vykořisťujících praktik a vyšší míru kontroly ze strany provozovatelů ubytoven. Ty mohou mít vliv na některé prediktory, jako je např. viktimizace.

S omezením přístupu mezi ubytované souvisí vymezení ubytoven na základě identifikace respondenta. Výzkumy ubytoven ukázaly, že v některých případech jsou jako ubytovny nazývány bytové domy, třebaže s byty nižší kategorie, kde je s nájemníky uzavírána nájemní, nikoli ubytovací smlouva [srov. Dvořáková 2012: 9; Ripka 2012: 16n; Pelikánová, Šmoldas 2013: 8]. Je možné, že část našich respondentů upřednostnila při definování svého typu bydlení místní zvyklosti před typem smlouvy. V takovém případě by v našem vzorku byl počet obyvatel ubytoven podhodnocen.

Limitem analýzy je rovněž to, že jsme nebyli s to kontrolovat, kolik respondentů patřilo do jedné domácnosti. Jinak řečeno, jelikož náš způsob výběru nijak nezajišťoval to, aby vždy jeden respondent reprezentoval jednu domácnost, mohou být některé domácnosti v našem vzorku zastoupeny více než jedním respondentem. Pokud bychom dotazovali např. na ubytovnách častěji více členů jedné domácnosti, ovlivnilo by to výpovědní hodnotu našich výsledků. Domníváme se však, že problém více respondentů ze stejné domácnosti výsledky příliš neovlivňuje, protože se může týkat maximálně 0,6 % záznamů z ubytoven.⁵

Posledním limitem je způsob konstrukce některých nezávislých proměnných. Zejména se jedná o prediktory průměrného příjmu domácnosti na jednoho jejího člena a podílu nájemného na příjmu domácnosti, kde jsme používali středové hodnoty odvozené z intervalů sledovaných v dotazníku. Další takovou proměnnou je nájem domácnosti, kde by bylo vhodné zohlednit specifika bydlení na ubytovnách. Respondentů jsme se ptali na to, kolik jejich domácnost platí za nájem, a to bez elektřiny, plynu, internetu a jiných služeb. Klienti ubytoven však mívají poplatky za služby již započítány v celkové ceně [ÚÚR 2012], a tak pro ně mohlo být obtížné rozlišit, kolik činí poplatek za ubytování a kolik za jiné služby.

⁵ Počet respondentů ze stejné domácnosti odhadujeme v celém vzorku ($n = 2\,549$) nanejvýš na 130 respondentů na základě porovnání místa bydliště (obec, číslo popisné) a složení domácnosti (stejný počet jedinců určitého pohlaví a v určité kategorii věku). Jedná se o maximální možnou výši, neboť je možné, že na jednom čísle popisném bydlelo více různých domácností stejného složení podle věku a pohlaví. Z uvedených 130 respondentů jich na ubytovně bydlelo 17.

Na druhé straně jsou obyvatelé ubytoven nuceni platit poplatky, které se v nájemním bydlení neplatí, např. za vlastní spotřebiče na pokoji nebo za teplou vodu ve sprše [Walach, Kupka, Brendzová 2021; Kupka, Walach, Brendzová 2021]. Je možné, že respondenti tyto poplatky rovněž započítávali do nájmu. Obě výše uvedené varianty mohly ovlivnit výsledky v případě prediktoru podíl nájemného na příjmu domácnosti. Zároveň zde výsledky mohlo ovlivnit to, že na rozdíl od nájemních bytů nelze v objektech zkolaudovaných k poskytování ubytovacích služeb čerpat spolu s doplatkem na bydlení příspěvek na bydlení. Čerpání příspěvku může snižovat podíl nákladů na bydlení na příjmu domácnosti. U proměnné domácnost dospělého a dítěte se pak dospělost jedince počítala až od 20. roku věku. V naší analýze může být poměr šancí v případě podílu nájemného na příjmu domácnosti u obyvatel ubytoven, vzhledem k tomu, že služby bývají většinou již součástí poplatku za bydlení, nadhodnocen.

Závěr

Cílem studie bylo určit prediktory bydlení na ubytovně v rámci populace SVL a tím prohloubit porozumění specifickým potřebám, které mají různé skupiny uvnitř dané populace. Konkrétně jsme zjišťovali, zda na ubytovnách dochází ke koncentraci respondentů potýkajících se s vyšší mírou sociálního vyloučení. Analýza, používající mnohonásobný logistický regresní model s algoritmem zpětné krokové regrese, identifikovala proměnné, které šanci bydlet na ubytovně zvyšují. Většina byla v souladu s naším očekáváním, založeným na teoretických a empirických studiích v oblasti sociální exkluze. Ukázalo se, že na ubytovnách mají vyšší šanci bydlet respondenti s vyšším podílem nájemného na příjmu domácnosti, jednočlenné domácnosti, lidé, kteří se v posledních 12 měsících stěhovali, lidé s jiným než českým státním občanstvím, lidé na mateřské/rodičovské dovolené, nezaměstnaní a lidé, kteří se dopustili kriminálního jednání, aniž by za to byli odsouzeni k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Tyto proměnné poukazují na dimenze, v nichž lze obyvatele ubytoven považovat za vyloučenější než obyvatele jiného typu bydlení v SVL.

Výsledky analýzy odpovídají explorativnímu charakteru studie. Navazující výzkum by měl prezentované závěry ověřit a rozšířit o další relevantní proměnné, jako je např. zadluženost, vzdělanostní výsledky žáků a žákyň v různých typech bydlení nebo častější zkušenost s vyšší frekvencí stěhování za určité období. Jako žádoucí se rovněž jeví zahrnout další dimenze sociálního vyloučení; tato studie např. jako s prediktory nepracovala s technickými a hygienickými podmínkami v různých typech bydlení, kde respondenti v době dotazování žili, jejich tehdejší sociální kapitál či zdravotní stavem [srov. Růžička, Toušek 2014; MPSV 2019: 6n]. Zároveň by bylo vhodné rozšířit tento výzkum použitím longitudinálních dat, která by umožnila analyzovat kauzální inferenci, respektive identifikovat faktory, které vedou k bydlení na ubytovnách. Ve výzkumu bydlení v SVL by dále bylo vhodné zahrnout proměnnou příjmu dávek na bydlení.

Politické implikace této studie spočívají v nutnosti nastavit politiku sociálního začleňování tak, aby reflektovala specifické potřeby domácností bydlících na ubytovnách. Jako zásadní se zdá zmírnit vysoký podíl finančních prostředků vydávaných na bydlení na celkovém příjmu domácnosti. Nedostatek finančních prostředků na straně znevýhodněných domácností znemožňuje vytváření úspor, což omezuje nejen možnost přejít do nájemního bydlení, ale obecně přispívá k nestabilitě bydlení a častějšímu stěhování [srov. Matoušek, Lang, Galan 2020]. Jedním ze způsobů řešení tohoto problému je sociální bydlení, potažmo cílený přesun domácností z ubytoven do standardních forem bydlení [Ripka, Černá, Kubala 2018]. Vzhledem k většímu počtu lidí s cizím státním občanstvím je důležité rovněž věnovat pozornost podpoře sociálních služeb a sociální práce s touto cílovou skupinou. Podpořeno by rovněž mohlo být rozšiřování nabídky nájemních bytů fungujících v režimu sociálního bydlení. Jak ukázala Kocmanova a Klepalova [2016] analýza programů prostupného bydlení, právě nedostatek vhodných bytů patří mezi důvody, proč tyto programy zajistily přechod do nájemních bytů jen pětina uživatelů.

VÁCLAV WALACH je vědeckým pracovníkem katedry antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Vystudoval postgraduální obor politologie se zaměřením na bezpečnostní a strategická studia. Odborně se zajímá o témata kriminality, bezpečnosti, bydlení a sociální exkluzi. Je autorem několika kolektivních monografií a odborných studií.

PATRIK GALETA je odborným asistentem na katedře antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Postgraduální studium antropologie ukončil na Univerzitě Karlově v Praze. Ve svých odborných textech se zabývá využitím statistických a demografických metod v různých společenskovedních oborech.

ALICA BRENDZOVÁ je doktorandkou v Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a působí také jako výzkumná pracovníce v Agentuře pro sociální začleňování, kde se zabývá vytvořením repozitáře kvalitativních výzkumných dat. Odborně se věnuje tématům sociálního vyloučení a urbánní antropologie.

PETR KUPKA je odborným asistentem na katedře antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Vystudoval postgraduální obor politologie se zaměřením na bezpečnostní a strategická studia na Masarykově univerzitě v Brně. Odborně se zabývá městskou marginalitou a kontrolou kriminality.

Literatura

- Agresti, A. 2002. *Categorical Data Analysis*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, <https://doi.org/10.1002/0471249688>.
- Arthurson, A., J. Jacobs. 2004. „A Critique of the Concept of Social Exclusion and Its Utility for Australian Social Housing Policy.“ *Australian Journal of Social Issues* 39 (1): 25–40, <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.2004.tb01161.x>.
- Balchin, P., M. Rhoden. 2019. *Housing Policy. An Introduction*. 4th ed. New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780429270314>.
- Ben Haman, O., K. Hulse, K. Jacobs. 2021. „Social Inclusion and the Role of Housing.“ Pp. 1–20 in P. Liamputtong (ed.). *Handbook of Social Inclusion*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48277-0_130-1.
- Berescu, C., M. Petrović, N. Teller 2013. „Housing Exclusion of the Roma: Living on the Edge.“ Pp. 98–113 in J. Hegedüs, M. Lux, N. Teller (eds.). *Social Housing in Transition Countries*. New York: Routledge.
- Bjelončiková, M., V. Gojová. 2016. „Nezamýšlené důsledky označení ‚sociálně vyloučená lokalita‘.“ *Sociální práce/Sociálna práca* 15 (3): 76–86.
- Bowen, E. A., C. G. Mitchell. 2016. „Housing as a Social Determinant of Health: Exploring the Relationship between Rent Burden and Risk Behaviors for Single Room Occupancy Building Residents.“ *Social Work in Public Health* 31 (5): 387–397, <https://doi.org/10.1080/19371918.2015.1137518>.
- Brandon, J., J. Silver (eds.). 2015. *Poor Housing. A Silent Crisis*. Winnipeg: Fernwood Publishing.
- Čada, K. (ed.). 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: Gabal Analysis & Consulting.
- Černá, E. 2019. *Z ulice do bytu: Sociální práce v procesu reintegrace do bydlení*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Černá, E., P. Kubala, Š. Ripka. 2019. „The Financial Instability of Housing First Families in the City of Brno – the Risk of the Recurrence of Homelessness.“ *Critical Housing Analysis* 6 (2): 24–32, <https://doi.org/10.13060/23362839.2019.6.2.489>.
- ČSÚ. 2017. *Domácnosti podle decilového rozdělení čistých peněžních příjmů na osobu* [online]. Český statistický úřad [cit. 25. 5. 2021]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/46388833/160021172a.pdf/ac145f69-4350-4745-833b-94fa14ca6124?version=1.0>.
- DeLuca, S., H. Wood, P. Rosenblatt. 2019. „Why Poor Families Move (and Where They Go): Reactive Mobility and Residential Decisions.“ *City & Community* 18 (2): 556–593, <https://doi.org/10.1111/cico.12386>.
- Dutka, J., K. Glumbíková, K. Čada. 2018. *Zdraví obyvatel postrádajících standardní bydlení*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Dvořáková, T. 2012. *Analýza fungování existujících „sociálních ubytoven“ a návrhy řešení bytových potřeb nízkopříjmových skupin obyvatel s využitím těchto zařízení jako součásti systému sociálního bydlení: Lokalita Jirkov*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Dvořáková, T. 2015. *Situační analýza města Slaný ve Středočeském kraji*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Dwyer, R. E., D. Sanchez. 2016. „Population Distribution and Poverty.“ Pp. 485–504 in M. J. White (ed.). *International Handbook of Migration and Population Distribution*. Dordrecht: Springer, https://doi.org/10.1007/978-94-017-7282-2_22.
- FEANTSA. 2020. *European Federation of National Organisations Working with the Homeless (FEANTSA) v. Czech Republic Complaint No. 191/2020*. Brussels: European Federation of National Organisations working with the Homeless.
- FEANTSA. [n.d.]. *ETHOS – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR* [online]. Feantsa [cit. 19. 11. 2021]. Dostupné z: https://www.dataplan.info/img_

- upload/7bdb1584e3b8a53d337518d988763f8d/evropska-typologie-bezdomovstvi-a-vyloucení-z-bydlení-v-prostředí-cr.pdf.
- Foldynová, I. et al. 2015. *Podkladová analýza ke koncepci bydlení statutárního města Ostravy*. Ostrava: Proces.
- Foldynová, I., J. Juráš et al. 2016. *Výzkum vnitrostátní migrace sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených obyvatel ČR*. Ostrava: Proces.
- Grant, J. L., U. Lee, J. Derksen, H. Ramos. 2019. „Neighbourhood Change and the Fate of Rooming Houses.“ *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 110 (1): 54–69, <https://doi.org/10.1111/tesg.12338>.
- Horgan. M. 2018. „Territorial Stigmatization and Territorial Destigmatization: A Cultural Sociology of Symbolic Strategy in the Gentrification of Parkdale (Toronto).“ *International Journal of Urban and Regional Research* 42 (3): 500–516, <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12645>.
- Horgan. M. 2020. „Housing Stigmatization: A General Theory.“ *Social Inclusion* 8 (1): 8–19, <https://doi.org/10.17645/si.v8i1.2345>.
- Hruška, L., I. Foldynová, A. Hrušková, H. Doleželová, R. Fujak, P. Proske, I. Drijáková, M. Baranová, R. Štecher et al. 2013. *Analýza a řešení problematiky ubytoven na území SMO v krátkodobém a dlouhodobém horizontu*. Ostrava: Proces.
- Hulse, K., K. Jacobs, K. Arthurson, A. Spinney. 2011. *At Home and in Place? The Role of Housing in Social Inclusion*. Melbourne: Australian Housing and Urban Research Institute.
- Hurrle, J., L. Sýkora, L. Trlifajová, P. Kučera. 2016. „Socially Excluded Localities Revisited.“ *Geografie* 121 (4): 544–565, <https://doi.org/10.37040/geografie2016121040544>.
- Jednáková, H., J. Pischová. 2013. *Zpráva o ubytovnách na Ostravsku aneb Jsou ubytovny opravdu vhodným řešením pro bydlení rodin s dětmi a lidí bez domova?* Ostrava: Občanské sdružení Vzájemné soužití.
- Klusáček, J. (ed.). 2019. *Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018*. Praha: Platforma pro sociální bydlení, Lumos.
- Klusáček, J., V. Lesák, Š. Ripka, I. Siglová. 2021a. *Sociální bydlení v České republice. Zpráva pro Zastoupení Evropské komise v ČR*. Praha: Iniciativa Za bydlení, Platforma pro sociální bydlení.
- Klusáček, J., M. Greineder, V. Lesák, I. Kowaliková. 2021b. *Bydlení jako problém. Zpráva o vyloučení z bydlení 2021*. Praha: Iniciativa Za bydlení, Platforma pro sociální bydlení.
- Kocman, D., J. Klepal. 2016. *Bydlení a sociální začleňování: kvalitativní analýza trajektorií uživatelů dostupného bydlení*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Kocman, D., V. Lesák, B. Bírová, J. Snopek, Š. Ripka, M. Hon, D. Valouch, J. Čihák, T. Stöckelová. 2019. *Systémové řešení bytové nouze rodin a jednotlivců na úrovni obcí*. Praha: Platforma pro sociální bydlení.
- Konečná, M., J. Konečný. 2018. *Kontext a mechanismy drogové závislosti u dětí a mladistvých v prostředí sociálního vyloučení*. Brno: Statutární město Brno.
- Krausová, A., M. Ottová, R. Palatý. 2016. „Potřeby v oblasti bydlení u rodin s dětmi žijících na ubytovnách v Ostravě.“ *Sociální práce/Sociálna práca* 16 (3): 39–56.
- Kupka, P., V. Walach, A. Brendzová. 2021. „The Poverty Business: Landlords, Illicit Practices and Reproduction of Disadvantaged Neighbourhoods in Czechia.“ *Trends in Organized Crime* 24 (2): 227–245, <https://doi.org/10.1007/s12117-020-09402-x>.
- Kupka, P., V. Walach, A. Brendzová, O. Plachý, L. Lupták, L. Toušek, K. Tvrdá, K. Vanková, T. Dvořáková. 2019. „Obchod s chudobou: kvalitativní obsahová analýza českých médií v letech 2006–2017.“ *Acta FF ZČU* 11 (1): 19–42, <https://doi.org/10.24132/actaff.2019.11.1.2>.

- Lang, P., R. Matoušek. 2020. *Metodika pro posouzení míry a rozsahu sociálního vyloučení v území*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Odbor pro sociální začleňování.
- Lupták Burzová, P. 2019. „‘Standard Workers are from Here, Normal People’: Ethnoracial Closure and Industrial Organisation of Cheap Labour in the Czech Republic.“ *Anthropological Notebooks* 25 (1): 149–162.
- Lux, M., N. Teller, P. Sunega. 2018. „Poor and Vulnerable Households in Private Renting.“ Pp. 121–146 in J. Hegedüs, M. Lux, J. Horvát (eds.). *Private Rental Housing in Transition Countries*. London: Palgrave, London, https://doi.org/10.1057/978-1-137-50710-5_5.
- Lux, M., P. Sunega. 2017. „Social Housing in the Czech Republic: The Change of a Trend?“ *Critical Housing Analysis* 4 (1): 81–89, <https://doi.org/10.13060/23362839.2017.4.1.327>.
- Mareš, P., T. Sirovátka. 2008. „Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 271–294, <https://doi.org/10.13060/00380288.2008.44.2.03>.
- Matoušek, R., P. Lang, S. Galan. 2020. *Úspěšnost dávek mimořádné okamžité pomoci na úhradu jistoty (kauce)*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Mifflin, E., R. Wilton. 2005. „No Place Like Home: Rooming Houses in Contemporary Urban Context.“ *Environment and Planning A: Economy and Space* 37 (3): 403–421, <https://doi.org/10.1068/a36119>.
- Mikulec, M., Š. Ripka, J. Snopek. 2017. „Bezdomovectví a vyloučení z bydlení v České republice.“ Pp. 113–148 in E. Lindovská (ed.). *Způsoby řešení bezdomovectví a vyloučení z bydlení: Analýza a komparace situací ve Francii, Velké Británii a v České republice*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Millar, J. 2007. „Social Exclusion and Social Policy Research. Defining Exclusion.“ Pp. 1–16 in D. Abrams, J. Christian, D. Gordon (eds.). *Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research*. West Sussex: John Wiley and Sons, <https://doi.org/10.1002/9780470773178.ch1>.
- MMR (Ministerstvo pro místní rozvoj). 2018. *Vybrané údaje o bydlení 2017 (červen 2018)*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj.
- MPSV (Ministerstvo práce a sociálních věcí). 2015a. *Sborník z Konsensuální konference o bezdomovectví v České republice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- MPSV. 2015b. *Koncepce sociálního bydlení České republiky 2015–2025*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- MPSV. 2019. *Nevyhovující bydlení a možnosti jeho řešení. Odpovědi na časté otázky obcí*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- MPSV. 2020. *Strategie sociálního začleňování 2021–2030*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- MPSV. [n.d.]. *Příspěvek na bydlení* [online]. MPSV [cit. 12. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/-/prispevek-na-bydleni>.
- Münch, S. 2012. „Social Exclusion and Housing.“ Pp. 377–380 in S. J. Smith (ed.). *International Encyclopedia of Housing and Home*. Amsterdam: Elsevier, <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-047163-1.00085-0>.
- Opletalová, M., M. Mikulášková, R. Matoušek, D. Beňák. 2019. *Náklady veřejných rozpočtů vyvolané bezdomovectvím a bytovou nouzí*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Ort, J., F. Pospíšil, Š. Ripka. 2016. *Bezpečnost a sekuritizace Romů v České republice. Zpráva z kvalitativního šetření*. Praha: Otevřená společnost.
- Pelikánová, A., M. Šmoldas. 2013. *Zmapování kapacit bydlení využívaného k ubytování sociálně znevýhodněných v obci Větrný s důrazem na soukromé ubytovny*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Pierson, J. H. 2016. *Tackling Poverty and Social Exclusion*. 3rd ed. Abingdon: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781315813967>.

- Potůček, M., L. Prudký, R. Svoboda, M. Šmídová (eds.). 2021. *Návrat lidí bez domova do bydlení. Konsensuální konference*. Praha: Centrum pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.
- Prokop, D. 2019. „Záleží na bydlení? Vztah nekvalitního bydlení a školních problémů dětí v chudých českých domácnostech.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 55 (4): 445–472, <https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.4.473>.
- Radostný, L., M. Růžicka. 2006. „Masokombinát Kladno: výzkumná zpráva.“ Pp. 242–287 in T. Hirt, M. Jakoubek (eds.). *„Romové“ v osídlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Rákoczyová, M., T. Sirovátka, I. Šimíková. 2019. *Vyhodnocení soustavy indikátorů Strategie sociálního začleňování České republiky pro roky 2014–2020*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Ripka, Š. 2012. *Analýza fungování existujících „sociálních ubytoven“ a návrhy řešení bytových potřeb nízkopříjmových skupin obyvatel s využitím těchto zařízení jako součásti systému sociálního bydlení: Lokalita Bílina*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Ripka, Š., E. Černá, P. Kubala. 2018. *Závěrečná evaluační zpráva. Dopady zabydlení po 12 měsících od nastěhování. „Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing)“*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Růžicka, M., L. Lupták. 2013. „Těžební limity prolomeny: Extrakce ekonomického a politického kapitálu z romského ghetta.“ Pp. 192–207 in L. Lupták (ed.). *Neoliberalismus a marginalita: studie z českého reálkapitalismu*. Brno: Doplněk.
- Růžicka, M., L. Toušek. 2014. „Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby.“ Pp. 117–141 in J. Šubrt a kol. (eds.). *Soudobá sociologie VI (Oblasti a specializace)*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Somerville, P. 1998. „Explanations of Social Exclusion: Where Does Housing Fit in?“ *Housing Studies* 13 (6): 761–780, <https://doi.org/10.1080/02673039883056>.
- SRO Families United Collaborative. 2015. *Living in the Margins: An Analysis and Census of San Francisco Families Living in SROs*. San Francisco: SRO Families United Collaborative.
- Sullivan, B. J., J. Burke. 2013. „Single-room Occupancy Housing in New York City: The Origins and Dimensions of a Crisis.“ *City University of New York Review* 17 (1): 113–143, <https://doi.org/10.31641/clr170104>.
- Szénássy, E., K. Kňapová, T. Dvořáková. 2017. *Jak zůstat člověkem v síti dluhů. Kvalitativní výzkum*. Praha: Ekumenická akademie.
- Šabatová, A., T. Sirovátka, I. Hradecký, M. Hollý, D. Nedělníková. 2019. „Vyjádření poroty konsensuální konference.“ Pp. 182–191 in M. Potůček, L. Prudký, R. Svoboda, M. Šmídová (eds.). *Návrat lidí bez domova do bydlení. Konsensuální konference*. Praha: Centrum pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.
- Šimíková, I., R. Trbola, J. Milota, M. Frišaufová, J. Vyhlídal. 2016. *Riziko ztráty bydlení a jeho prevence. Rozbor problému a vyhodnocení nástrojů*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Šolková, B. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit a ubytoven na území města Liberce*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- Toušek, L., V. Walach, P. Kupka, O. Plachý, K. Tvrďá, L. Lupták, A. Brendzová. 2018a. „Sociálně vyloučené lokality z pohledu sociodemografických ukazatelů.“ *Demografie* 60 (1): 21–35.
- Toušek, L., V. Walach, P. Kupka, K. Tvrďá, A. Brendzová, L. Lupták, T. Dvořáková, O. Plachý, K. Vanková. 2018b. *Labyrintem zločinu a chudoby: Kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. Brno: Doplněk.
- Trlifajová, L., J. Hurrle. 2018. „Stěhování chudých a vznik sociálně vyloučených enkláv

- na venkově z perspektivy místní samosprávy.“ Pp. 204–221 in J. Bernard (ed.). *Nic se tady neděje. Životní podmínky na periferním venkově*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- ÚÚR (Ústav územního rozvoje). 2012. *Sociální ubytovny jako dlouhodobé bydlení pro sociálně slabé. Závěrečná zpráva*. Brno: Ústav územního rozvoje ČR.
- Vašát, P. 2021. *Na jedné lodi. Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Praha: Academia, Sociologický ústav AV ČR.
- Večerník, J., M. Myslíková. 2015. *Chudoba v České republice: Kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Walach, V. 2015. „Advanced Marginality or Ghettoization? An Analysis of a Czech Socially Excluded Neighbourhood in Terms of Inhabitants' Representations.“ Pp. 141–188 in K. Nedbálková, K. Sidiropulu Janků (eds.). *Doing Research, Making Science: The Memory of Roma Workers*. Brno: Centre for the study of Democracy and culture.
- Walach, V., P. Kupka. 2016. „Prostorové vyloučení po česku? Od sociálně vyloučených lokalit dál.“ *ERA* 21 16 (4): 73–75.
- Walach, V., P. Kupka, A. Brendzová. 2021. „‘The Landlord Treads on Them, so Everything's fine': Exploitation and Forced Mobility in Substandard Private Rental Housing in Czechia.“ *Czech and Slovak Social Work* 21 (4): 132–148.
- Walach, V., P. Kupka, L. Lupták, K. Tvrdá, L. Toušek, A. Brendzová, O. Plachý, K. Vanková. 2019. „Dobývání kriminality: Reflexe viktimizačního šetření v českých sociálně vyloučených lokalitách.“ *Studia Ethnologica Pragensia* 5 (1): 45–60.
- Wang, R., R. Walter, A. Arafat, J. Song. 2019. „Understanding the Role of Life Events on Residential Mobility for Low-income, Subsidised Households.“ *Urban Studies* 56 (8): 1516–1532, <https://doi.org/10.1177/0042098018771795>.

Z obsahu 5. čísla:

Recenzované články

Systémové hodnocení kvality péče a služeb: inspirace z oblasti paliativní péče

Lucie Žáčková – Martin Loučka

Duševní zdraví, subjektivní zdravotní stav a osobní blahobyt ve vybraných okresech České republiky

Beatrice-Elena Chromková Maňea – Dana Hübelová

Mikroekonomická kvantifikace výhodnosti českého základního důchodového

pojištění dle parametrů pro rok 2023

Jiří Vopátek

Percepce principu solidarity a role státu v době před pandemií covidu-19 a v jejím

průběhu jako výzva pro sociálně-pedagogické působení v oblasti posilování a v jejím průběhu

sociální soudržnosti

Jiří Pospíšil – Ivana Olecká

Knihy, které nezesály

Knihy, které nezesály

Jan Keller připomíná knihu socioložky Dominique Méda „Práce jako mizující hodnota?“

Recenze

Knihy, které nezesály

Sociolog Jan Keller připomíná knihu „Le nouvel esprit du capitalisme“

Recenze

Recenze knihy „Dějiny lidí“

Recenze publikace „Financování zdravotnických systémů: v kontextu české

zdravotní politiky“

Kateřina Šámalová

Zpráva o konferenci Sociální politika 2022

Recenze knihy „Dějiny lidí“

Petr Šafařík

Informační servis

Zpráva o konferenci Sociální politika 2022

Vladimír Barák

ODBOBNÝ

Fórum sociální politiky (FSP) je odborným recenzovaným časopisem. Jeho vydavatelem je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

FSP vychází čtyřikrát ročně v minimálním rozsahu 32 stran, cena jednotlivého čísla je 80 Kč, celoroční předplatné činí 320 Kč.

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlíbku 1800/77, 193 00 Praha 9, e-mail: send@send.cz

<https://www.rilsa.cz/casopis/>

**Zemřel Atlas české sociální antropologie.
Josef Kandert (22. července 1943 – 8. prosince 2022)**

Atlas je obr, který na svých ramenou drží nebesa – a právě takovou úlohu Josef Kandert v české sociální antropologii po několik dekád zastával. Třebaže prvních dvacet let jako rytíř bez koně, učitel bez žáků, antropolog bez terénu a afrikanista zavřený v srdci Evropy, zůstal titánem, a měl to štěstí, že si to v následujícím období mohl vynahradiť. Byl přitom atlasem i v kartografickém a encyklopedickém smyslu, téměř nekonečným souborem informací o mimoevropských etnikách a jejich kultuře, zajímavým při poslechu, ale značně obávaným při examinaci.

Na počátku cesty, která k výjimečnému postavení vedla, stála šťastná volba, kdy Kandert v šedesátých letech nastoupil jako student na už značně destalinizovanou (a znovuspojenou) pražskou filosofickou fakultu. Zvolil si afrikanistiku a národopis, přičemž na prvním oboru tehdy v plné síle zářila plejáda badatelů mezinárodního věhlasu a na druhém nastupovala kohorta nadšených zájemců o mimoevropské kultury, výrazně ovlivněných anglosaským strukturním funkcionalismem. Obě školy na sebe navíc působily, diskutovaly a střetávaly se, dokázaly vytvořit prostředí pro plodnou výzkumnou práci. Na Kanderta přitom vedle „cizokrajných etnografů“ Ladislava Holého a Milana Stuchlíka asi nejvíc působil amatérský popularizátor „integrální antropologie“ Josef Wolf, ale rovněž Soňa Švecová, která aplikovala teoretické a metodologické podněty sociální antropologie v terénním výzkumu na Slovensku. I když Kandert musel spolu se svými učiteli překonávat řadu ideologických i čistě byrokratických obtíží, byla to dobrá škola (v níž ostatně nalezl i svou životní družku, amerikanistku Olgu Kandertovou) a zaujatý student plně využil také toho, že se již během studia stal asistentem kurátora afrických sbírek Náprstkova muzea. Zde navíc našel další sympatickou osobnost, tehdejšího ředitele Ericha Herolda, s nímž, ač původně indologem, sdílel zájem o umění subsaharské Afriky.

Výborní učitelé i osobní zájem vedli k tomu, že Kandert ani jako začínající badatel nezůstal u jediného tématu. Podílel se jak na výzkumech ve střední Africe (kapitola ve slavném sborníku *Social Stratification in Tribal Africa*, 1968), tak v tehdejší Československu a současně se snažil výsledky své práce teoreticky

Josef Kandert
© Archiv Olgy Kandertové

ukotvit (kandidátská disertace *Členství v totálních skupinách a chování jednotlivce*). Logickým důsledkem byla úspěšně rozvinutá kariéra (PhDr. 1967, CSc. 1970), která ovšem v čase nastupující tzv. normalizace nevedla za univerzitní katedru, nýbrž do ústraní pracovny v Náprstkově muzeu. Kandert se stal kurátorem africké sbírky, od roku 1974 vedl celé etnografické oddělení muzea a mohl podnikat výzkumné cesty (Etiopie, Maroko, Nigérie, Pobřeží Slonoviny, Zimbabwe), na druhou stranu obvykle nešlo o stacionární antropologický výzkum (ten naopak realizoval na slovenském Horehroní) a omezené byly i možnosti prezentace jeho výsledků. Vedle řady akademických článků na širokou plejádu témat (sociální život, materiální kultura, umění) se jednalo především o katalogy výstav a jen jedinou syntetickou práci – monografii *Afrika* (1984).

I když se s ním vyrovnal a naučil se v něm žít tak, aby mohl dělat dobrou odbornou práci, myslím, že tím „normalizační“ režim Kandertovi ublížil nejvíc. Drasticky omezil možnosti terénního antropologického výzkumu a stejně tak plodnou komunikaci se studenty, odbornou veřejností a koneckonců i širším publikem. Řada jeho učitelů a kolegů emigrovala, jiní se prostě báli a studenty vyučovat nemohli. Sociální antropologie se v sedmdesátých a osmdesátých letech opět stala nechtěnou, z politických důvodů zakázanou disciplínou. Z Kanderta se proto stal solitér, dovedný sběratel a kompilátor obrovského množství informací, zvláštní systematik, který neměl příležitost své systémy diskutovat a předávat dál, takže jim často málokdo další rozuměl. Byl Atlantem nesoucím na ramenou tíži celého oboru – který ovšem prakticky tvořil jen on sám.

Nové možnosti Kandertovi i sociální antropologii přinesl teprve pád komunistického režimu. Na jednu stranu zůstal vedoucím pracovníkem Náprstkova muzea (v devadesátých letech přitom působil i jako zástupce jeho ředitelky), ale současně začal vyučovat na pražské filosofické fakultě a na nově zřízených fakultách sociálních věd (zde byl v letech 1998–2004 rovněž vedoucím katedry sociologie) a humanitních studií, externě jezdil přednášet i do Plzně a Pardubic. Teprve ve zralém věku mohl rozvinout svoji misi obnovy, respektive nového založení oboru sociální antropologie v českých zemích, a to nejen jako vědec a pedagog, nýbrž i jako tvůrce koncepcí a organizátor. Kandert byl jedním z klíčových architektů studijních programů sociální antropologie a jako člen oborových a vědeckých rad, habilitačních a jmenovacích komisí se od počátku devadesátých let až do své smrti výrazně podílel na profilaci oboru. A nejen tohoto oboru, ale také již zmíněné sociologie, religionistiky (od roku 2012 šéfredaktor oborového časopisu *Religio*) a do jisté míry i afrikanistiky.

Rozsáhlé a výrazné učitelské angažmá Kandertovi rychle zajistilo habilitaci (1996) i profesuru (2005). Za všechno se ale platí. Je pravda, že Kandert jako padesátník a šedesátník získal obrovský vliv a stanul na vrcholu oborové hierarchie, ale současně mu to vzalo možnost rozsáhlejší nové výzkumné práce. Posledním velkým výzkumem, na němž se podílel, byla komunitární studie jihomoravského tzv. Filipova, realizovaná studenty a pedagogy Fakulty sociálních věd UK ve druhé polovině devadesátých let (rovněž editor závěrečného sborníku *Jihomoravský venkov po socialismu*, 2004). V případě dalších knih, které publikoval, šlo buď

o práci „ze zásuvky“ (s dvacetiletým zpožděním vydaná souborná studie Horehroní: *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*, 2004), nebo o díla teoretické povahy, která ovšem příliš nereflektovala aktuální poznatky (*Náboženské systémy*, 2010). Také časopisecky publikoval spíše jen drobnosti a příležitostné texty. Nelze se tomu divit, omezení vlastní výzkumné a publikační činnosti bylo daní za neobyčejně rozsáhlé učitelské a manažerské působení, důsledkem racionální volby, i tak je to ale pro obor škoda.

I když v různých životních etapách – především vinou vnějších podmínek – různým způsobem, Josef Kandert po vzoru svých učitelů zasvětil svůj život snaze o vybudování moderní české sociální antropologie. Na rozdíl od nich přitom nakonec slavil úspěch. Nad antropologií bděl doslova do konce svých dní, i v posledních letech a měsících jeho života, když už byl velmi nemocný, jsme se potkávali při různých disertačních a habilitačních řízeních, stále se zajímal o oborový časopis *Lidé města* a celou akademickou komunitu. Proto mě těší, že na rozdíl od mnoha (nikoli svou vinou) méně úspěšných koryfeů oboru, Kandert prožil jak jeho vynucený pád, tak obnovu a rozvoj. Držel svá nebesa jak v době, kdy pod nimi bylo pusto a prázdno, tak v časech hemžení a shonu. Jako jeden z účastníků tohoto mumraje mu za to srdečně děkuji!

Zdeněk R. Nešpor
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

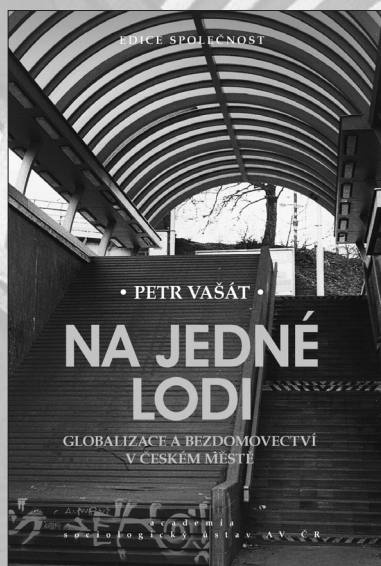
EDICE SPOLEČNOST

Nakladatelství Academia a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,

vydaly v koedici

**NA JEDNÉ LODI:
GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

Petr Vašát

Kniha je interdisciplinární a multimetodologickou studií bezdomovectví v Česku. Autor v ní čtenáři ukazuje, jak se bezdomovectví zhmotňuje na průsečíku politickoekonomických faktorů, jako jsou demokratizace společnosti nebo integrace do globální ekonomiky, a specifických doprovodných logik vznikajících na pomezí kultury ulice a určitých podmínek charakteristických pro českou společnost. Na pozadí případové studie Plzně a srovnání s některými prvky bezdomovectví ve Spojených státech a slumů v Latinské Americe tvrdí, že bezdomovectví není vyloučením ze společnosti, jak je obecně laickou i velkou částí odborné veřejnosti přijímáno, ale naopak systémovým komponentem současných měst.

Academia / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2021

356 s.

ISBN 978-80-200-3200-3

Doporučená cena 316 Kč

**ACADEMIA
NAKLADATELSTVÍ**

Knihu lze zakoupit v nakladatelství

Academia <https://www.academia.cz/>

na-jedne-lobi--vasat-petr--

academia--2021

**Sociologický ústav
Akademie věd ČR**

**GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

**Tomáš Profant: Kritika rozvoje:
Od kolonialismu k postrozvojové praxi**
Praha, Karolinum 2022, 174 s.

Idea rozvoje je založena na představách o lineárním vývoji světa, v jehož rámci je pak možné klasifikovat určité země či kultury jako méně a více rozvinuté. Tento ideový základ dává vzniknout mnoha praktickým implikacím v podobě rozvojových projektů, jež jsou iniciovány širokou škálou aktérů. Mohou jimi být mezinárodní finanční instituce, jako jsou typicky Světová banka nebo Mezinárodní měnový fond, a jejich půjčky spojené s požadavkem strukturálních reforem, podpory konkrétních projektů národními rozvojovými agenturami nebo i co do velikosti rozpočtu drobnější neziskové organizace. Projekty bývají rámovány jako *pomoc*, k níž má globální Jih coby silnější hráč morální závazek, a tedy jako veskrze pozitivní fenomén, proti němuž by jen těžko někdo vznášel námitky.

V akademické diskusi se však minimálně od osmdesátých let 20. století rozvíjí silná a systematická kritika ideologie rozvoje i jeho praxí. Spolupráce představitelů a představitelk této kritiky dala vzniknout společným projektům, jako jsou například sborníky *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (W. Sachs, Zed Books 1992) nebo *The Post-Development Reader* (M. Rahnema, W. Bawtree, Zed Books 1997), nikdy však neutváří jednotnou školu. I přes značnou pluralitu jejich přístupů a východisek je možné dané myšlenkové proudy označit jako *postrozvojové teorie*. Jejich základem je kolektivní snaha o dekonstrukci představy o rozvoji jako o utopistické postkoloniální vizi, která všem nabízí možnost dosáhnout totožných socioekonomických podmínek. Mimo snahu o problematizaci ideových základů rozvoje pojilo jeho kritiky a kritičky také přesvědčení o jeho neudržitelnosti, a tedy i nevyhnutelném brzkém zániku rozvojových představ i konkrétních projektů.

Dnes však vidíme, že rozvoj nikam nemizí, ba právě naopak. Jeho vliv narůstá a současně se diverzifikuje pole jeho aktérů, ať už se jedná o roli filantropických kapitalistů, či rozmach projektů zaměřených na sebedisciplinaci spotřebitele, jako je například koncept *fairtrade*. Na to reaguje i proměňující se debata na poli postrozvoje. Někteří autoři a autorky pokračují v kritice rozvoje v jeho základu a poukazují na nemožnost reformace, jiní se zase zaměřují na jeho praxi a snaží se rozlišovat mezi projekty, jež upevňují status quo rozložení globální moci, a mezi těmi, které mají potenciál progresivně nabourávat paradigma (T. Venkatatesan, S. Yarrow (eds.). *Differentiating Development: Beyond an Anthropology of Critique*. Berghahn Books 2014).

„Postrozvojový přístup se dnes nachází v ambivalentní situaci. Na jedné straně je mnohými odmítán jako příliš radikální, na druhé straně je mnoho jeho argumentů již akceptovaných“, cituje Tomáš Profant v úvodu své knihy Arama Ziaie (A. Ziai (ed.). *Third World Quarterly*, 2017, 38 (12) Special issue: The Development Dictionary @25: Post-Development and Its Consequences), jednoho z nejvýraznějších současných představitelů postrozvoje. Profant dodává, že obdobnou situaci sledujeme i v tuzemském kontextu. Ač si některá východiska postrozvoje nachází cestu do publikací věnujících se rozvojové spolupráci a ukazují tak určitý vliv, nejedná se rozhodně o pozornost výraznou ani kontinuální.

Právě Tomáš Profant je v české a slovenské debatě nejvýraznějším a také nejkonzistentnějším představitelem postrozvoje. Mezi jeho pracemi předcházejícími *Kritice rozvoje* můžeme zmínit například sborník *Mimo Sever a Jih: rozumět globálnímu nerovnostem a rozmanitosti* (O. Horký-Hlučňák, T. Profant. Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., 2015), do kterého vedle jeho celkové spolueditace přispěl také kapitolou diskutující právě vztah mezi postrozvojem a jeho kritikou, nebo *New Donors on the*

Postcolonial Crossroads Eastern Europe and Western Aid (Routledge 2019). Kritika rozvoje je prvním českým ucelným přehledem prezentujícím kořeny rozvojového myšlení, základy postrozvojových teorií i příklady možných praxí. Autor se postrozvojovými teoriemi nejen badatelsky dlouhodobě zabývá na akademické úrovni, ale také se otevřeně hlásí mezi jejich zastánce. Jeho motivací tak není východiska pouze představit, ale také obhájit jejich platnost.

Text čtenáře postupně provádí základy a vývojem rozvoje i kořeny postrozvojových teorií. Následně pak přechází do dialogu s jeho kritiky, podniká exkurz do souvisejícího tématu rasismu a končí debatou nad možnostmi postrozvojové praxe. V jedné z úvodních kapitol, v níž jsou představeny základy rozvojové ideologie a její kontinuity s aspekty koloniálního vládnutí, se autor mimo jiné vymezuje vůči častému označení inauguračního projevu prezidenta Harryho Trumana v roce 1949 (v němž zdůrazňoval důležitost amerických intervencí pro zajištění štěstí celého lidstva) za zlomový bod soudobého rozvojového uvažování, jak to činí například i Escobar, Sachs nebo Esteva (s. 18). Profant sice historickou kontextualizaci považuje za zásadní, jelikož pomáhá nasvítit arbitrárnost současné dominantní konceptualizace (s. 125), snahy o přesnou dataci momentu, od kterého můžeme hovořit o rozvoji, však označuje za bezpředmětné. Kapitola je přehlednou sumarizací procesů vedoucích k soudobé situaci, nicméně celkovému hlubšímu porozumění by jistě prospělo uvedení alespoň několika detailněji představených příkladů rozvojových praktik v praxi.

Následující kapitola je přehledem kořenů a vývoje postrozvojového uvažování. Autor jejím prostřednictvím především buduje potřebný základ pro kapitolu následující, pokrývající hlavní body diskuse mezi zastánci rozvoje a jeho kritiky. Jak již zmiňuji výše, autor se sám k postrozvojovým pozicím hlásí, pokouší se proto připomínky nejen představit, ale také sám vypo-

řádat. Možná i proto, že se tak děje na poměrně malém prostoru, některé argumenty místy působí lehce zkratkovitě. Příkladem může být moment, kdy autor pouze krátce a bez dostatečného uvedení kontextu upozorňuje na kontradikce v argumentaci kritičky postrozvoje Cheryl McEwan (s. 74). Toto upozornění sice může být na místě, nicméně v dané chvíli čtenář získává dojem, že se ocitá uprostřed debaty, do které není tak úplně vpuštěn. Současné pak toto místo působí dojmem, že se autor snaží postrozvojové pozice uhájit téměř za každou cenu. Což je škoda i s přihlédnutím nejen k akademické, ale i politické motivaci a k jím samotným několikrát zmiňovanému stanovisku, že je nutné svou kritiku prezentovat srozumitelně a přesvědčivě.

Přes tyto drobné připomínky však Profant přesvědčivě vypořádává většinu základních témat diskuse, jako je osočení postrozvoje z esencionalizace a romantizace globálního Jihu, homogenizace rozvoje, ignorování změn, ke kterým na poli rozvoje došlo. Argumentuje především, že diskurzivní analýza má ze své podstaty směřovat k nalezení společných charakteristik daného diskurzu, které ale následně umožňují studium jeho konkrétních projevů v praxi, je tedy pochopitelné, že na jeho úrovni dochází k jisté generalizaci. Dodává, že esencionalizace může být užitečná, a je třeba ji vnímat jako ambivalentní součást mocenských bojů (s. 69). V současné debatě mezi kritiky a zastánci rozvoje zaznívá argument, že je nutné rozvoj neodmítat čistě z ideologických pozic, ale důsledně zkoumat jeho konkrétní aplikace a individuálně posuzovat, zda dané projekty mohou vést k posilování globálních nerovností či zda mohou nabourávat paradigma (Venkatesan, Yarrow 2014). Zde však Profant uvádí, že často zmiňované změny a reflexe v rozvoji se většinou odehrávají pouze na rétorické úrovni, a nepropisují se tak do skutečné praxe rozvojového průmyslu (*aid industry*). Vzhledem k množství přetrvávající-

cích kontinuit lze tvrdit, že moc navzdory stále zůstává na jednom místě (s. 77). Otázkou, kterou Tomáš Profant v textu naznačuje a kterou si sama často při uvažování nad ideou i praxemi rozvoje kladu, je, do jaké míry lze vůbec hovořit o pozitivních dopadech rozvoje, když procesy s ním úzce spojené lidstvo dovedly až na práh současné klimatické krize.

Ve výčtu hlavních výtek vůči postrozvoji ze strany jeho kritiků a kritiček se objevuje i jeho politická motivace. Autor v kapitole určené vypořádání kritiky ponechává tento aspekt bez komentáře, odpověď na vymezení se vůči politické motivovanosti teorie však podává kniha jako celek. Autor sám (v návaznosti na Fergusonovo dílo *The Anti-Politics Machine*. Cambridge University Press 1990) považuje za zásadní otázku rozvoje politizovat a neuvažovat nad ním jako nad problémem, na který je možné reagovat pouze byrokratickými opatřeními. Profant následně na uvažování o kontradikcích a nových otevřených otázkách navazuje v závěru knihy, v němž se mu daří otevřít a naznačit další možné cesty, kterými by se bádání o rozvoji mohlo a mělo ubírat.

Dále v textu následuje nuancovaná konceptualizace rasismu v rozvoji, autor rozlišuje mezi různými typy rasismu a jejich aplikacemi. Zaměřuje se sice hlavně na identifikaci podob rasismu objevujících se v rozvojové spolupráci, vypracovaná klasifikace však má potenciál univerzálnějšího využití.

Závěrečná kapitola je opět částečně motivována snahou vypořádat kritické připomínky vůči postrozvoji, tentokrát mírně na neuplatnitelnost myšlenek v praxi. Profant jednak deklaruje, že každá změna začíná myšlenkou, a tedy u praxe postrozvoje musí začít změnou myšlení (s. 116). Současně ale také představuje několik příkladů postrozvojových praxí. Vychází z definice stanovující postrozvojovou praxi jako praktiky, jejichž ekonomické aktivity nesledují kapitalistickou logiku, odebírají roz-

hodování elitám a vrací jej lidem, zajímají se o lokální kulturu, kritizují západní vědu jako jediný zdroj poznání a narušují koloniální systém vykořisťování (s. 109). Skrze tuto teoretickou definici nachází v praxi příklady konceptu *buen vivir*, který je součástí ekvádorské ústavy, hnutí zapatistů a koncept *Nerŭstu* jako příklad praktiky vycházející z globálního Severu.

Souhrnem je možné říct, že *Kritika rozvoje* je důležitým počinem, jenž v tuzemské diskusi výrazně chyběl a jenž může sloužit jako potřebný odrazový můstek pro otevření tématu rozvoje v českém akademickém kontextu, a přináší přesvědčivé argumenty, proč by postrozvoj neměl zůstat v pozici marginálního tématu. Skrze důsledné promýšlení praktických aplikací postrozvoje autor také ukazuje, že nejde o pouhý myšlenkový experiment, ale o užitečný úhel nahlížení současného globalizovaného světa, jenž skýtá potenciál uvažovat nad jeho alternativami. Autorovo pojetí je současně inspirativním příkladem angažovaného vědního přístupu. Ukazuje, že je možné nerezignovat na radikalitu, která není motivována snahou o hyperkritičnost, ale úmyslem postihnout důsledně kořeny problému a dekonstruovat jej bez uchýlení se k solipsismu.

Layla Bartheldi

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova

**Lucie Vidovičová, Marcela Petrová
Kafková, Barbora Hubatková, Lucie
Galčanová Batista: Stárnutí na venkově:
Podoby aktivního stárnutí a kvalita
života v rurálních oblastech**
Praha/Brno, Sociologické nakladatelství
(SLON) 2018, 141 s.

Publikace *Stárnutí na venkově: Podoby aktivního stárnutí a kvalita života v rurálních oblastech* navazuje na předchozí publikaci autorského týmu s názvem *Stáří ve městě, město v životě seniorů* z roku 2013.

Obě publikace se řadí do výzkumného směru sociální a environmentální gerontologie. Předmětem sociální gerontologie či synonymně gerontosociologie je zkoumání a vysvětlování sociální podstaty a konsekvencí stárí a stárnutí, přičemž otázka fyzického prostoru, v němž se stárnutí jedinců odehrává, byla dlouho výzkumníky opomíjena. Environmentální gerontologie se pak na zmíněnou otázku specificky zaměřuje a je definována jako zkoumání a vysvětlování vztahu mezi osobami v seniorském věku a jejich sociálním a fyzickým prostředím a jeho optimalizace. Předpokladem tohoto přístupu je, že prostředí působí na jedince ve formě neustále se modifikujících požadavků a tlaků, s nimiž se jedinec vyrovnává (přízpůsobuje se) skrze kompetence, jimiž disponuje a které jsou odvislé od jeho psychických a sociálních atributů a fyzických schopností. Požadavky pak mohou působit stimulačně, a tedy vyvolávat pozitivní adaptivní chování, naopak nedostatek požadavků nebo přehnané požadavky prostředí vyvolávají tzv. maladaptivní chování. Environmentální gerontologie nepracuje pouze s hypotézou podlehnutí (předpoklad, že se snižujícími kompetencemi klesá i adaptabilita a jedinec podléhá vlivu prostředí), ale i s agencí jedince a reciprocitou, které znamenají, že osoby staršího věku při zapojení svých kompetencí aktivně přetvářejí prostředí vstříc svým potřebám (hypotéza environmentální proaktivity). Nezanedbatelnou premisou environmentální gerontologie dále je, že v seniorském věku dochází k posílení souvztažnosti mezi osobou a prostředím, respektive ztrátou zdrojů spjatá s věkem vede k přimknutí se k sociálnímu světu a fyzickému prostoru, v nichž jsou dotyční ukotveni, a z této přináležitosti čerpají prospěch (L. Vidovičová et al. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. Praha/Brno: Sociologické nakladatelství (SLON) 2013, s. 30–50).

Jak vyplývá z názvů, první z dvojice publikací se zaměřuje na podobu stárnutí

ve městech České republiky, druhá, zde recenzovaná publikace se pak zaměřuje na stárnutí v oblastech rurálních, tedy na heterogenním českém venkově.

Po obecnějším představení zkoumané problematiky a přístupu k ní v Úvodu knihy je čtenář seznámen s východisky, z nichž publikace a realizovaný výzkum vycházejí. Jedná se jednak o stručný výklad výše popsaných přístupů, jednak o specifika, která jsou spojena s faktem, že v tomto případě je zkoumáno prostředí, které je české a venkovské. Stárnutí ve venkovské oblasti je spojeno se dvěma základními kontradiktorními předpoklady – jednak je to jeho rizikovost spjatá s nižší hustotou veřejné či občanské vybavenosti (jako jsou obchody a různé druhy služeb), jednak sdílená (a to i na úrovni veřejných politik) představa venkovské idylly, tedy málo proměnlivé „přirozeně“ fungující komunity. České venkovské prostředí se však po desítky let dynamicky mění, a to např. skrze gentrifikační procesy či propad zemědělské produkce a zaměstnanosti v zemědělství a s tím spojenou změnu rázu venkovské krajiny. Hypotézami, na jejichž základě lze předpokládat specifické kvality venkovského života, jsou intenzivní sociální vztahy lokálních komunit, blízkost přírodě (která je chápána jako typ „estetického kapitálu“), pocit bezpečí a absence strachu z kriminality a nakonec silný vztah k místu, který přispívá k potvrzování vlastní identity. Jak již bylo zmíněno, rizikovost stárnutí na venkově je dána úbytkem veřejných služeb, včetně veřejné dopravy, který souvisí s úbytkem příležitostí k sociálnímu kontaktu. Druhým rizikovým faktorem je výrazná proměna prostředí, která bez ohledu na svou kvalitu může přispívat k pocitům osamění či bezmoci. V tomto kontextu lze dokonce stárnutí na venkově pojímat jako dvojí znevýhodnění. Různé studie pak poukázaly na paradox relativně vysoké subjektivní spokojenosti seniorů ve venkovských oblastech při horších objektivních indikátorech kvality života, to je pak inter-

pretoováno jako „paradox spokojenosti“ nebo jako „stoické přijetí“ horších podmínek (s. 15–18).

Další kapitola je věnována aktivnímu stárnutí jakožto konceptu a politice (s. 19–22). Koncept „aktivního stárnutí“ definovala a zpropagovala Světová zdravotnická organizace a v jeho duchu jsou formovány seniorské politiky na úrovni Evropské unie i v České republice (někdy je též užíváno sousloví „aktivní a zdravé stárnutí“). Pronikání tohoto konceptu do naší každodennosti skrze média ilustrují autorky na reklamách propagujících doplňky stravy či léčiva, v nichž se setkáváme se spokojenými seniory provozujícími vysokohorskou turistiku (s. 19). V tomto ohledu je možná škoda, že autorky zůstaly jen u ilustrativního příkladu a neprovedly analýzu (či na ni neodkázaly), která by zachycovala různé podoby toho, jak jsou aktivní stárnutí, stereotyp aktivního seniora či seniora obecně zobrazovány v reklamě a médiích.

Světová zdravotnická organizace definuje aktivní stárnutí jako „proces co nejlepšího využití příležitostí pro zdraví, participaci a bezpečnost ke zlepšení kvality života v průběhu stárnutí“, aktivní se vztahuje k „pokračující participaci ve všech oblastech života, tedy v oblasti společenské, ekonomické, kulturní, duchovní i občanské, nejen na schopnost fyzické aktivity či participace na trhu práce“ (s. 20, citováno dle WHO. *Active Aging: A Policy Framework* [online]. WHO Department of Ageing and Life Course 2002 [cit. 9. 10. 2018]. Dostupné z: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67215/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf?sequence=1&isAllowed=y). Představený koncept směřuje k jedinci a jeho kvalitě života, pro kterou má společnost vytvářet podmínky. Nicméně inherentně tento koncept znamená také udržení produktivity v ekonomickém či sociálním smyslu (prodloužená participace na trhu práce, sebevzdělávání, dobrovolnictví či péče), a tedy snížení zátěže sociálních

a zdravotních systémů. Kritika konceptu aktivního stárnutí se pak vztahuje k přenesení odpovědnosti na jedince, normativnosti a antiageing rétorice – stárnutí, spjaté s křehkostí a pasivitou, je prezentováno jako nežádoucí. Na základě objevujících se kritik pak Světová zdravotnická organizace začala znovu používat pojem zdravého stárnutí, kterým se rozumí rozvoj a udržování funkčních schopností (tzn. schopností umožňujících autonomii) za účelem životní spokojenosti či well-beingu ve vyšším věku (s. 19–22).

Prostorovou dimenzi aktivního stárnutí pak představuje další koncept Světové zdravotnické organizace, a sice „Města a komunity přátelské k věku“ – jak název napovídá, koncept byl prvotně spjatý především s městským prostředím, problematika rurálního prostředí do něj pronikla až později. Koncept města přátelského věku zahrnuje příležitosti podpory zdraví, participaci a bezpečí s cílem zajištění kvality života a důstojnosti. Konkrétně se pak jedná o osm oblastí – „venkovní prostředí a budovy, doprava, bydlení, sociální participace, respekt a sociální inkluze, občanské zapojení a zaměstnanost, komunikace a informace, komunitní podpora a zdravotní služby“ (s. 23).

Dále autorky rozebírají obecný předpoklad či stereotyp, že venkov je prostředím deficitním oproti městu, který zasahuje jak laické chápání, tak tvorbu veřejných politik, kdy se a priori předpokládá, že senioři žijící na venkově jsou ohroženou skupinou (podobně jako „chudí“ a „marginalizovaní“). Se specifickými kvalitami venkovského prostředí se v tomto ohledu nepochybně, popř. jsou vnímány jako nepodstatné či „exotické“. Tato „městská hegemonie“ pak negativně ovlivňuje politiky přijímané pro venkovské prostředí, kdy se nefunkčním způsobem přejímají kroky z městského kontextu (s. 25–28).

Pro design vlastního výzkumu byla zvolena typologie venkova Ondřeje Petra z roku 2015, která dělí malá sídla do šesti

kategorií, a sice malá města do 5 000 obyvatel, přechodné obce s městskými znaky, přechodné obce ostatní, venkovské obce I. kategorie, venkovské obce II. kategorie (významně venkovské) a venkovské obce III. kategorie (extrémně venkovské) (s. 34–35). Na tomto místě publikace může čtenáři do jisté míry chybět odůvodnění, proč byla zvolena právě tato typologie, stejně jako lze považovat za škodu, že v dále představených analýzách dat se nijak nepracuje s dalšími představenými typologiemi českého venkova, neboť i ty by mohly přinést do analýz zajímavou perspektivu – jedná se o typologii obcí dle potenciálu rozvoje, vzdálený a suburbánní venkov a klasifikaci dle míry znevýhodnění.

Vlastní výzkum, který tvoří hlavní část publikace, vznikl v rámci projektu „Stárnutí na venkově: nezodpovězené otázky environmentální gerontologie“, a sestává z kvantitativní a kvalitativní části. Kvantitativní dotazníkové šetření bylo realizováno na populaci osob ve věku 60 a více let bydlících v obcích do 5 000 obyvatel. Dotazník zahrnoval jak oblast osobního života (bydlení, mobilita, soběstačnost, vztahy a sociální participace), tak otázky života v obci (hodnocení obce z hlediska dopravy, služeb, volnočasových aktivit, prostředí, bezpečnosti či sousedství). Šetření bylo realizováno skrze kvótní výběr (kvóty byly stanoveny na pohlaví, věk, vzdělání, region ČR a typ obce dle výše představené typologie tak, aby odrážely parametry populace dle Sčítání lidu, domů a bytů 2011). Sběr dat byl realizován metodou CAPI a dosáhl N = 1 239 respondentů (s. 38–40).

Navazující kvalitativní výzkum byl pak realizován skrze polostrukturované rozhovory, těch bylo uskutečněno celkem 20 s 21 komunikačními partnery, přitom bylo dosaženo pestrosti vzorku z hlediska rozložení mužů a žen, jednotlivých věkových kohort seniorského věku i úrovně vzdělání. Autorky samy jako určitý limit uvádějí nadreprezentovanost moravských obcí a naopak nezastoupenost odlehklých

sídel a sídel v regionech s vysokým podílem těžkého průmyslu. Rozhovory byly vedeny dle scénáře, který měl tematický přehled s výše popsáním dotazníkovým šetřením. Nahrávky rozhovorů byly následně přepsány a dle přepisu kódovány, analyzovány byly pak za využití principů zakotvené teorie (s. 40–42).

Kapitola „Aktivní stárnutí očima seniorů a senierek na venkově“ (s. 45–52) poukazuje na kontrast mezi pojetím aktivního stárnutí jakožto účasti na převážně formalizovaných/institucionalizovaných volnočasových aktivitách a životním způsobem seniorů na venkově. Venkovští senioři zdůrazňují nutnost fyzické práce a nedostatku času či příležitostí na „zábavu a koníčky“, aktivní životní styl spjatý s městským prostředím naplňují zejména ti senioři, kteří se do obce přistěhovali, nikoli starousedlíci, a jde v tomto ohledu o přenesení městského životního stylu do venkovského prostředí. Venkovské aktivní stárnutí má pak zejména podobu tzv. venkovské činnorodosti, tedy činností spjatých s péčí o dům a jeho okolí a dalšími aktivitami spojenými se zajišťováním různých potřeb. Tyto činnosti jsou spjaty s pocitem smysluplnosti a sebepotvrzováním (pozitivní zkušenost zvládnutí dané činnosti). Tato činnorodost není pouze vnímána jako žádoucí, ale je i nutností vyplývající z materiality venkova, zároveň se vymyká běžně chápaným kategoriím „produktivní činnost“ a „volnočasová aktivita“.

Další část analýzy je věnována sociálním vazbám venkovských seniorů (s. 53 až 59). Do popředí zde vystupuje zjištění, že komunikační partneři se vnitřně vymezují vůči představě osamělých, křehkých a nesoběstačných seniorů (zejména „babiček“), kteří jsou pro ně „ti druzí“, odlišní od nich samotných, např. na základě ekonomického kapitálu, schopnosti práce na internetu, zdravotní situace aj. Nicméně dle dotazníkového šetření má většina seniorů někoho z rodiny v dostupném okolí, třetina pak bydlí ve vícegeneračních domech – to pak

souvisí s oboustrannou pomocí. Sousedské vztahy pak z výzkumu vyplývají jako přátelské a neproblematické, založené většínou na letité vzájemné známosti – i toto nastavení je typické pro venkov a méně pro města. Nepřekvapivě se však i zde vyskytuje odtažitosť či konflikty.

Zájem o dění v obci pak dle zjištění souvisí se vzděláním seniorů a s pocitem příslušnosti k místu, předznamenává také zapojení do dobrovolnických či spolkových aktivit. Byla však identifikována i početná skupina seniorů občansky pasivních, kteří mohou být ohroženi sociálním vyloučením v důsledku oslabených sociálních vazeb (s. 59–63).

Samostatná kapitola je věnována také infrastruktuře, respektive dostupnosti zboží a služeb, která je v souvislosti se sníženou mobilitou klíčová. Setkáváme se zde např. s poznatkem, že nákupy znamenají kromě obstarání potřeb také prvek struktury dne a způsob, jak vyplnit čas, a jedná se tedy o aktivitu frekventovanou. Nákupní zvyklosti se částečně liší dle typu obce a souvisejí i s přetrvávající částečnou potravinovou soběstačností obyvatel venkova (pěstování vlastních plodin, chov hospodářských zvířat). Ačkoli data ukazují na téměř všeobecnou dostupnost aspoň jednoho obchodu s potravinami v obci, ukazuje se, že senioři často oproti nim preferují větší obchody ve městech (a to z důvodu lepší ceny a sortimentu). Prostor dostávají i poznatky týkající se specifických strategií, jako např. že pro seniory, kteří mají problémy s chůzí, může být paradoxně dostupnější vzdálenější obchod v dosahu veřejné dopravy, oproti obchodu v obci, ke kterému je nutné dostat se delší pěší chůzí (s. 63–69).

I hodnocení dostupnosti různých veřejných a dalších služeb a institucí v obci odráží často nejen heterogenitu venkova, ale také subjektivní a individuální potřeby seniorů. Podstatným zjištěním je, že zajištění formalizované sociální péče o seniory v obci většinou chybí a že komunikační

partneři ve výzkumu tento fakt sice akcentovali, ale nikoli ve smyslu nenaplněné potřeby pro ně samotné, ale (podobně jako jsme se s tím setkali u představy osamělých vesnických seniorů popisované výše) pro jiné, „ty druhé“ seniory (s. 75). Fakt, že kvalitativní výzkum nezahrnuje také seniory s významněji sníženou soběstačností, kteří by mohli vypovídat o zkušenosti, kdy jsou na péči odkázáni v podmínkách venkova, lze označit za jistou slabinu, neboť by tyto zkušenosti mohly významně dokreslit specifika venkovského prostředí a také poskytnout cenné informace využitelné při tvorbě sociálních politik.

Jako zásadní rozdíl mezi městským a venkovským prostředím se pak jeví pocit bezpečí, který je mezi seniory nejvyšší ve vesnických obcích a snižuje se v obcích městského typu a který tvoří významnou komponentu kvality života v rurálním prostředí v seniorském věku. Bezpečí spoluutváří neformální sociální kontrola a osobní vazby mezi sousedy, naopak prvky snižující vnímanou úroveň bezpečí jsou hustá doprava a absence či neudržovaný stav chodníků a cyklostezek (s. 77–79).

Závěrem celé analytické části publikace je pak výpočet indexu přátelskosti k věku, založený na údajích z dotazníkového šetření, který je konstruován tak, aby umožňoval srovnatelnost s dříve realizovaným šetřením v městském prostředí. Potvrdilo se, že z hlediska indexu, který vychází z hodnocení dvou vybraných aspektů života v obci, a sice venkovního prostředí a dopravy, vycházejí lépe malá města a obce jim podobné (tzv. přechodného typu) než malé obce rurálního charakteru. Nicméně data neukázala na žádný vztah mezi typem venkovské obce a úrovní štěstí, subjektivně hodnoceným zdravím, osamělostí a celkovým hodnocením sousedství a komunity (přitom v analýze městského prostředí korelace těchto oblastí s mírou přátelskosti k věku zjištěna byla), jinými slovy, horší hodnocení některých prvků ve venkovských obcích nesnižuje nutně spo-

kojenost seniorů s různými aspekty jejich života (s. 86–92).

Publikace *Stárnutí na venkově: Podoby aktivního stárnutí a kvalita života v rurálních oblastech* představuje příklad robustního a kvalitně provedeného výzkumu zacíleného na specifickou, jinými sociálněvědními výzkumy v kontextu České republiky nedostatečně pokrytou společenskou skupinu. Publikace přináší zejména inovativní pohled na koncept aktivního stárnutí, jehož přirozená, tedy neformalizovaná podoba se liší od dominantního pojetí aktivního stárnutí jakožto v zásadě městského životního stylu. Dalším významným příspěvkem této publikace je aplikace konceptu přátelství k věku do českého venkovského prostředí. Ačkoli je publikace primárně odborného charakteru, jsem přesvědčená, že je přístupná i čtenářstvu bez sociologického znalostního zázemí, a může tak být užitečná také odborníkům z jiných oborů, pro které je téma relevantní. Největší užitek pak budou mít ti čtenáři, kteří se rozhodnou nastudovat si jak tuto publikaci, tak její „sesterskou“ publikaci *Stáří ve městě, město v životě seniorů*.

Martina Veverková
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Marie Bohatá a kolektiv: *Etika a integrita veřejné správy*
Praha, Grada 2021, 175 s.

Uplatňování etiky a integrity ve veřejné správě je interdisciplinární téma, které kloubí na jedné straně zájem zapadající do repertoáru veřejné politiky, na straně druhé se zabývá celospolečenskými otázkami. V prostředí veřejné správy téma etiky nepřitahuje zájem pouze akademických čtenářů, ve své podstatě je toto téma relevantní pro každého občana České republiky. Autorský tým je tvořen akademickými odborníky na statistiku, ekonomiku, veřejnou správu, podnikový management i právo.

Mezioborová spolupráce na tématech, jako jsou etika, integrita, střet zájmů, korupce či diskriminace, přináší čtenáři příslib uvědomělého přístupu k tématům v prostředí veřejné politiky a reflexivní přístup ve zpracování problematiky i tvorby predikcí možného vývoje ve veřejné správě. Autoři mají navíc rozsáhlé zkušenosti v oblasti různých vědních disciplín, mají blízko nejen k základnímu výzkumu, ale i k jeho aplikované podobě a disponují zkušenostmi z veřejné i komerční sféry. Monografie *Etika a integrita veřejné správy* vznikla pro všechny, kteří mají zájem o nejnovější poznatky k formování etické politiky a prosazování etiky a integrity, od úředníků až po studenty společenskovědních oborů. Cílem monografie je nastínit situaci etického rozhodování v prostředí veřejné správy, osvětlit otázky týkající se klíčových etických problémů jako korupce či střet zájmů a dále přinést přehled nekonvenčních nástrojů pro etické řízení. Jedná se o teoretickou práci, kterou autoři slibují ilustrovat poznatky z empirického výzkumu provedeného v rámci řešení projektu TA ČR „Etika ve veřejné správě“.

Monografie je členěna do pěti kapitol, které jsou řazeny od obecnějších ke konkrétnějším, jednotlivé kapitoly jsou dále členěny do podkapitol. V první kapitole „Obecně o etice a integritě“ autoři vymezují základní pojmy a zaměřují se na etiku, morálku a právo, poskytují čtenáři exkurz do etymologicko-filozofického pozadí pojmu dobro a dále pak hodnot a ctnosti. Argumentují, že etické hodnoty, normy a standardy jsou to, čím jsou lidé ve veřejné správě řízení kromě právních pravidel, proto je důležité se jimi zabývat. Kapitola dále vymezuje několik dalších pojmů od politické etiky až po samoregulace ve veřejné správě, které mohou být formovány například skrze etické kodexy. Nakonec se autoři zabývají integritou především v pojetí Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) a popisují strategii OECD v boji proti korupci a propagování integrity.

V druhé kapitole „Etická specifika veřejné správy“ se autoři zaměřují především na témata, jako jsou modely vládnutí, byrokracie, pojmy efektivnost, efektivita. Dále kapitola pojednává o diskrečním rozhodování a diskreci ve vztahu k veřejnému a soukromému sektoru. Autoři v této kapitole dále přináší vhled do moderních trendů posilujících etiku a integritu ve veřejné správě. Přichází s modely vycházejícími z podnikatelského sektoru, které do veřejné správy integrují prvky společenské odpovědnosti. Vysvětlují pojmy *otevřeného vládnutí*, které slouží k otevřenosti, transparentnosti a boji proti korupci. Zajímavý vhled poskytuje vysvětlení pojmu *síťové vládnutí*, které funguje na principu odrážení motivací občanů skrze síť partnerství. Základem tvorby veřejných politik jsou náměty „zdola“ a principem je spolupráce velkého množství aktérů.

Třetí kapitola s názvem „Etická rozhodování“ představuje základní úkony související s morálním jednáním. Autoři velmi krátce vysvětlují, co je kompetence pro etické rozhodování, morální představitost, co znamená ujasnění si smyslu etické odpovědnosti, stanovení priorit či morální identifikace. Čtenář v této kapitole dále krátce nahlédne do světa etického rozhodování teleologického a deontologického, seznámí se s pojmem *princip zlatého pravidla* vycházejícím z křesťansko-židovské tradice. Autoři se v této kapitole zabývají i etickým rozhodováním v osobním životě (mimo veřejnou správu). Za podstatný považují závěr třetí kapitoly, ve kterém autoři popisují, jak pracovat s etickými problémy a zdůrazňují důležitost diskuse nad hypotetickými situacemi, protože právě tak jsou posilovány etické kompetence.

Čtvrtá kapitola „Etická infrastruktura a její hlavní komponenty“ představuje nejvyšší čtenářský přínos z celé monografie, a to co se obsahu i struktury textu týče. Autoři se zabývají etickou infrastrukturou, rozdělují nástroje etického řízení na formální a neformální, které dále rozdělují na

komunikaci, dozor, sankce a pobídky. Autoři zde zdůrazňují, že ač jsou formální nástroje jako etický kodex nebo ombudsman často více vidět, podstatnější mohou být ty neformální nástroje, které vychází z povahy pracovního prostředí. Jedná se o povedený úvod pro následující podkapitoly zabývající se již konkrétními etickými nástroji. Konkrétní nástroje, které autoři v kapitole představují, jsou *etický kodex*, *etický a sociální audit* a *monitoring*, *whistleblowing*, *řízení rizik*, *compliance*, *vzdělávání a trénink*, *etické vedení* a *organizační struktura*. Dozvídáme se definice, využití, přínosy i limity u většiny těchto nástrojů. Především přehledně strukturovaná a věcná podkapitola představující nástroj *compliance*, který se běžně používá spíše v soukromém sektoru než ve veřejné správě, přináší poměrně inovativní myšlení. Podle autorů jsou některé postupy užívané v soukromém sektoru žádoucí i ve veřejné správě. V závěru podkapitoly autoři nabízejí možnosti, jak tento nástroj používat ve veřejné správě.

Závěrečná kapitola monografie se zabývá „vybranými etickými problémy veřejné správy“. Tato kapitola rozpracovává problematiku střetu zájmů, korupce, lobbingu, diskriminace a výkonu vlastnických práv ve státních společnostech. V podkapitolách se čtenář dozvídá o vymezení jednotlivých problematik, nástrojích pro jejich řešení a u některých i o současných českých či evropských kontextech. Autoři v této kapitole replikují relevantní části českého zákona i nelegislativní materiály, pracují s definicemi iniciativ OECD i EU. Zde monografie končí, aniž by se čtenář dočkal závěrečných shrnutí.

Ačkoliv se v monografii objevuje řada velmi zajímavých a důležitých idejí rozvíjejících problematiku etiky ve veřejné správě, bohužel kvůli nekonceptnímu pojetí celé monografie tyto poznámky mnohdy zanikají. Obsahová i formální nejednotnost je jedním ze zásadních nedostatků celého textu. Monografie je výsledkem spolupráce šesti autorů, což textu dodávalo příslib

různorodé optiky. Pokud by se autorský tým rozhodl zaměřit se na nejpodstatnější témata z dané problematiky, která by v monografii hlouběji rozvíjel, jsem přesvědčena, že by interdisciplinární zpracování tematiky přineslo velmi zajímavé výsledky. Zpracování monografie je nicméně zaměřeno spíše na nastínění dlouhé řady témat, která se problematiky etického řízení ve veřejné správě dotýkají. Tento způsob zpracování má své výhody, jako například širší informací, které čtenáři poskytnou prvotní vstup do tematiky. Nicméně v tomto případě zapříčinil značnou neucelenost celé monografie a neprovázanost mezi jednotlivými kapitolami, dokonce i podkapitolami. Kromě obsahové stránky k tomuto dojmu přispíval i výrazný kontrast ve strukturu a stylizaci textu v rámci jednotlivých kapitol. V textu mnohdy dochází k situacím, kdy čtenáři není jasný kontext uváděných informací a jejich vztah k tématu veřejné správy.

Struktura samotné monografie bohužel nepřispívá ke čtivosti textu. V monografii chybí jasný teoretický rámec a nakonec i závěr. Pro účely monografie jistě není potřeba problematiku zasazovat do kontextu velkých teorií, proto autoři primárně zvolili vhodnou metodu definování relevantních pojmů. Vymezení základních pojmů se autoři vesměs věnovali první dvě kapitoly. Problémem ovšem je, že ne všechny pojmy, které se v prvních kapitolách objevily, fungovaly relevantně pro obsah celé monografie. Nefunkčnost teoretického zakončení problematiky nicméně podtrhuje třetí kapitola, jež namísto propojení pojmů v jasný teoretický rámec přináší bez jasného rozhodování. Ve třetí kapitole autoři například věnují pozornost etickému rozhodování v praktickém životě (s. 71–75), nicméně tyto poznatky pouze velmi okrajově vztahují k veřejné správě. Právě v této kapitole by mohl být prostor věnovaný specifické profesi úředníka ve veřejné správě, prostředí a struktuře, ve kterých pra-

cuje, aktérům, se kterými jedná, či tlakům, kterým může být v praxi vystavován. Čtvrtá kapitola naopak, až na výjimky, perfektně splňuje očekávání, se kterými čtenář může ke knize přistupovat. Informace v této kapitole jsou formulovány věcně a podkapitoly drží poměrně jednotnou strukturu. Autoři zde velmi přehledně představují trendy, které lze do etického řízení vnést. Právě tato kapitola mohla být rozpracována rozsáhleji do větší hloubky v rámci českého kontextu. Velkým nedostatkem struktury monografie je absence závěru. Závěrečné části textu by nepochybně prospěla doporučení od autorů, predikce možného vývoje etického řízení ve veřejné správě nebo alespoň shrnující část.

Celou monografii provazuje formální nedostatek týkající se práce se zdroji, který zásadně snižuje akademickou relevanci celé publikace. Hned v úvodu první kapitoly (s. 10) autoři vymezují pojmy *jednání* a *chování* pomocí zdroje Wikipedie. Stejný fenomén se objevuje u definování a ukotvení například pojmu *dobra* (s. 19), v této části působí umístění definice z Wikipedie vedle autora zabývajícího se praktickou filosofií poněkud nepatříčně. S citováním zdrojů nejasného původu se dále v monografii setkáváme ještě na několika dalších místech napříč různými kapitolami. Například u pojmů *politika* (s. 28) a souvisejícího pojmu *policy*, který byl využíván v řadě vědeckých publikací. Pojem *policy* je nepochybně podstatný při řešení problematiky týkající se veřejné správy, jež je úzce vázána na problematiku politického řízení, je proto škoda, že autoři zde zvolili raději zdroj formulovaný neznámým autorem. S problémem uvádění neakademických zdrojů je v monografii často spojen i problém laicky působících formulací a frází, což obecně v některých částech značně snižuje serióznost celého textu. Příkladem může být podkapitola o nástroji *whistle-blowing* (s. 98–104), nejedná se o příliš známý pojem, je tedy větší potřeba jej jasně definovat. Autoři se nicméně rozhodli tento

pojem uvést doslovnou citací z Wikipedie takto: „Wikipedie vymezuje whistleblowing následovně: Whistleblowing (z angličtiny doslova hvízdání na píšťalku) je termín z přelomu 60. a 70. let 20. století...” (s. 98) V tomto případě se nicméně jedná o výrazné narušení formální, ale i obsahové stránky textu.

Vzhledem k tomu, že autoři v úvodu zmiňují i zapojení empirického výzkumu, který vycházel z grantového projektu, je také zklamáním, že se jej autoři nesnažili do monografie více integrovat. Např. monografií se objevují grafická zpracování výzkumných výsledků. Je velká škoda, že když už se autoři rozhodli do textu empirickou část zařadit, že tak učinili pouze velmi okrajově a nekonceptně. V první kapitole se objevuje graf, který má představovat nejzávažnější etické problémy veřejné správy (graf 1, s. 27). Obsah grafu není v textu nijak uveden, dokonce ani zmíněn. Dále v textu se nahodile objevují další grafy s výsledky výzkumu, což může být pojato i jako zpestření textu o zajímavé vizuály. Jako problematické shledávám zavádějící interpretace, které navozují dojem, že výzkum mapuje zkušenosti všech úředníků, nejen výzkumného vzorku, jako zde: „Empirický výzkum provedený autory této monografie ukázal, že pouze třetina všech úředníků vnímá a užívá kodex jako pomůcku.” (s. 85) I po grafické stránce jsou

představovaná data spíše nedopracovaná. U grafu 1 (s. 8) není díky ořezu textu čitelná svislá škála možností. Grafy často nemají ani jednotné grafické zpracování (např. graf 8 a 9, s. 114). Textu by prospělo funkčnější provázání empirických výsledků s obsahem monografie. V některých částech textu (např. s. 42) autoři propojují informace i s neautorskými výzkumnými daty, což obecně přispívá k osvěžení textu, a tyto části hodnotím jako čtenářsky přívětivé. Je proto škoda, že autoři nevyužili naplno potenciál vlastních výzkumných zjištění.

Ačkoliv monografie působí poměrně rozpolceným dojmem, sjednocuje řadu podstatných informací, které jsou aktuální pro trendy související s etickým řízením ve veřejné správě (např. vymezení rozdílů mezi formálními a neformálními nástroji pro etické řízení a představení některých neformálních nástrojů, které představují potenciál pro aplikaci ve veřejné správě). Oceňuji především zpracování druhé poloviny monografie, ve které jsou diskutovány inovativní nástroje, které mohou směřovat k efektivitě řešení etických problémů ve veřejné správě. Monografie může taktéž poskytnout přehled určitých etických problémů přítomných ve veřejné správě a nabídnout jejich možná řešení.

Aneta Soukopová
Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,
vydal

BYDLENÍ MLADÝCH V DOBĚ KRIZE

Petr Gibas a kol.

Jednou z řady krizí, které v současnosti čelí – nejen česká – společnost, je i krize bydlení.

Ceny bytů a domů, ale i nájmu raketově rostou a bydlení se stává stále hůře dostupným.

Možnost pořídit či zajistit si bydlení se přidává k řadě dalších omezení, jež se propisují do již existujících společenských nerovností a dále je prohlubují. Zároveň se nedostupnost bydlení stává palčivým problémem zejména, i když nikoli výhradně pro mladé lidi, kteří se ocitají v životní situaci, kdy chtějí či potřebují bydlet – sami či v rámci zakládané rodiny.

Jak na tuto skupinu tzv. mladých dospělých dopadá krize bydlení? Jak se k bydlení staví, jak si jej představují a plánují? A jak do představ a plánů promlouvá právě rostoucí nedostupnost bydlení? Jak tato nedostupnost ovlivňuje představy o tom, kdo je a kdo má být za zajištění bydlení zodpovědný? A jak jsme se do situace krize bydlení vůbec dostali a jak na ni reagujeme, ať již jako společnost, nebo jako jednotlivci?

Na tyto a podobné otázky odpovídá kniha určená nejen odborné, ale hlavně širší poučené veřejnosti. Představuje výsledky několikaletého sociologického výzkumu přístupným jazykem tak, aby byla zajímavá jak pro odborníky, tak pro zainteresovanou veřejnost, jako je novinářská obec, studující (na vysokých školách), politická reprezentace a státní správa či samospráva, ale také všichni ti, kteří mají zájem porozumět současné situaci krize bydlení a tomu, jak dopadá (nejen) na mladé lidi.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
112 s.
ISBN (print) 978-80-7330-390-7
ISBN (pdf) 978-80-7330-391-4

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

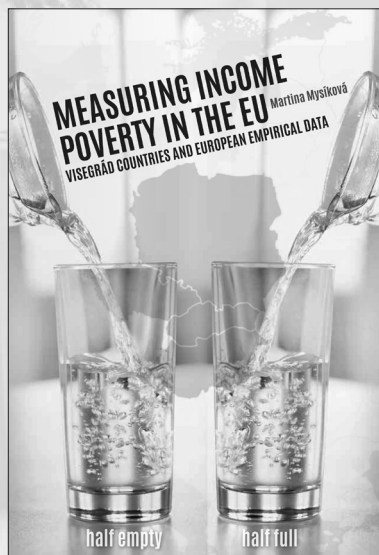
Publikace je volně ke stažení: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/gibas_a_kol-bydleni_mladych_v_dobe_krize.pdf

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

MEASURING INCOME POVERTY IN THE EU: VISEGRÁD COUNTRIES AND EUROPEAN EMPIRICAL DATA

Martina Mysíková

Studie je výsledkem práce na tříletém projektu Metodologie a realita chudoby: Česká republika v evropském kontextu, jehož výsledky byly doposud prezentovány v deseti publikacích. Kniha shrnuje metodologii měření chudoby v EU, uvádí statistiky a charakteristiky chudých v zemích Visegrádské čtyřky, doplněné o přílohy s výsledky pro všechny země EU.

Hlavní analytická kapitola se zaměřuje na metodologická úskalí měření příjmové chudoby v evropském konceptu, a to primárně na vliv ekvivalenčních škál. Citlivost míry ohrožení příjmovou chudobou na použitou ekvivalenční škálu se v jednotlivých zemích liší. Pokud aplikovaná ekvivalenční škála neodpovídá národním specifikům, může míra příjmové chudoby zejména v zemích s vysoce citlivou mírou chudoby, jakou je i Česko, podávat zkreslené informace. Studie odhaduje ekvivalenční škály pro jednotlivé země dvěma metodami, na základě výdajů domácností (s využitím dat HBS) a subjektivní škály dle hranic subjektivní chudoby (s využitím dat EU-SILC), a diskutuje jejich vliv na míru příjmové chudoby. Nakonec nabízí alternativní subjektivní ukazatele příjmové chudoby, které doplňují obrázek o chudobě z pohledu samotných domácností.

Ačkoli je v Česku míra ohrožení příjmovou chudobou dlouhodobě nejnižší ze všech zemí EU, subjektivní přístup měření nás posouvá na desáté místo v unijním žebříčku.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2021
248 s.
ISBN (print) 978-80-7330-384-6
ISBN (pdf) 978-80-7330-385-3

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: <https://www.soc.cas.cz/publikace/measuring-income-poverty-eu-visegrad-countries-and-european-empirical-data>

half empty

half full

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

RODIČOVSTVÍ A PARTNERSTVÍ GAYŮ A LESEB V ČESKÉM PRÁVU

Kateřina Burešová

Kniha přináší komplexní vhled do vývoje a současné podoby českého práva ve vztahu k partnerství a rodičovství gayů a leseb, případně párů stejného pohlaví. Diskutována jsou témata jako partnerství, manželství, družství či rodina. Specificky se publikace zaměřuje na stejnopohlavní

vztahy spojené s rodičovstvím (tzv. homoparentalitou) a na práva a povinnosti z nich vyplývající, případně na práva a povinnosti v těchto vztazích v důsledku nastavení legislativy chybějící. V závěru kniha řeší možné aktuální změny českého právního řádu spojené se snahami posledních několika let (od roku 2013 do roku 2020) o tzv. přiosvojení v registrovaném partnerství nebo otevření manželství i párům stejného pohlaví.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2020
157 s.
ISBN (print) 978-80-7330-371-6
ISBN (pdf) 978-80-7330-372-3

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení:

<https://www.soc.cas.cz/publikace/rodicovstvi-partnerstvi-gayu-leseb-v-ceskem-pravu>

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky – česká čísla:

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afiliaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako statí, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, mezdilony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission – English edition:

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuyse at vanhuyse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website: <http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Předplatné lze objednat online prostřednictvím služby SEND Předplatné, s. r. o., (<https://send.cz/>), případně e-mailem (send@send.cz) či telefonicky: 225 985 225. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Cena 85 Kč vč. DPH, v zahraničí 4,5 € či 5 \$, roční předplatné 510 Kč (4 česká a 2 anglická čísla). Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: csr@soc.cas.cz. One issue costs €4.5 or \$5.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Contents

ARTICLES

MARCELA TRÁVNÍČKOVÁ, MARTIN KREIDL: The Stability of Co-residential Partnerships after First Birth: Did the 'Protective Effect of Marriage' Increase after 1989?

ALENA KŘÍŽKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ: Equal Wage for Equal Work? Gender Wage Equality in Diverse Labour Market Contexts

VÁCLAV WALACH, PATRIK GALETA, ALICA BRENDZOVÁ, PETR KUPKA: Are All Disadvantaged Equal? Predictors of Living in Hostels in Czech Socially Excluded Localities

OBITUARY

BOOK REVIEWS

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Cena 85 Kč / Price €4.5 / \$5

ISSN 0038-0288

